

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra teologické etiky a spirituální teologie

Jan Rohlena

**Teologie úcty k životu v díle Jana Pavla II.
a její možná aplikace pro environmentální
etiku**

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc.ThLic.Mgr.Karel Sládek, Th.D.

Praha 2013

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

Ve Stašově dne 30. 3. 2013

Jan Rohlena

Bibliografická citace

Teologie úcty k životu v díle Jana Pavla II. a její možná aplikace pro environmentální etiku: diplomová práce/Jan Rohlena; vedoucí práce: doc.ThLic.Mgr.Karel Sládek,Th.D. -Stašov, 2013. - 100 s.

Anotace

Křesťanství je za vztah k přírodě opakovaně vystavováno kritice i očekávání. V obecné rovině je cílem práce poukázat na oprávněnost jednoho či druhého. Konkrétněji se tato diplomová práce zabývá postavením člověka ve stvoření a jeho vztahem ke světu. Práce analyzuje texty papeže Jana Pavla II., a v jeho díle se snaží mapovat takové myšlenky a postoje, které jsou aplikovatelné pro environmentální etiku. Hlavním zdrojem hledání východisek je teologie úcty k životu a teologie stvoření v díle tohoto papeže. Práce se pokouší přinést ucelenější komplex teologických a etických východisek, které by mohly pomoci člověku v lepší orientaci v zacházení se životem a celou přírodou. Práce je členěna do třech částí. V první jsou hledány environmentální prvky v teologii stvoření Jana Pavla II. Druhá část sleduje papežovu teologii úcty k životu. Třetí část pak přináší pohled na stav světa, jak jej na přelomu tisíciletí viděl Jan Pavel II., a jsou předloženy konkrétní návrhy na řešení ekologické krize, které si papež je vědom. Vzhledem k mezioborovosti tématu se v práci prolíná oblast teologie, filosofie a environmentální etiky.

Klíčová slova

Jan Pavel II., stvoření, život, křesťanská antropologie, environmentální etika

English title: Theology of respect for life in the work of John Paul II. and its possible application for environmental ethics

Abstract

Christianity is for the relationship to nature repeatedly exposed to criticism and expectations. The general objective of this work is to point out the legitimacy of one or the other. More specifically, this thesis deals with the position of man in creation and its relation to the world. The work analyzes the texts of Pope John Paul II., And in his work he tries to map such thoughts and attitudes that are applicable for environmental ethics. The main source of finding solutions to the theology of respect for life and theology of creation of this pope. This work attempts to bring complete complex theological and ethical foundations that could help a person gain a better knowledge in dealing with life and all of nature. The work is divided into three parts. The first environmental elements are searched in the theology of creation of John Paul II. The second part follows the Pope's theology of respect for life. The third part gives an insight into the state of the world, as at the turn of the millennium saw John Paul II., And presented concrete proposals to address the environmental crises that the Pope is aware. Due to the interdisciplinary theme pervades the work of theology, philosophy and environmental ethics.

Keywords

John Paul II., creation, life, christian antropology, environmental ethics

Počet znaků: 177 642

Poděkování

Děkuji docentu K. Sládkovi za vedení diplomové práce, Kláře, Mařence a Matouškovi za trpělivost, kterou mnoha způsoby projevovali při celém mém studiu.

Obsah

Předmluva	8
Úvod.....	10
I. Environmentální prvky v teologii stvoření Jana Pavla II.	15
1. „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi“ (Gn 1,1).....	16
2. „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem“ (Gn 1,26).....	19
3. „Naplňte zemi a podmaňte si ji“(Gn 1,28)	24
II. Environmentální prvky v teologii úcty k životu Jana Pavla II.	37
1. Život jako dar	38
2. Hodnota života.....	43
3. Kultura života a kultura smrti	50
III. Environmentální prvky v morální teologii Jana Pavla II.	56
1. Stav a ohrožení současného světa.....	59
2. „Příležitosti“ environmentální etiky	69
3. Člověk jako cesta církve.....	82
Závěr	90
Seznam použitých zkratk.....	95
Seznam literatury	96

Předmluva

Motto: „*Ta drtivá ekologická krize, je svým způsobem velká věc. Je to příležitost pro lidstvo, aby ukázalo, co je zač...*“

Hana Librová

Trápí mě stále se prohlubující celosvětová ekologická krize. Přemýšlím, co je s nepříznivým stavem naší planety možné dělat, proč to dělat, jak to dělat a jakou roli v tomto hraje či může hrát člověk.

Papež Jan Pavel II. napsal: „*Nevyrovnanosti, jimiž trpí dnešní svět, souvisí s hlubší nevyrovnaností, jež tkví v srdci člověka. V člověku samém je mnoho činitelů, které se mezi sebou střetávají. Zatímco na jedné straně - protože je bytost stvořená - zjišťuje, že je mnoha způsoby omezen, na druhé straně cítí, že je ve svých touhách neomezený a povoláný k vyššímu životu. Mezi mnoha věcmi, které ho lákají, je nucen neustále volit a některých se zříkat. Navíc je slabý a hříšný a často dělá, co nechce, a nedělá, co by dělat chtěl. Proto trpí rozpolceností, z které také vzniká tolik a tak vážných rozbrojů.*“

Jsem přesvědčen, že člověk také ve vztahu k přírodě „trpí rozpolceností, z které vzniká tolik vážných rozbrojů.“

Během studia etiky, zejména ve chvílích, kdy jsme se na přednáškách společně ptali po samé podstatě a motivech etického jednání, jsem často vzpomínal na myšlenky spisovatele Milana Kundery a filosofa Theodora W. Adorna. Jsou svým dílem mojí motivací a inspirací nejen pro tuto práci a proto je zde uvedu:

„*Skutečná morální zkouška lidstva, zkouška, jež je základem všeho ostatního, je právě vztah k těm, kteří jsou odkázáni na naši milost - ke zvířatům. Na tomto poli lidstvo utrpělo úplnou porážku, tak velikou, že všechny ostatní pramení z ní.*“

Milan Kundera

„*Osvětím začíná tam, kde člověk stojí na jatkách a pomyslí si - vždyť jsou to jen zvířata.*“

Theodor Wiesengrund Adorno

Johann Wolfgang von Goethe tvrdí, že „náboženská úcta před tím, co stojí pod námi, zahrnuje samozřejmě i zvířata a ukládá člověku povinnost vážit si stvoření, která jsou mu svěřena a ochraňovat je.“

Dovolují se troufale ptát, nejen kdo je člověk a jak se mu daří čelit „morálním zkouškám lidstva“, ale také na to, z jakého důvodu si má člověk „v náboženské úctě vážit stvoření a ochraňovat zvířata“?

Úvod

Hlavním cílem této práce je zjistit, zda teologie úcty k životu v díle Jana Pavla II. obsahuje prvky, které je možné aplikovat v environmentální etice. V návaznosti na tento cíl bude práce sledovat, zda je v křesťanské teologii možné nalézt soubor východisek, které jsou či mohou být podnětné pro environmentální etiku.

To, že environmentální etika z křesťanství místy čerpá, je již známé. Řada autorů poukazuje například na shodnost významných křesťanských i environmentálních hodnot, jakými jsou skromnost, soucit či láska k bližnímu.¹

V církvi již také vznikly aktivity, které upozorňují na nutnost vztah k přírodě více reflektovat. V České republice byla například v roce 1997 založena ekologická sekce České křesťanské akademie, jejímiž cíli jsou také: „(..)studovat teologii stvoření a křesťanskou etiku se zřetelem k postavení člověka ve stvoření, rozvíjet vědomí odpovědnosti za stvoření v církvích, přispívat k hledání cest k environmentálně příznivému způsobu života.“²

Zároveň je církev v situaci, kdy je opakovaně kritizována právě za pravý opak, tedy za neřešení ekologických problémů či dokonce za přispění k takovému způsobu života lidí, který je vůči přírodě „neohleduplný“. Některými autory je křesťanství dokonce viděno jako hlavní viník ekologické krize. „Křesťanská etika je v největší krizi během 2 tisíc let,“ napsal v roce 1967 Lynn White ve své esejí „The Historical Roots of Our Ecological Crisis“ a označil křesťanství jako jednu z příčin ekologické krize. Jako pramen negativního vlivu křesťanství na přírodu je nejčastěji viděn antropocentrismus, který, dle kritiků, vychází z křesťanské antropologie.³

Cílem této práce však není polemika s těmi kritiky křesťanství, jenž v něm nachází viníka ekologických problémů. Toto téma je zde pouze nastíněno pro poukázání na šíři i

¹ Na tuto skutečnost poukazují ve svých dílech např. Erazim Kohák (*Zelená svatozář*) či Henrik Skolimowski (*Ekologická etika a posvátnost života*).

² <http://www.krestanskaakademie.cz/detail.php?id=20>, /vyhledáno 15.11.2012/

³ Lynn White in Pelikánová: PELIKÁNOVÁ 2011 – Veronika PELIKÁNOVÁ: *Vztah k environmentální problematice v osobním i profesním životě katolických kněží* (diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně). Brno 2011.

„problematičnost“ tématu. Tato práce má jiný cíl, chce ukázat ty prvky křesťanské teologie Jana Pavla II., které mohou být pozitivním přínosem pro ekologické chování lidí. Cílem práce je, slovy křesťanské akademie: „studovat teologii stvoření a křesťanskou etiku se zřetelem k postavení člověka ve stvoření“ a přinést tak ucelenější pohled na spojení environmentální etiky s křesťanskou teologií, respektive s teologií papeže Jana Pavla II.

Dílo Jana Pavla II. bylo pro téma této práce vybráno z několika důvodů. Tento papež žil a tvořil v době, která byla významnou též pro environmentální etiku. V této době byla zahájena či prohloubena významná celosvětová jednání o ekologických otázkách (např. Montrealský či Kjótský protokol apod.). Je proto nanejvýš pravděpodobné, že Jan Pavel II. byl „nucen“ o ekologických otázkách uvažovat a reflektovat je ve svém díle.

Dalším důvodem volby osobnosti tohoto muže je to, že se těšil nejen formální i neformální autoritě, ale také veliké popularitě a pozornosti. Jeho myšlenky jsou stále analyzovány a interpretovány a je jim nasloucháno. Pokud jim je nasloucháno pozorně, pak je veliká naděje, že mohou být inspirací pro mnoho lidí na celém světě.

Důležitou skutečností pro tuto volbu je také to, že většina textů, pod kterými je Jan Pavel II. podepsán, je opravdu jeho dílem, což u předchozích papežů nebylo vždy zcela zřejmé.

Práce vychází z předpokladu, že v současné době lze hovořit o světové ekologické krizi, respektive o takovém přístupu lidí ke světu a přírodě, který je možné označit jako dlouhodobě „neudržitelný“. Jan Pavel II. tento předpoklad potvrzuje. Ví, že velmi „úsnivým problémem světa je omezenost přírodních zdrojů, z nichž část, jak se obvykle říká, není obnovitelná“. Ve svých textech upozorňuje na prostý fakt, že „jejich bezohledné užívání, jako by byly nevyčerpatelné, představuje vážné nebezpečí, že už z nich nebudou moci těžit nejen nynější, ale především budoucí generace“. Kromě přímého důsledku pro další generace, je zde riziko i aktuálnější. S vědomím poznatků z přírodních věd, připomíná papež také důsledky rozvoje na životní podmínky v průmyslových oblastech. „Všichni víme, že účinkem industrializace je stále častěji znečištění ovzduší, což s sebou nese poškození zdraví obyvatelstva,“⁴ varuje svatý otec například v sociální encyklice „Sollicitudo rei socialis“. O ekologické krizi ale mluví i

⁴ SRS 34

řada environmentálních autorů i jiných odborníků.⁵

Druhým předpokladem práce, který s výše uvedeným souvisí, je teze, že příroda je pro člověka důležitá. K tomuto poznání dochází řada vědeckých oborů. Význam přírody je spatřován hned v několika oblastech.⁶

Třetím předpokladem je, že křesťanství je jedním ze základů civilizace a významně ovlivňuje milióny lidí na celém světě. Mělo a má obrovský vliv na utváření kultury, morálky, architektury či práva, celého evropského myšlení. Křesťanská etika je základem evropské etiky.⁷ S tímto předpokladem souvisí teze, že církev, a tedy samozřejmě i papež, má významný vliv na dění ve světě.⁸

Hypotézy této diplomové práce jsou následující. Za první, teologie Jana Pavla II. přináší člověku orientaci v úkolu péče o planetu a může být jednoznačnou pozitivní inspirací a oporou pro jeho environmentální jednání. Za druhé, dílo papeže Jana Pavla II. obsahuje soubor východisek a podnětů, které jsou aplikovatelné pro environmentální etiku. Za třetí, postavení člověka ve světě je podle Jana Pavla II. antropocentrické.

Metodou k ověření či vyvrácení hypotéz práce je analýza díla Jana Pavla II. Jsou sledovány jak papežovy encykliky, apoštolské listy, proslovy a próza, tak jeho modlitby i poezie. Citované modlitby a básně v práci slouží především pro doplnění jiných textů či pro dokreslení vztahu Jana Pavla II. ke světu. V případě uvedení biblických citací a jejich rozborů, se jedná zpravidla o výběr textů či interpretaci Jana Pavla II.

⁵ Například socioložka Hana Librová tvrdí: „Přírodní vědy dokládají, že se poškození ekosystémů na planetě zrychluje. V degradaci přírody se uplatňují pozitivní zpětné vazby. Například v suché oblasti, která přijde o lesní porosty, ať už enormními teplotami, suchem a lesními požáry, či enormní těžbou, se změni srážkové poměry tak, že prší ještě méně a dochází k celkovému vysušování, dezertifikaci. Krajina se mění v poušť. Nebo, přijde-li ekosystém o tzv. „klíčový druh“, zhroutí se snadno i celý jeho zbytek. To jsou neúprosné přírodní zákonitosti, z nichž plyne časová naléhavost změn v chování lidí.“ Librová Hana. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. Praha: Portál, 2000. s. 176.

⁶ „Přírodní a humanitní vědy dochází zpravidla k těmto třem prostým, ale zcela zásadním poznatkům: 1. Bez přírody se člověk neobejde, 2. Vztah k přírodě má vliv na další oblasti života, 3. Jak se k přírodě člověk chová záleží především na jeho výchově a sociálním tlaku. Sociobiologické teorie hovoří o tzv. biofilii, vrozené potřebě člověka být v kontaktu s živou i neživou přírodou.“ HUČÍN 2002 – Jakub Hučín. *Bez přírody se člověk neobejde*. In: Psychologie dnes 2002, s. 9-13.

⁷ viz. WOODS, T. E. Jr. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. 1 vyd. Praha: Res Claritatis, 2008.

⁸ Výhodou církve je, že existuje nezávisle na politických či hospodářských systémech, proto může být pro tuto svou všeobecnost těsným pojítkem mezi různými lidskými společenstvími a národy.

V citacích některých papežových textů jsou určitá místa psaná kurzívou. Jedná se o shodný přepis papežova originálního textu. Místa psaná kurzívou jsou ta, která považoval papež ve svých textech za významnější. Pro zachování přesnosti jsou takto přepsána všude tam, kde je se stejným záměrem ponechal překladatel originálních textů.

Pramennou literaturou jsou pouze ty texty, jejichž autorem je Jan Pavel II. Těžiště pramenné literatury je, alespoň co do rozsahu díla, v encyklikách.

Jako sekundární literatura je použita především ta, která se týká environmentální etiky (Kohák, Librova, ...). Výběr autorů, kteří se věnují environmentální etice, a kteří budou v práci citováni, je náhodný. Shodou okolností se jedná převážně o české autory. Jsou to lidé, kteří nejen rozumí tuzemské situaci, ale jsou si také vědomi globálnosti environmentálních problémů, a tento „přesah“ odborně reflektují.

Práce je členěna do třech částí, které jsou dále rozděleny do třech kapitol. Některé kapitoly se dále člení na podkapitoly. Názvy podkapitol jsou buď shrnutím či syntézou obsahu podkapitoly.

Sled jednotlivých částí práce vychází z předpokladu, že teologie stvoření předchází teologii úcty k životu. Té je zároveň teologie stvoření východiskem. Teologie úcty k životu společně s teologií stvoření jsou pak základem pro třetí část práce, v níž je spojena morální teologie s environmentální etikou.

Zvolené téma práce je mezioborové. Práce se proto pohybuje na poli několika oborů: teologie, morální teologie, filozofie a environmentální etiky.

V případě teologie a morální teologie je striktně čerpáno z teologie papeže Jana Pavla II., tedy z teologie katolické církve, a je plně respektováno její oficiální učení.

V první a druhé části práce se nejedná o seznámení s ucelenou teologií Jana Pavla II., ale jde o kompilaci především těch prvků papežovy teologie, které je možné využít pro třetí část práce při hledání podnětů pro environmentální etiku.

V případě okruhů z environmentální etiky vychází práce zejména z definice Erazima Koháka. Podle tohoto autora je „ekologická etika (*ecological ethics*), resp. environmentální etika (*environmental ethics*) definována jako „soubor zásad a pravidel, která člověku naznačují, jak by se měl chovat ve svém obcování se vším mimolidským světem“.⁹

⁹ KOHÁK, Erazim. *Zelená svatozář*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 1998. s. 15.

Environmentální etika je součástí etiky a tedy součástí filozofie. Má svojí metodu a definované oblasti zájmu. Nejrozšířenějším obecně uznávaným výchovným rámcem environmentální etiky je podle Arne Naesse snaha o životní styl „našlapovat po zemi lehce“, který dle Naesse zahrnuje úctu ke všemu živému (k člověku, k živým tvorům i ke krajině), výchovu ke ztotožnění (vcítění) přímo v přírodě, snahu o zachování soběstačnosti rodin a států a podporu pospolitosti ve všech podobách.¹⁰

Mezioborovost této práce je nevyhnutelná. Jak ale upozorňuje sám Jan Pavel II., mezioborový dialog může být velmi přínosný.¹¹

¹⁰ NAESS, Arne. *Ekologie, pospolitost a životní styl*. 1.vyd. Praha: Abies, 1996. s. 23.

¹¹ „Teologie by měla obnovit pravý vztah k filozofii. Stejně tak i filozofie by měla znovu získat k prospěchu a pokroku myšlení vztah k teologii. Jedním z důvodů a možných přínosů je i to, že filozofie je často jedinou půdou, kde je možno najít konsenzus a navázat dialog s těmi, kdo nesdílejí naši víru. Církev je totiž pevně přesvědčena, že si rozum a víra „mohou vzájemně pomáhat“, když budou vůči sobě navzájem plnit funkci kritického hodnocení a očisty a zároveň si navzájem poskytovat podněty k dalšímu bádání a hlubšímu zkoumání věcí.“ FR 101

I. Environmentální prvky v teologii stvoření Jana Pavla II.

Chvála Stvořitele uprostřed přírody

„Pane, buď požehnán v každý čas; chválíme tě za všechna tvá stvoření a společně s nimi oslavujeme tvé jméno. Tobě buď chvála na věky.

Tobě buď chvála na věky, všemohoucí Bože, Bože milosrdný, Bože Stvořiteli, Bože Vykupiteli, Bože Duchu svatý, ty nám dáváš život, Bože přítomný v každém svém stvoření, Bože transcendentní, tak vzdálený a přitom tak blízký ve svém stvoření, v srdcích nás všech. Amen.“¹²

Jan Pavel II., *Valle d'Aosta, Itálie, 21. srpna 1994*

Text této modlitby přináší hned několik zcela zásadních myšlenek a témat, která budou rozvedena v první kapitole. Především však tento text naznačuje šíři i hloubku teologie Jana Pavla II., na které se bude tato kapitola pohybovat. Bůh má mnoho „tváří“ a „jmen“, a je tak blízký i vzdálený, přítomný ve všem stvoření i v každém čase.

První část práce se bude věnovat tomu, jak Jan Pavel II. promýšlí a popisuje teologii stvoření. Tato část bude rozdělena do třech kapitol, ve kterých budou konkrétněji popsány jednotlivé vztahy: Bůh a člověk, Bůh a svět, člověk a svět. Rozdělení je voleno z toho důvodu, aby jednoznačněji vyvstaly specifika jednotlivých vztahů či souvislostí. Rozdělení má mít především pracovní význam, který by měl posloužit větší názorností a praktičností při zkoumání uvedeného tématu.

Celou práci se bude prolínat antropologická otázka. Jedním z nutných cílů proto musí být i hledání odpovědi právě na otazníky lidské existence, které člověku načrtl Bůh, a na které se svým životem snaží člověk nalézat řešení. První část práce by proto měla přinést základní odpovědi na otázky, kdo je člověk a jaké je jeho postavení ve světě. Pro další části práce bude potřeba alespoň základ odpovědi znát.

Křesťanská antropologie považuje člověka za stvořeného, povoláného a vykoupeného.¹³ Cílem této části práce je prozkoumat, jak konkrétněji vidí toto stvoření, povolání a vykoupení Jan Pavel II., a zda je možné v papežově teologii stvoření nalézt environmentální prvky a témata.

¹²ZIOLKOVSKI, Zenon. *Modlitby Jana Pavla II.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. s. 122.

¹³Viz. Katechismus katolické církve: 1. vyd. Praha: Zvon, 1995.

Další oblastí, kterou se bude zabývat první část práce, je význam a povaha stvoření jako celku, tedy včetně živé i neživé přírody. Toto zjištění bude také nezbytné pro hledání vazeb a důsledků těchto vazeb mezi člověkem a světem, respektive stvořením.

1. „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi“ (Gn 1,1)

Bystřina – Úžas „Duch Boží se vznášel nad vodami...“

*„Sklání se lesní zátoka
v rytmu horských potoků,
Ten rytmus zjevuje mi Tebe,
Předvěké Slovo.
Jak předivné je Tvé mlčení
Ve všem, čím odevšad promlouvá
stvořený svět...
co spolu s lesní zátokou
sestupuje níž každým úbočím...
to vše, co s sebou unáší
stříbřitá kaskáda potoka,
který v rytmu padá shůry
nesený svým vlastním proudem...
kam?“¹⁴*

Jan Pavel II., Římský triptych

Jan Pavel II. se v „Úžasu“ sklání před „Předvěkým Slovem“. Papež se v Bystřině setkává s mlčením „Slova“, které „promlouvá“ celým stvořeným světem. To Slovo a jeho stvoření zde bude dále poznáváno. V první kapitole této části práce bude přiblížen vztah Boha ke světu. Stručně zde budou popsány skutečnosti, které budou základním východiskem pro následující kapitoly a témata. Budou zde proto uvedeny především ty texty z díla Jana Pavla II., na které bude možné navazovat v dalším textu, jenž bude více sledovat environmentálně „zajímavé“ myšlenky. První kapitola umožní lépe „poznat“ Boha, v osloveních a podobách, které mu přisuzuje Jan Pavel II., i v činnosti, která je popsána především v první knize Mojžíšově.

Vykupitel světa

V „zahajovací“ encyklice pontifikátu Jana Pavla II. s názvem „Redemptor Hominis“ z roku 1979 v kapitole „Vykoupení, obnovené stvoření“ lze nalézt text, kterým se papež

¹⁴ JAN PAVEL II. *Římský triptych*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. s. 13.

„hlásí“ ke knize Genesis a poukazuje na jednu ze základních myšlenek stvoření, když upozorňuje na přítomnost moudrosti, pravdy a dobra v ději stvoření. Papež ukazuje na „Vykupitele světa“, když popisuje, že právě v něm se zjevila novým a ještě obdivuhodnějším způsobem základní pravda o stvoření. V knize Genesis je několikrát zopakováno zásadní tvrzení, které zní: „Bůh viděl, že je to dobré“ (srov. Gn 1,3-31). Papež v knize Genesis „zjišťuje“, že „dobro má svůj zdroj v moudrosti a lásce“. Viditelný svět, který Bůh stvořil pro člověka – onen svět, jenž byl podroben nicotnosti, když do něho vstoupil hřích – znovu získává v Ježíši Kristu své původní spojení se samým Božím zdrojem moudrosti a lásky. Vždyť přeci „Bůh tak miloval svět, že dal svého jednorozeného Syna“.¹⁵

Tedy, Bůh stvořil svět, který byl stvořen jako dobrý. Tento svět byl stvořen pro člověka. S celým světem zároveň vstoupil Bůh do „spojení“.

Stvořen z lásky Stvořitele

Bůh své stvoření miluje. Tuto skutečnost papež ve svých textech opakovaně vyzdvihuje. Například v knize „Překročit práh naděje“ připomíná slova koncilní konstituce „Gaudium et spes“ o pohledu křesťanů na svět. Zde lze číst, že „svět je jevištěm lidských dějin a nese známky lidského úsilí, porážek i vítězství. Svět, o němž křesťané věří, že je stvořen a zachováván z lásky Stvořitele, a jenž sice upadl v otroctví hříchu, ale byl osvobozen ukřižovaným a zmrtvýchvstalým Kristem, jenž zničil moc zlého ducha, aby byl podle Božího plánu přetvořen a došel svého naplnění,“¹⁶ dokládá přítomnost lásky Boha ke světu Jan Pavel II.

Svět je dobrý

Slova uvedená konstituce, která papež připomíná v knize „Překročit práh naděje“, ukazují podstatný rozdíl v chápání světa u náboženství Dálného východu, zejména buddhismu na jedné straně a u křesťanství na straně druhé. Pro křesťana je totiž svět Boží stvoření vykoupené Kristem. Ve světě se člověk setkává s Bohem. Proto se tedy od něj nepotřebuje tak bezvýhradně vzdálit či odloučit, aby v nitru svého tajemství mohl najít sám sebe. Pro křesťanství nemá smysl mluvit o světě jako o „radikálním“ zlu, protože na počátku jeho cesty stojí Bůh Stvořitel, který své stvoření miluje, Bůh, který „dal svého jednorozeného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život

¹⁵ RH 8

¹⁶ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*. Praha: Tok, 1995, s. 91; GS 2

věčný“ (Jan 3,16).¹⁷ Později bude přesněji objasněno, jak to je s pojetím světa, který je „jevištěm dějin a nese známky lidského úsilí“ a budou rozvinuta i další naznačená témata.

Bůh je pramen radosti

Svět je dobrý a k tomu je prostoupen radostí. Jak čteme v dalším papežově textu, Bůh je zdrojem radostí nejen pro člověka, ale pro všechno tvorstvo.

Podle Jana Pavla II. je evangelium především radost ze stvoření. „Bůh, který viděl, že vše, co stvořil, je dobré (srov. Gn 1,1-25), je pramenem radosti pro všechno tvorstvo, a nejvíce pro člověka.“ Podle papeže jako by Bůh Stvořitel říkal všemu tvorstvu: „Jsem rád, že tu jsi.“ Tuto radost předává zejména prostřednictvím radostné zvěsti, podle níž je dobro větší než všechno, co je na světě zlé. Neboť zlo není ani základ všeho, ani konečný stav. Jan Pavel II. poukazuje na to, že v tomto se křesťanství jasně odlišuje od jakéhokoliv existenciálního pesimismu.¹⁸

Bůh je transcendentní

Kde je však možné Boha nalézt, je přítomen ve světě, stojí mimo něj nebo má snad jinou pozici? Na tyto zásadní otázky nabízí papež odpověď například v encyklice „*Dominum et Vivificantem*“, v následujícím textu: „Trojjediný Bůh je sám v sobě zcela transcendentní vzhledem k světu, zvláště k světu viditelnému, neboť je absolutní Duch. To platí především o člověku: Bůh je v nitru jeho bytosti, v myšlení, ve vědomí, v srdci. „Bůh je duch“ a zároveň je podivuhodným způsobem nejen blízký tomuto světu, ale je v něm přítomný a v jistém smyslu imanentní, proniká ho skrz naskrz a oživuje ho zevnitř.“¹⁹

Důležitým zjištěním je pro tuto práci skutečnost, že Bůh je „především v srdci, myšlení a nitru člověka“, ale zároveň „skrz naskrz proniká a oživuje“ celý svět.

Celek stvoření

První kapitola připomíná, že Bůh stvořil svět jako dobrý, je s ním spojen, zachovává jej, utváří a miluje. Svět je „jevištěm lidských dějin“, je stvořen pro člověka, ale i

¹⁷ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*. s. 92.

¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 41.

¹⁹ DeV 10

ostatní části stvoření mají své místo a význam jak ve světě, tak ve vztahu k Bohu, jsou Bohem „prostoupeny a oživeny“.

Takovéto křesťanské pojetí světa se pochopitelně významně promítá do řady oblastí. Na těchto základech stojí sama podstata křesťanství, které buduje také civilizaci, zejména „západní civilizaci“, která se, podle Jana Pavla II. vyznačuje pozitivním vztahem k světu a rozvinula se díky výsledkům vědy a techniky, dvěma odvětvím vědění, které vyrůstají z tradice antického Řecka a židovsko-křesťanského zjevení. Ve vztahu k environmentální etice je základním poznatkem první kapitoly, slovy Jana Pavla II., že „pravda o Bohu, Stvořiteli světa, a o Kristu, Vykupiteli světa, je mocnou silou, vedoucí k pozitivnímu přístupu ke stvoření, která člověka neustále podněcuje, aby pracoval na jeho přeměně a zdokonalení.“²⁰

Jak se člověku daří pracovat na úkolu zdokonalovat stvořené, ale nejdříve jaké k tomu má předpoklady, budou sledovat následující řádky. Stejně tak budou postupně doplněny i další poznatky úvodní kapitoly.

2. „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem“ (Gn 1,26)

Pramen

*„Sklání se lesní zátoka
v rytmu horských potoků...
Pokud chceš nalézt pramen,
musíš jít vzhůru, proti proudu.
Prodírej se, hledej, nevzdávej se,
Víš, že někde tu být musí –
Kde jsi, prameni? Kde jsi, prameni?!
Ticho...
Bystřino, lesní bystřino,
odkryj mi tajemství
svého počátku!
(Ticho – proč mlčíš?
Jak pečlivě jsi skryla tajemství svého počátku.)
Dovol mi svlažit rty
V pramenité vodě,
Pocítit svěžest,
Životadárnou svěžest.“²¹*

Jan Pavel II., Římský triptych

²⁰ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*, s. 93.

²¹ JAN PAVEL II. *Římský triptych*, s. 19.

V básni „Pramen“ se člověk začíná pozvedat vzhůru, proti proudu, k Bohu. Člověk touží svlažit rty, odkrýt tajemství svého počátku... Zahájit „odkrývání tajemství svého počátku“ bude úkolem druhé kapitoly.

Tato kapitola se začne pečlivěji zabývat otázkou, kdo je pro Jana Pavla II. člověk, a tedy, jakou antropologickou odpověď nabízí křesťanství. Cílem této kapitoly je ukázat, jakou roli hraje člověk ve stvoření, a jaký význam by z pohledu teologie stvoření mohl mít pro jeho „zdokonalování“.

Průběh Stvoření

První kapitola ukázala, že člověk je stvořen Bohem. Druhá kapitola by měla tuto skutečnost specifikovat. Tato kapitola se proto bude zabývat zejména tím, jaký má Bůh vztah k člověku a člověk k Bohu.

Průběh stvoření je popsán v knize Genesis. Některé texty z první knihy Bible interpretuje Jan Pavel II. v díle „Teologie těla“. Papež přisuzuje při stvoření velký význam rytmu sedmi dní. „Vyprávění o stvoření člověka, na něž se odvolává Ježíš (srov. Mt. 19), je zařazeno do rytmu sedmi dní stvoření světa a mohl by se mu připisovat především kosmologický charakter: člověk je stvořen na zemi společně s viditelným světem. A zároveň mu stvořitel přikazuje, aby si podmanil zemi a vládl jí (srov. Gn 1,28): je tedy postaven nad svět. I když je člověk tak úzce spojen s viditelným světem, přesto biblické vyprávění nehovoří o jeho podobnosti s ostatními tvory, nýbrž pouze s Bohem. „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím“ (Gn 1,27). V cyklu sedmi dnů stvoření je zřejmá přesná stupňovitost, člověk ovšem není stvořen podle přirozené posloupnosti, ale zdá se, jako by se Stvořitel, než ho povolá k existenci, nejdříve zastavil, jako by se ponořil sám do sebe, aby udělal rozhodnutí: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby“ (Gn 1,26).²²

Ráz onoho prvního vyprávění o stvoření člověka, chronologicky pozdějšího, je především teologický. Poukazuje na to zejména definice člověka na základě jeho vztahu k Bohu („Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem“), což zároveň zahrnuje tvrzení, že je absolutně nemožné omezit člověka na „svět“. Jan Pavel II. tímto upozorňuje na riziko snahy o úplné pochopení člověka, když shledává, že člověk nemůže být zcela pochopen ani vysvětlen jen pomocí kategorií vzatých ze „světa“, tedy z viditelného předmětného

²² Srov. JAN PAVEL II. *Teologie těla*. Praha: Paulínky, 2012. s. 27-28.

světa. A to i navzdory tomu, že také člověk jako tělo je součástí tohoto předmětného světa.²³

První kapitola Genesis je klíčovým textem pro celou křesťanskou antropologii a je velmi významným i pro téma této práce. Přináší totiž nejen pouhý statický obraz člověka a zprávu o uzavřeném aktu stvoření, ale tento text v sobě skrývá velikou dynamiku a je zdrojem a počátkem bytí a činnosti člověka. Bůh při stvoření totiž člověka povolává k účasti na svém díle.

Povolání

Účast na stvoření je nabídnuta člověku „voláním“ k tomu, aby se „rozplozoval a množil“, aby si podmanil zemi a panoval nade vším (srov. Gn 1,28). Člověk je, viděno Janem Pavlem II., králem a pánem ne pouze světa, ale především sebe sama a jistým způsobem i toho života, který mu byl darován, a který může aktem plození, uskutečněným z lásky a z poslušnosti vůči Božímu záměru, předávat dále. Jeho panování však není absolutní, ale služebné, jelikož je ve vztahu k jedinečnému a nekonečnému panování Božímu, upozorňuje na „hranice“ království svatý otec.²⁴

„Povolání k panování“ je text a úkol, který je vykládán mnoha rozličnými způsoby. Pro environmentálně etická témata je to zároveň jeden ze stěžejních biblických textů. Tento text zde bude ještě papežem později rozvíjen. O podobě panování jistě rozhoduje i to, z jaké pozice je vykonáváno. Jan Pavel II. popisuje stvoření jako království a úkol panovat jako činnost kralování.

Člověk jako král

Jako obraz živoucího Boha je člověk svým Tvůrcem určen k tomu, aby byl králem a pánem. Onen „skvělý tvůrce“ věci utvořil podstatu člověka tak, aby byla vhodným nástrojem ke spravování království. Podle Jana Pavla II. je člověk také obrazem božské podstaty, jejíž moci je podřízeno všechno, a to neznamena nic jiného, než že člověku byla již při stvoření dána královská pocta. Člověk je nazýván králem, jeho lidská podstata je stvořena tak, aby byla „paní všech ostatních tvorů, pro onu podobnost s králem všehomíra, byla vytvořena jako živý obraz, v němž sdílí společnou důstojnost i jméno se svým původním vzorem“.²⁵

²³ Srov. JAN PAVEL II. *Teologie těla*. s. 28.

²⁴ Srov. EV 53

²⁵ EV 48

Jan Pavel II. se ve svých dílech často vrací k odkazu druhého vatikánského koncilu. V encyklice „*Veritatis Splendor*“ například cituje text ze 17. kapitoly „*Gaudium et spes*“, v němž stojí: „Bůh totiž chtěl člověka ponechat v jeho rozhodování, aby svého Stvořitele sám hledal a přimknutím k němu dospěl k plné a oblažující dokonalosti.“ Sám papež k tomu dodává: „Tato slova dokazují podivuhodnou hloubku *účasti na Božím panování*, ke které byl člověk povolán. Ukazují, že vláda člověka je v určitém smyslu rozšířena i na člověka samého.“ Tento rys je papežem zdůrazňován v teologických úvahách o lidské svobodě, vykládané jako určitý druh královské důstojnosti.²⁶

Ve stejné encyklice je zmíněn další termín, jenž by mohl vystihovat způsob panování nad světem, a to „vládce světa“. Papež poukazuje na skutečnost, že již titul „vládce světa“ znamená pro člověka velký úkol s velmi těžkou zodpovědností, jež zavazuje jeho svobodu k poslušnosti vůči Stvořiteli: „Naplněte zemi a podmaňte si ji“ (Gn 1,28). Z tohoto hlediska náleží jak jednotlivci, tak i lidskému společenství určitá nezávislost, které koncilní konstituce „*Radost a naděje*“ věnuje obzvláštní pozornost. Je to nezávislost pozemských skutečností, která znamená, že „stvořené věci i společenské útvary vlastní zákony a hodnoty, které má člověk postupně poznávat, používat jich a pořádat je“.²⁷

Text o povolání „naplnit zemi a podmanit si ji“ je textem nejen pozoruhodným, ale také problematickým. Právě z pojmů „vládce světa“ či „podmanění země“ je často definováno křesťanství jako jednoznačně „antropocentrické“, tedy takové, kdy smysl a hodnota všeho se odvozuje od člověka.²⁸

Obraz Boha

První kapitola pojednala o tom, že zpráva o stvoření, respektive tento akt, má v sobě energii, která rozhýbává další dění. Obraz, který Bůh namaloval, jeho rukou také ožívá. „Člověk totiž nebyl stvořen nehybný a statický. Jeho první biblický popis ho

²⁶ Srov. VS 38; GS 17

²⁷ Tamtéž.

²⁸ „Antropocentrismus vzniká tam, kde se člověk prakticky stává svrchovaným pánem svého světa. To je zkušenost různých dobyvatelů, kteří se prohlašují za bohy, avšak také zkušenost evropského člověka od průmyslové revoluce. Z panské představy o smyslu našeho lidství se rodí představa, že antropocentrismus se rovná kořistnictví a že tedy jediná naděje na záchranu Země se váže k jeho překonání. Pokud by tomu bylo tak, bylo by řešením nahradit člověka něčím vyšším - Bohem, životem či snad přírodou jako celkem. Antropocentrismus však může znamenat i něco jiného - uznání, že jen s člověkem do světa vstupuje soucit, ohleduplnost proti bezohlednosti,“ vysvětluje Kohák. Kohák, E. *Zelená svatozář*, s. 75-78.

představuje jako tvora, kterého určuje jeho původ a podobnost: to je, co ho dělá člověkem.²⁹ Jan Pavel II. tvrdí, že toto vše je vtisknuto do každé lidské bytosti, ať je to muž nebo žena. Oběma společně je vtisknut „zárodek nezbytnosti“ plnit přirozený úkol. Pro papeže je tímto úkolem vláda nad tvory a „obdělávání zahrady“. Úkol má být plněn v poslušnosti vůči Božímu zákonu, a tedy také s ohledem na přijatý „obraz“, který je zjevným základem vlády, přiznané člověku proto, aby dbal o své zdokonalení (srov. Gn 1,26-30; 2,15-16; Mdr 9,2-3), objasňuje Jan Pavel II. úkol „obdělávání zahrady“.³⁰

I toto téma je zde zmíněno především pro vytvoření lepší představy o tom, jakou dispozici, vlastnosti a úkoly si ze stvoření člověk odnáší, respektive jakými je obdarován. Pro dotvoření základního obrazu člověka je proto nyní ještě potřeba doplnit jakými schopnostmi je člověk obdařen, čím je výjimečný a čím se liší od jiných tvorů. Papež Jan Pavel II. za tímto účelem cituje autora knihy Sirachovcovy, který poznává, že „Bůh, když stvořil lidi, oděl je silou, a podle svého obrazu je stvořil“ (Sir 17,3). Biblický autor zde připomíná nejenom panování člověka nad světem, ale také *duchovní kvality vlastní pouze člověku*, jako je rozum, rozlišování dobra a zla nebo svobodná vůle: „Naplnil je rozvahou, kterou dává rozum, o dobru a zlu jim dal poučení“ (Sir 17,7). Tato *schopnost týkající se pravdy a svobody je výsadou člověka*, protože je stvořen k obrazu svého Stvořitele, Boha pravého a spravedlivého (srov. Dt 32,4). Jan Pavel II. s pomocí uvedených biblických textů, vyzdvihuje, že ze všech viditelných tvorů pouze člověk je „schopen poznávat a milovat svého Stvořitele“.³¹

Druhá kapitola poskytla několik důležitých informací o člověku. Pokročit dál je možné se zjištěním, že člověk je součástí a zároveň vrcholem stvoření, je obrazem Boha, obrazem, který není „nehybný a statický“, ale který má „královský“ úkol panovat v darovaném království. V tomto úkolu může využít sílu, rozum, rozvahu a schopnost poznávat dobro a zlo. Jedině člověk je pak schopen „poznávat a milovat svého Stvořitele“.

Pro přechod do další kapitoly se nabízí text, který sleduje, jak s uvedenými dovednostmi, předpoklady a úkoly člověk může zacházet a zachází.

Text je z encykliky „Centesimus Annus“ a papež v něm připomíná Boha jako „pramen darování“ a objevuje jádro určení pozemských statků. „Původním zdrojem

²⁹ SRS 30

³⁰ Srov. Tamtéž.

³¹ Srov. EV 34

všech statků je čin samotného Boha, který stvořil svět a člověka, a dal člověku zemi, aby si ji podmanil svou prací a užíval jejích plodů (srov. Gn 1, 28-29). Bůh daroval zemi celému lidskému pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, aniž by někoho vylučoval nebo zvýhodňoval. V tom je jádro univerzálního určení pozemských statků.³²

3. „Naplňte zemi a podmaňte si ji“(Gn 1,28)

Bystřina

*„Co mi říkáš horská bystřino?
Kde se mnou se setkáváš?
Se mnou, který též pomíjí –
podobně jako ty...
Opravdu podobně?
(Dovol mi zastavit se tady –
dovol mi zastavit se na prahu,
hle jeden z úžasů, jak prostých.)
Potok nežasne, když padá dolů
A lesy mlčky sestupují v rytmu potoka
- žasne však člověk!
Práh, který v něm svět překračuje,
Je prahem úžasu.
Byl sám se svým úžasem
mezi bytostmi, které nežasly
- jim stačilo být a pomíjet.
Člověk pomíjel spolu s nimi
nesený úžasem“.*³³

Jan Pavel II., Římský triptych

Jan Pavel II. nechává v „Bystřině“ člověka „být“ s ostatními bytostmi, které také „jsou“ a společně pomíjí. Člověka však nechává papež „žasnout“, nechává mu prožívat něco, co jiné bytosti „neumí“, přiznává člověku, že je mu dáno více než lesu či bystřině.

Tato kapitola bude nadále pojednávat o teologii stvoření Jana Pavla II. Načrtnutý obraz světa a člověka zde bude „dokreslován“ a konkrétnější podobu získá i ve vzájemném vztahu „krále“ a jeho „království“.

V textu básně, jimž je uvedena tato kapitola, jsou zmíněna některá nová témata. Ve schopnosti žasnout je papežem poukázáno na jednu ze specifických vlastností člověka.

³² CA 31

³³ JAN PAVEL II. *Římský triptych*, s. 14.

V úžasu je člověku zároveň dáno v „Bystřině“ uvědomit si svůj vztah k jiným bytostem, tedy vztah, který má podobu oddělení a samoty. V uvedené básni je také poukázáno na to, že se člověk s ostatním světem setkává, komunikuje a spolu s ostatními bytostmi „je a pomíjí“. Také o významu a způsobu setkávání člověka se světem, stejně jako o pomíjivosti, respektive dějinnosti člověka, pojedná tato kapitola.

„Místo setkání“

Pohled na svět, který není jen „jevištěm dějin člověka“, nabízí Jan Pavel II. v básni „Jeden strom“ ze sbírky „Prameny a ruce“:

„Země, země! Vyplň přání věčné moudrosti! Místo setkání, přestaň být poušť, staň se oázou! Nemá snad člověk vzkvétat a růst tam, kde Ty se přiblížíš? Přijď a přines sebou rozkvět a růst!

Místo rozkvětu a růstu – můžeme Tě snad zaměňovat se všemi těmi kvetoucími městy minulosti i budoucnosti? ...Rozkvět člověka se nesoustředí jen do měst, v nichž domy dávno přerostly vrcholky stromů. Lidé bezprizorní ve svých bytech znovu zabydlují Zemi skrze Kříž.

Místo naplnění: počátek nového Adama dosáhl svého konce. Ten konec je zase počátkem, počátkem nás všech. Zde je i můj počátek. Jaký však růst z toho vyplývá?

Člověk se rodí, aby rostl a vzkvétal, jako zvíře či květina – ty však bydlíš všude, i tam, kde člověk je bez domova.³⁴

Zemi, která je oslovována – „pozvaná do vztahu“, vidí papež jako „místo setkání“. Země je místem, které má svůj význam a tvar, je místem, kde se člověk setkává s ostatními, se sebou samým, s celým stvořeným světem, s Bohem. Je to místo „naplnění“, místo, které člověku umožňuje „rozkvést a růst“.

Význam těla

Pro teologii stvoření, stejně jako pro environmentální etiku, je velmi podstatné vědomí toho, v čem je člověk podobný a v čem se liší od ostatních tvorů a neživé přírody. Na základě prozkoumání této oblasti je možné lépe rozumět povolání člověka i jeho vazbám na tento svět. V čem je člověk tolik jiný, je v něčem zcela stejný, je něco čím může být svět pro člověka přínosný a naopak? První text, který může zodpovědět některé z těchto otázek, a kterým lze přispět k hledání křesťanské antropologické definice člověka, je úryvek z knihy „Teologie těla“, ve kterém je zmíněna právě specifická vnímání těla. „Zdá se, že vědomí těla se ztotožňuje s objevem složitosti vlastní struktury, jež na základě filozofické antropologie spočívá ve vztahu duše a

³⁴ WOJTYLA, Karol. *Prameny a ruce*, Olomouc: Velehrad, 1995. s. 80.

těla.³⁵ Jahvistické vyprávění to vyjadřuje svým jazykem, když říká: „I vytvořil Hospodin Bůh člověka z prachu země a vdechl mu v chřípí dech života. Tak se stal člověk živým tvorem“ (Gn 2,7). Jan Pavel II. si všímá, že právě tento člověk, „živá bytost“, se stále odlišuje od všech ostatních živých bytostí viditelného světa. Předpokladem tohoto odlišování je právě fakt, že pouze on je schopen „obdělávat zemi“ (Gn 2,5) a „podmanit si ji“ (Gn 1,28). Podle Jana Pavla II. lze říci, že vědomí „nadřazenosti“, vepsané do definice lidství, „vzniká hned od počátku na základě praxe nebo chování pro člověka příznačného“. Toto vědomí s sebou nese zvláštní vnímání významu vlastního těla, který vyvěrá právě z faktu, že člověku přísluší „obdělávat zemi“ a „podmanit si ji“.³⁶ To všechno by nebylo možné bez typicky lidského tušení významu vlastního těla. „Člověk není subjektem jen pro své sebevědomí a sebeurčení, nýbrž i na základě vlastního těla. Struktura tohoto těla je taková, že mu umožňuje být autorem navýsost lidské činnosti.“³⁷

Na základě textů z knihy Genesis objasňuje v „Teologii těla“ Jan Pavel II. jeden z důvodů odlišnosti člověka od ostatních živých bytostí. Díky vědomí svého těla a jeho struktury je člověk bytostí, které je umožněno být autorem „navýsost lidské činnosti“, tedy „obdělávat zemi“.

Podobnost s jinými tvory

Kromě zásadních rozdílů, má člověk s ostatními tvory ale i něco podobného. I to může pomoci lépe poznat člověka, a i to je důležité pro téma této práce. Tuto podobnost je možné sledovat v aktu povolání. Papež onu podobnost vyvozuje ze zprávy o stvoření následovně: „Člověk je povolán, aby tvorů užíval, staral se o ně, a podle líčení knihy Genese je umístěn v zahradě, aby ji obdělával a střežil (srov. Gn 2,15); tím je ustanoven nade všemi tvory, které Bůh dal do jeho moci (srov. Gn 1,25-26). Ale současně má člověk zůstat podřízen vůli Boha a Bůh mu stanoví meze v užívání a ovládání věcí (srov. Gn 2,16-17), podobně jako mu slibuje nesmrtelnost (srov. Gn 2,9; Mdr 2,23).“ Vzhledem ke stanoveným mezím, nemůže jednání člověka spočívat jen v užívání, ovládání a neohrazeném vlastnění stvořených věcí a produktů lidského umu, ale spíše v tom, že jejich vlastnění, ovládání a zacházení s nimi je podřízeno podobnosti člověka

³⁵ JAN PAVEL II. *Teologie těla*, s. 49

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Srov. Tamtéž.

Bohu a jeho povolání. „To je transcendentní pravda o člověku, která je proto základem společnosti,“ vyvozuje ze zprávy o stvoření „pravdu o člověku“ papež.³⁸

Podobnost člověka s ostatním stvořeným světem je tedy v jeho podřízenosti Bohu. Ač ustanoven nade všemi tvory a jen on je stvořen k obrazu Boha, zůstává společně s celým světem Bohu podřízen.

Osamělost

Svět je pro Jana Pavla II. „místem setkání“, místem, kde se člověk setkává s celou přírodou, díky níž může „růst a zrát“, díky níž může žít. Příroda sama však zřejmě nedokáže zcela naplnit život člověka. Vztahu s ní, do kterého je evidentně možné vstoupit, chybí důležitý rozměr.

Ve druhé kapitole Genesis, která je dílem jahvistického redaktora, se pojednává o otázce stvoření rozsáhlejším, popisnějším a více psychologickým způsobem. V textu je konstatováno, že člověk, povoláný k životu uprostřed viditelného světa, je osamělý. Člověk dává vhodná jména bytostem, jež ho obklopují. Postupně však člověk takto zjišťuje, že mezi nimi není žádná, jež by mu byla podobná. To je důvod, proč se cítí na světě osamocený. Bůh se postará o odpověď na tento pocit osamělosti a rozhodne se stvořit ženu. Bez jiného člověka zůstává člověk osamocen a to i „tváří v tvář ostatním tvorům“. Ti pro něj mohou mít životně důležitý význam, nejsou schopni mu však zcela odpovědět na problém samoty. Toho si Jan Pavel II. všímá ve více svých textech, například též v „Teologii těla“. Zde tvrdí, že „individuace člověka ve světě se rodí takřka ze samé hloubky jeho lidské samoty, kterou jako osoba prožívá tváří tvář všem ostatním tvorům a všem živým bytostem (animalia). I tento počátek tedy patří do adekvátní antropologie a může být na jejím základě ověřen.“³⁹

K celému naplnění své bytosti a svého života potřebuje člověk někoho druhého. Z interpretací biblických textů Jana Pavla II. je zřejmé, že nedostačuje, pokud je tímto „druhým“ jiný tvor, květina či strom. Pro vyjití ze samoty musí být tímto „druhým“ jiný člověk.

³⁸ Srov. SRS 29

³⁹ JAN PAVEL II: *Teologie těla*, s. 79.

Příroda jako zrcadlo

Bylo zjištěno, že mimolidský svět nedokáže člověku dát odpovědi na některé důležité otázky, zároveň předchozí texty odhalily oblasti, v nichž je právě v mimolidském světě ukryt veliký potenciál k obohacení člověka. Listováním knihou Genesis i „knihou přírody“⁴⁰, je možné objevovat kromě jiného i její krásu, nad kterou lze nejen žasnout, ale v níž je možné poznávat svůj „obraz“. Podle svatého Augustina, ale také pro Jana Pavla II. je totiž příroda člověku dána také jako předmět obdivu a kontempace, jako velké zrcadlo světa.⁴¹ V něm se „odráží Tvůrcovo spojení se stvořením, jehož střed se od počátku nachází v člověku stvořenému přímo k „obrazu“ svého Stvořitele,“⁴² vysvětluje Jan Pavel II.

Vlast

*„Ach země, jež nepřestáváš být atomem našeho času.
Naučíme-li se nové naději, projdeme tímto časem do nové země.
A vyvýšíme tě, starobylá země, jako plod lásky generací,
lásky, jež přemohla nenávisť.“*⁴³

Jan Pavel II., Paměť a identita

Papežova báseň „Vlast“ ukazuje na význam místa, ve kterém se člověk narodil, kde se cítí doma, které má rád... Každý je patrně raději, pokud může hledět do zrcadla, které je mu čímsi známé a blízké. V něm je možné snáze poznávat sebe i to, co člověk zrcadlí. Výmluvný tak může být vztah k tomu kousku světa, který člověk zná nejlépe, k jeho zemi, vlasti, „otčině“. „Vlastenectví v sobě obsahuje úctu k rodičům, kteří nám dávají život, a které odpovídá úctě k Bohu. Podobný vztah lze mít k vlasti, protože také vlast je pro každého skutečně matkou. Vlastenectví znamená lásku ke všemu, co je součástí vlasti: k jejím dějinám, k jejím tradicím, k jejímu jazyku a také k jejímu přírodnímu bohatství,“ vidí význam vlasti Jan Pavel II.⁴⁴

To, co bylo výše napsáno o vztahu člověka ke světu, nalézá zde konkrétnější podobu a význam. Vztah k zemi, vztah, který může být láskou, vztah, v němž člověk zapouští

⁴⁰ Svatý Augustin mluví o dvou knihách, ve kterých se člověk může setkat s Bohem. První je Písmo svaté, druhá je kniha přírody. Nejkrásnější kapitolou knihy přírody je člověk. VÁCHA, Marek. *Šestá cesta: O havranech, o lilích o mnohem vzácnější cestě*. 2.vyd. Brno: Cesta, 2012, s. 10.

⁴¹ Srov. JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*. Praha: Paulínky, 2005. s. 58.

⁴² Tamtéž.

⁴³ JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 74.

⁴⁴ Srov. Tamtéž, s. 66.

kořeny, a skrze který vytváří své dějiny, popisuje Jan Pavel II. také například v básni „Obřad“ ze sbírky „Prameny a ruce“.

Obřad

*„Naše země se stala obřadem, znakem nalezení, v němž
ČLOVĚK znovu našel sám sebe.*

*Může smír se zemí nahradit nutnost,
Může nahradit tu povinnost být, kterou země je –
Každá země, dokonce i ta, kterou si srdcem vybíráš ze všech
ostatních zemí?
Když v ní zapouštíš kořeny na život a na smrt – drtí tě na prach.
S námahou vyhlížíš skrze nezbytnost země a stěží je tě vidět.*

*Je námaha stálého pozvedání tolika lidí z povinnosti vůči zemi –
ta námaha se nazývá dějinami.
Dějiny nejsou zmrtvýchvstáním, jsou neustálým přitakáním smrti – dávají pouze
průzračnost proudu lidského umírání.
Nemohou se stát obřadem, jakým se stala naše země.
Odtud plyne naše láska k ní. Láska neplyne ze smrti, ale přesahuje ji.*

*Z lásky, která přesahuje smrt, stala se obřadem země.
Z lásky, která přesahuje smrt, stala se naše země obřadem.⁴⁵*

Jan Pavel II., *Prameny a ruce*

Dějiny

Básni „Obřad“ se papež nejen teoreticky věnuje tématu vztahu k zemi a dějinnosti člověka, ale prakticky potvrzuje další dovednost, která je zvláštní a „originální“ schopností člověka – „zpředměťňování dějin“. Jan Pavel II. prokazuje, že sice všechny živé bytosti mají své dějiny a pohybují se v čase, pouze člověk si však dokáže uvědomovat svojí historii.

Ze vztahu člověka a světa, respektive z úkolu „účastnit se vlády“ nad stvořeným světem, vyplývá pro člověka důležitý závazek. Papež poukazuje na to, že i v této službě hraje čas svojí úlohu. Jan Pavel II. je názoru, že člověk je zodpovědný nejen sám za sebe, ale také za ostatní tvory, a to v globálním smyslu. S člověkem je ve skutečnosti svázán osud ostatních tvorů v čase i mimo tento čas. Papež se domnívá, že pokud bude člověk poslušný plánu Stvořitele a ztotožní se s ním, povede celé stvoření do království

⁴⁵ JAN PAVEL II. *Prameny a ruce*, s. 91.

svobody právě tak, jako ho svou prvotní neposlušností zavlkl do „království korupce“. Podle Jana Pavla II. přesahuje vztah člověka s přírodou hranice „tohoto času“.⁴⁶

V předchozí kapitole zaznělo, že křesťanská teologie stvoření vidí svět jako dobrý a k tomu východisku byly poskytnuty podklady. Úkol, jenž byl člověku Bohem dán, je aktivní tvůrčí přístup k celému stvoření. Dále bude popsán „nástroj“, který činnost člověka umožňuje a ve kterém zjevuje, jak se mu tento úkol daří plnit.

Jeden strom

*„Kolem byl sad, roubovali stromy.
Měšek se procházel ve stínu, díval se.
Neviděl zahradníka, neviděl stromy, neviděl štěpy.
Myslel si: já už neochutnám tyto plody, až dozrají.
Syn je ochutná, ochutnají vnuci, pravnuci.
Bude ten sad rodit? Jaké plody budou lidé považovat za dobré?*

*Zahradník nemá strach nařezávat kůru. Důvěřuje stromu:
Život bude silnější nežli zářezy, znovu vytryskne...
Musím hledět na sebe sama jako na kmen –
Mnou se také rozrůstá „Poraněný strom“.⁴⁷*

Jan Pavel II., Prameny a ruce

Druhý úryvek z básně „Jeden strom“, ve kterém Měšek prochází „zahradou světa“, zde prozatím částečně shrnuje a ukončuje témata „místo setkání“, vztah člověka k přírodě a zemi a dějinnost člověka. Dále se bude kapitola zabývat aktivitou, jež se nazývá práce. Také zde bude držena linie teologie stvoření Jana Pavla II. a zároveň zde budou postupně popisována a otevírána ta témata, která patří do environmentální etiky.

Pramen práce

Dosud bylo řečeno, že člověk je stvořen a vykoupen. Nyní bude text sledovat člověka „povoláného“. Člověk je povolán k tvoření a tvoření se zpravidla realizuje prací. Pro své přesvědčení, že práce je základní rozměr pozemské existence člověka, nalézá církev pramen už na prvních stránkách knihy Genese. Člověk je obraz Boha mimo jiné proto, že dostal od Stvořitele příkaz, aby si podmanil zemi. Plněním tohoto pověření se v každém člověku, v každé lidské bytosti, zrcadlí činnost samého Tvůrce vesmíru. „Práce, chápaná jako činnost „tranzitivní“, to znamená taková, která má

⁴⁶ Srov. JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*. Praha: Zvon, 1997. s. 142.

⁴⁷ JAN PAVEL II. *Prameny a ruce*, s. 85.

počátek v lidském subjektu a je zaměřena k vnějšímu objektu, vyžaduje, aby člověk, jak mu přísluší, vládl zemi, a aby zároveň tuto vládu utvrzoval a rozšiřoval, popisuje Jan Pavel II. činnost práce v encyklice „Laborem Exercens“.⁴⁸

Práce je pochopitelně jedním z nejpromyšlenějších křesťanských témat, a to jak ve vztahu ke stvoření, tak v sociálním učení církve. To je důvodem, proč většina následujících textů bude čerpána ze sociálních encyklik. Zároveň se díky tomuto tématu přesuneme do situace dnešního člověka a jeho vztahu ke stvoření.

Ve vztahu k práci považuje Jan Pavel II. za užitečné definovat, co se zde rozumí zemí a ujasnit si, kdo má účast na řádu věcí, jehož součástí je práce. Zemí papež označuje ten úsek viditelného vesmíru, který člověk obývá. Totéž slovo ale může v širším smyslu zahrnovat celý viditelný svět vymezený jako okruh, který má člověk ve své moci, nebo ve kterém hledá uspokojení svých potřeb. Slova „podmaňte si zemi“ mají však velmi široký dopad, ukazují totiž na všechny zdroje, které země (a nepřímo viditelný svět) v sobě skrývá, a které může člověk uvědomělou činností objevit a účelně využít. Takže slova napsaná už na začátku Bible nikdy nepřestanou být časová, aktualizuje povolání člověka pro každý věk papež v druhém článku „Laborem Exercens“.⁴⁹

Ve stejné encyklice objasňuje Jan Pavel II. i „kvalifikaci“ každého člověka k úkolu „vlády“. Když se totiž člověk svou prací stává čím dál tím víc pánem země a potvrzuje svou vládu nad viditelným světem, nalézá se v každém případě a v každé etapě tohoto procesu v linii prvotního Stvořitelova plánu. „Tento řád věcí je zároveň univerzální: zahrnuje všechny lidi, každou generaci, každý úsek hospodářského a kulturního rozvoje, a současně je to řád, který působí v každém člověku, v každé vědomé lidské bytosti. Jsou v něm současně zahrnuti všichni a každý. Všichni a každý v příslušné míře a nesčítným množstvím způsobů mají účast na tomto řádu, podle kterého si člověk svou prací „podmaňuje zemi“.⁵⁰

Významné je zde zjištění, že „vlády“ se v nějaké míře účastní každý člověk a důležité je i zopakování východiska, že „vláda“ nad světem je v linii „Stvořitelova plánu“. Jan Pavel II. také tvrdí, že se člověk stává „čím dál tím víc“ pánem a vládcem viditelného světa. Od doby, kdy člověk vynalezl stroje, již neproměňuje jen suroviny, které mu poskytuje příroda, ale stále zdokonaluje i výtvoř vlastní práce. V tomto směru

⁴⁸ Srov. LE 4

⁴⁹ Srov. LE 2

⁵⁰ Tamtéž.

lidská práce nabyla charakteristických rysů průmyslové výroby, jejíž podstatná norma přesto zůstává stále táž: „Člověk musí zůstat věrný pravdě o sobě samém a o předmětu své práce jak v případě surovin, tak v případě umělých výrobků.“⁵¹

Ve vztahu práce k živé přírodě připomíná Jan Pavel II. skutečnost, že tvorstvo nebylo člověku darováno a svěřeno proto, aby pro něj bylo zdrojem utrpení, ale základem tvůrčí existence ve světě. Člověk, který věří, že vše stvořené je bytostně dobré, je schopen odhalit všechna tajemství stvoření, aby mohl neustále zdokonalovat dílo, které mu předal Bůh. „Tomu, kdo Boží zjevení, a zejména evangelium přijímá, musí být jasné, že je lepší existovat než neexistovat. A proto evangelium nedává žádný prostor nirváně, apatii nebo rezignaci. Naopak ukládá velký úkol: zdokonalovat stvořené – svět i sebe sama,“⁵² upozorňuje Jan Pavel II.

Význam práce

Práce má pochopitelně celou řadu významů. V encyklice „*Laborem Exercens*“, v níž je stěžejním obsahem právě lidská práce, staví Jan Pavel II. práci do středu sociální nauky církve. Práce je dle papeže „základní a stále aktuální součástí lidského bytí“. Zároveň na mnoha místech upozorňuje, že dnes práce prochází novým vývojem a má na ní vliv automatizace, stoupající náklady za energii a suroviny, i snaha o zachování životního prostředí.⁵³

V jiné sociální encyklice přisuzuje papež práci význam dokonce ve vztazích mezi národy. V „*Centesimus Annus*“ Jan Pavel II. píše, že „pád marxismu měl přirozeně dalekosáhlý dopad na rozštěpení světa na izolované a žárlivě spolu soupeřící okruhy. Jasněji poukázal na skutečnost vzájemné závislosti národů a rovněž na skutečnost, že lidská práce je od přírody určena k tomu, aby národy spojovala, nikoliv aby je rozdělovala.“⁵⁴ Zde je zajímavé papežovo poukázání na „určující“ význam přírody.

Ve stejné encyklice poukazuje papež na fakt, že v práci tkví původ soukromého vlastnictví. Je evidentní, že práce, která přispívá k rozdělení bohatství světa, může mít dalekosáhlé důsledky pro celosvětové uspořádání. V „*Centesimus Annus*“ papež k těmto závěrům dochází prostřednictvím teologie stvoření. Jan Pavel II. upozorňuje, že „země je na základě své plodnosti a schopnosti uspokojovat lidské potřeby prvním

⁵¹ JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 79.

⁵² Srov. JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*, s. 41.

⁵³ Srov. LE 2

⁵⁴ CA 28

darem Boha pro obživu člověka“.⁵⁵ Země však neposkytuje své plody bez zvláštní odpovědi člověka na dar Boží, neboli bez práce. „Práci se člověku daří s využitím svého rozumu a svobody podmaňovat si zemi a činit z ní svůj důstojný příbytek. Tak si člověk přivlastňuje část země, kterou získal svou prací. V tom tkví původ soukromého vlastnictví. Člověk má přirozeně také povinnost nebránit tomu, aby také jiní získali podíl na Božím daru, ba musí s nimi spolupracovat, aby společně vládli celé zemi.“⁵⁶ V sociální encyklice „Centesimus Annus“ Jan Pavel II. poukázal na riziko vlastnění částí země i vybídl ke spravedlivému rozdělení Božích darů.

V jiné encyklice je otázka vlastnictví země více rozvinuta. Vlastnění je nahlíženo jako zmocňování se částí přírodního bohatství, a to v hloubi země, v moři, na zemi i ve vesmíru. Podle Jana Pavla II. si člověk přírodní bohatství přivlastňuje a dělá si z nich „pracoviště“. „Přivlastňuje si je prací a za účelem další práce.“⁵⁷ Totéž se týká i dalších úseků tohoto procesu, v kterém zůstává vždy prvním úsekem vztah člověka k přírodním zdrojům a přírodnímu bohatství. Z celého úsilí ducha, směřujícího k objevení těchto bohatství, k určení různých možností jejich využití člověkem a pro člověka, si podle papeže lze uvědomit, že všechno, co v celém díle hospodářské produkce pochází od člověka, jak práce, tak i všechny výrobní prostředky a s nimi spojená technika (neboli schopnost užívat tyto prostředky při práci), předpokládá bohatství a zdroje viditelného světa, které člověk nalézá, ale netvoří je. Toto bohatství je jistým způsobem hotové, připravené k objevení a k správnému využití ve výrobním procesu. „V každém vývojovém stupni práce se člověk setkává s prvotním darem, jež poskytuje příroda a v nejvyšší instanci sám Stvořitel. U počátku lidské práce stojí tajemství stvoření.“⁵⁸

Dopad práce může mít také vliv na ekologii, a to, jak bude popsáno, zásadní. V encyklice „Laborem Exercens“ papež především prokazuje, že si všimá progresivity technických, hospodářských a politických přeměn a hlasu odborníků, podle kterých budou mít tyto přeměny nemenší vliv na svět práce a výroby, než měla průmyslová revoluce v 19. století. „Činitelů s všeobecným dopadem je mnoho: rozšiřující se automatizace v různých výrobních oborech, stoupající ceny energie a základních surovin, vzrůstající přesvědčení o tom, že příroda má své meze a že je nepřípustné ji znečišťovat,“⁵⁹ dodává Jan Pavel II. v „Laborem exercens“.

⁵⁵ CA 32

⁵⁶ CA 32

⁵⁷ LE 14

⁵⁸ Srov. Tamtéž.

⁵⁹ LE 6

Cíl a základ práce

V souvislosti s prací a teologií stvoření je nutné upozornit na to, čím je práce pro člověka, jaký má smysl a cíl. Jan Pavel II. tvrdí, že člověk je subjektivní tvor, schopný plánovitě a účelně činnosti, schopný rozhodovat o sobě a tíhnoucí k sebeuskutečnění. „*Jako osoba je tedy člověk subjektem práce. Prvním základem hodnoty práce je sám člověk – její subjekt. S tím se ihned pojí důležitý závěr mravní: ačkoli je pravda, že člověk je určen a povolán k práci, přece má především „práce sloužit člověku, a ne člověk práci“.*“⁶⁰ Tento závěr papeže vede k uznání prvenství subjektivního významu práce před objektivním. „*Konečným cílem práce – jakékoli práce člověka, i kdyby byla sebevíc služebná, jednotvárná, podle běžného hodnocení přímo ponižující – zůstane vždycky sám člověk.*“⁶¹ Takto doplňuje svatý otec obraz o člověku v encyklice „*Laborem exercens*“, a tím zde předkládá další základ důležitého tématu pro environmentální etiku, které bude rozvinuto ve třetí části práce.

Zemědělství

Ur v chaldejské zemi

*„Byl takový čas, že lidé
nepřestávali putovat.
Uprostřed svých stád šli tam, kam je vedla úroda:
byla s to nakrmit zvířata,
tam i člověk rozbíjel svůj stan,
zabydloval se.“*⁶²

Jan Pavel II., Římský triptych

Uvedená báseň otevírá podkapitulu, která ukazuje na nutné spojení člověka se zemí i se zvířaty. Člověk stál dříve jaksi přimějí mezi svými stády. Jen tam, kde jeho zvířatům a jemu nabídla země obživu, se byl schopen zabydlet.

Mezi mnoha obory práce vyzdvihuje papež práci zemědělskou. V zemědělství je patrné přímé spojení se zemí a s jejím bohatstvím. Čitelněji se v zemědělské práci vyjevuje důstojnost člověka a v zemědělství lze jasněji než jinde nalézat svědectví o tom, jak se daří člověku „hospodařit“ s celým svěřeným světem.

⁶⁰ LE 9

⁶¹ LE 9

⁶² JAN PAVEL II. *Římský triptych*, s. 71.

Jan Pavel II. ví, že zemědělství je velmi rozsáhlý pracovní obor, který nelze zúžit na jeden nebo druhý světadíl a neomezuje se ani na země, které už dosáhly jistého stupně rozvoje a pokroku. „Zemědělství dodává společnosti statky nutné pro každodenní život a má proto nepochybně *základní význam*. Proto se také musí hlásat a podporovat důstojnost zemědělské práce, již si člověk tak výmluvně „podmaňuje zemi“ darovanou mu od Boha a upevňuje svou „vládu“ ve viditelném světě.“⁶³

Jak se daří člověku ve stvořeném světě nakládat se všemi jemu věnovanými dary, lze sledovat především ve dvou oblastech. Jednou je práce ve všech jejích podobách a zvláště v zemědělství. Druhou oblastí, která je obrazem toho, zda, případně jak a jakou měrou se člověku daří uskutečňovat sebe jako obraz Boha, a to i s ohledem na vztah ke stvoření, je oblast kultury.

Kultura

V „*Centesimus Annus*“ Jan Pavel II. uvádí, že člověka nelze chápat jednostranně z hlediska hospodářského ani z hlediska příslušnosti k určité třídě. Člověka lze nejuplněji pochopit, pohlížíme-li na něho v kontextu jeho kultury, to znamená na to, jak se projevuje svou řečí, historií a základními postoji v rozhodujících životních událostech, ve zrození, v lásce, ve smrti. Papež tvrdí, že středem každé kultury je postoj, který člověk zaujímá k největšímu tajemství: k tajemství Boha. „Kultury jednotlivých národů jsou v zásadě pouze rozdílnými způsoby, jak se lidé ptají po smyslu vlastní existence; je-li tato otázka vyloučena, kultura a morálka národů degeneruje.“⁶⁴ Jaké důsledky může odmítnutí zodpovědného hledání smyslu vlastní existence mít pro člověka, kulturu kterou utváří, a tím i pro environmentální etiku, bude poukázáno ve třetí části práce. Papež však také upozorňuje, že podobně složitě a „rizikové“ může být i přijetí kultury jako hlavní a jediné normotvorné autority. „Nelze popřít, že člověk vždy žije v určité zvláštní kultuře, ale nelze popřít ani to, že se člověk nevyčerpává pouze v této své kultuře. Ostatně, sám vývoj kultur dokazuje, že v člověku existuje něco, co tyto kultury přesahuje. A toto „něco“ je právě *lidská přirozenost*: ona je měřítkem kultury a podmínkou, aby se člověk nestal otrokem žádné ze svých kultur, nýbrž aby upevňoval svou osobní důstojnost životem ve shodě s pravdou o svém bytí.“⁶⁵ I toto téma bude nutno rozvinout v poslední části práce, kde bude Janem Pavlem II. poukázáno na riziko

⁶³ LE 21

⁶⁴ CA 24

⁶⁵ VS 53

etického relativismu a individualistické etiky. Slova „Plod'te a množte se, naplňte zemi a podmaňte si ji. Vládněte nad mořskými rybami (...)“ (srov. Gn 3,15) jsou zcela první a nejuplněnější definicí lidské kultury. „Podmanit si zemi a ovládat ji znamená objevit a potvrdit pravdu o svém lidství,“⁶⁶ dodává Jan Pavel II. v knize „Paměť a identita“.

První část práce popisovala teologii stvoření Jana Pavla II. Ve třech kapitolách byly připomenuty následující poznatky: Bůh stvořil svět jako dobrý, je s ním spojen, zachovává jej, utváří a miluje. Svět je především „jevištěm lidských dějin“ a je stvořen pro člověka. Také ostatní tvorové však mají své místo jak ve světě, tak ve vztahu k Bohu, jsou Bohem „prostoupeny a oživeny“.

Člověk je součástí a zároveň vrcholem stvoření, je obrazem Boha. Je obrazem, který není „nehybný a statický“, ale který má „královský“ úkol panovat v darovaném království.

V tomto úkolu může člověk využít sílu, rozum, rozvahu a schopnost poznávat dobro a zlo. Jedině člověk je pak schopen „poznávat a milovat svého Stvořitele.“

Země je pro člověka zdrojem obživy a připraveného bohatství, které člověk získává a přetváří prací. Země mu však je i místem setkání - s přírodou, lidmi, sebou samým a s Bohem. Toto „místo setkání“ mu umožňuje žít, rozkvétat, růst a poznávat jako v zrcadle sebe sama a pomáhá mu hledat pravdu o svém lidství.

S ostatními tvory si je člověk podobný, ale v zásadě velmi odlišný. Člověk, na rozdíl od ostatních tvorů, utváří své dějiny a kulturu, v obojím se prokazuje jak je ochoten a schopen uvedené dispozice naplňovat či rozvíjet.

Jan Pavel II. k předchozímu nadále poznamenává, že „člověk je ve zprávě o stvoření definován především v dimenzích bytí a existence („esse“). Je definován způsobem spíše metafyzickým než fyzickým. Právě v metafyzickém kontextu líčení Genesis je třeba chápat bytí dobra, to je aspekt hodnoty. Vždyť tento aspekt se vrací v rytmu téměř všech dní stvoření a dosahuje svého vrcholu po stvoření člověka: „Bůh viděl, že všechno co učinil, je velmi dobré“ (Gn 1,31). Proto se dá s jistotou říci, že první kapitola Genese vytvořila nevyvratitelný opěrný a pevný základ pro metafyziku, a také pro antropologii a etiku, podle níž „*ens et bonum corventuntur*“ (*bytí a dobro se sbíhají*).“⁶⁷

Výše uvedené budiž odrazovým můstkem do dalších částí práce, kde setkání antropologie s etikou získá postupně konkrétnější podobu.

⁶⁶ JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 79.

⁶⁷ JAN PAVEL II. *Teologie těla*, s. 29.

II. Environmentální prvky v teologii úcty k životu Jana Pavla II.

Celá země se ti klaní

Te Deum laudamus, te Dominum confitemur.

„Chválíme tě a děkujeme ti, Bože; tobě se klaní celá země. My, tvoji služebníci, spolu s hlasy proroků a se sborem apoštolů hlásáme, že jsi Otec a Pán života, a to v každé jeho podobě, která pochází jen od tebe...“⁶⁸

Jan Pavel II., Vatikán 17. března 1996

Druhá část práce je otevřena modlitbou, ve které Jan Pavel II. děkuje Bohu za život, a to za život v „každé jeho podobě“. Tato modlitba je sama o sobě velmi nosným a inspirativním textem pro všechny, kdo jsou schopni jakékoliv formě života přisoudit božský původ. Modlitba „Celá země se ti klaní“ zároveň nejen potvrzuje některé environmentální prvky nalezené v teologii stvoření Jana Pavla II., ale vhodně otevírá i druhou část práce, která na první v mnoha bodech přirozeně naváže.

Středem celé práce je teologie úcty k životu v díle papeže Jana Pavla II. Toto téma je přirozenou a logickou spojnicí teologie stvoření s konkrétními environmentálně etickými tématy. Z prvního vychází a pro druhé nabízí východiska.

V této části práce proto budou nadále rozvíjeny některé poznatky z první části, aby bylo možné přesněji porozumět jak jejich hlubšímu významu, tak důsledkům, které z nich plynou. Dalšími oblastmi této části bude předávání života a podrobnější poznání „Otce a Pána života“ i příjemců života.

Hlavními cíli této části bude podrobněji zkoumat život, jeho význam a hodnotu, a v teologii úcty k životu Jana Pavla II. nalézt podněty pro environmentální etiku.

V druhé části práce bude nejčastěji čerpáno z encykliky „Evangelium Vitae“, kterou Jan Pavel II. napsal v roce 1995.

Tato část práce bude rozdělena do tří kapitol. První kapitola pojedná o předávání života, druhá o jeho hodnotě a třetí o možnostech, jak je s životem možné zacházet.

⁶⁸ ZIOLKOVSI, Z. *Modlitby Jana Pavla II.*, s. 127.

1. Život jako dar

V první části práce připomněl Jan Pavel II., že život je dar a Bůh je jeho dárce. Tato kapitola bude sledovat, co to přesněji pro papeže znamená.

Encyklika „Dominum et Vivificantem“, je uvedena slovy: „Jako Pána a dárce života vyznává církev svou vírou v Ducha svatého.“⁶⁹ Jak je z názvu a úvodu patrné, v této encyklice rozpracovává Jan Pavel II. význam a působení Ducha svatého. Pro hledání základů teologie úcty k životu je tato encyklika velmi významná. Dává totiž blíže poznat dárce i způsob darování života. Kromě toho říká, jak je potřeba se o dar starat. Podle Jana Pavla II. dává Bůh darováním nového života definitivní odpověď na slova žalmistova, v nichž jistým způsobem zaznívá hlas všech tvorů: „Sešleš svého Ducha, a budou stvořeni, a obnovíš tvář země“ (srov. Ž, 104). „Ten, který v tajemství stvoření dává člověku a kosmu život v jeho mnohonásobných viditelných i neviditelných podobách, ten ho dodnes obnovuje tajemstvím vtělení. Tak je stvoření doplňováno vtělením a od té doby je prostoupeno silami vykoupení, které zasahují lidstvo a celý svět.“⁷⁰ Podle Jana Pavla II. to dotvrzuje například svatý Pavel. Zdá se, že Pavlovo „kosmicko-teologické vidění“ je ohlasem starého žalmu: „Celé tvorstvo nedočkavě čeká, až se Boží synové zjeví ve slávě“ (Řím 8,19), totiž ti, které si Bůh „napřed vyhlédl“ a „předurčil, aby byli ve shodě s obrazem jeho Syna“ (srov. Řím 8,29). Odtud vyplývá nadpřirozené přijetí lidí za syny. Jeho původcem je Duch svatý, láska a dar. Jako takový je darován lidem a z překypující hojnosti nestvořeného daru vzniká v srdci každého člověka zvláštní dar stvořený, jehož prostřednictvím lidé mají „účast na božské přirozenosti“. Takto poukazuje Jan Pavel II. na výjimečné místo člověka ve stvoření.⁷¹

Ano, člověk má ve stvoření „privilegované“ - „synovské“ místo, ale i celé tvorstvo evidentně patří do boží rodiny a čeká na to, až se člověk „zjeví ve slávě“. Zároveň zjišťujeme, že skrze dar života je člověku dána příležitost účasti na „životě novém“ a na „božské přirozenosti“. Dar života je prostě nejzákladnější předpoklad naplnění smyslu lidské existence, povolání i úkolů, protože život, který Bůh dává člověku, je bytím, které přesahuje čas. „Je směřováním k naplnění života, *zárodkem existence, která přesahuje samotné hranice času*: „Vždyť Bůh stvořil člověka k nesmrtelnosti, udělal ho

⁶⁹ DeV 1

⁷⁰ DeV 52

⁷¹ Srov. Tamtéž.

jako obraz vlastní přirozenosti,“ (Mdr 2,23) odkazuje na starozákonní text Jan Pavel II. v encyklice „Evangelium Vitae“. ⁷²

Přijetí daru

Samotný dar života má nejen schopnost překlenout hranice času, ale jeho původ je ponořen hluboko v tajemství stvoření. Stvoření jako Boží činnost neznamena pouze povolání z ničeho k existenci a ustavení existence světa a člověka ve světě, ale znamená také darování. Jan Pavel II. toto upřesňuje v knize „Teologie těla“, když říká: „Jde o fundamentální a radikální darování, totiž darování, v němž dar vzniká právě z ničeho. Četba prvních kapitol knihy Genesis nás uvádí do tajemství stvoření, totiž počátku světa z vůle Boha, který je všemohoucnost a láska. Proto také každý tvor nese v sobě znamení prvotního a fundamentální daru.“⁷³ Při přemýšlení o daru života je potřeba vědět, kdo a jak je obdarováván. Z předchozího textu lze zjistit, že znamení daru se určitým způsobem týká každého tvora. Týká se ale všech tvorů stejně? Je obdarovávání stejným dílem zaměřeno na celý svět, stejně na člověka jako jiné živočichy či rostliny? Z první části práce víme, že dar života v sobě může nést rozdílnou kvalitu a odlišný význam. Stejně významný pak je způsob, jakým je dar předáván a především přijímán. Jaké teologické rozuzlení tohoto problému přináší Jan Pavel II. můžeme sledovat například v textu knihy „Teologie těla“ a v encyklice „Dominum et Vivificantem“. V „Teologie těla“ si papež všímá toho, jak zásadní je úloha toho, kdo dar přijímá. Pojem „darovat“ se podle papeže nemůže vztahovat na nicotu, ale poukazuje na toho, kdo dar dává, a na toho, kdo dar přijímá, a také na vztah, který se mezi nimi vytváří. Takový vztah se podle Jana Pavla II. vynořuje z vyprávění o stvoření právě ve chvíli stvoření člověka. Právě stvoření člověka je podmínkou úplného přijetí daru.⁷⁴

Naznačený význam kvality života, vzhledem k tomu, kdo je jeho příjemce, upřesňuje svatý otec v encyklice „Dominum et Vivificantem“. Zde je jasně vysloveno, že jedině život člověka je tím jediným, který má plnost v Bohu. Jan Pavel II. to vysvětluje následovně: „V tajemství vtělení dosahuje *dílo Duch*, „dárce života“, vrcholu. Není možné darovat život, jehož plnost je v Bohu, jinak než tak, že se z něho stane *život člověka*, jakým je Kristus ve svém lidství, Slovem učiněná osoba v hypostatické jednotě. Zároveň však se tajemstvím vtělení otvírá novým způsobem *pramen* tohoto

⁷² EV 37

⁷³ JAN PAVEL II. Teologie těla, s. 77.

⁷⁴ Srov. Tamtéž.

božského života v dějinách lidstva: Duch svatý. Slovo, Syn, který byl „dříve zrozený než všechno tvorstvo“, se stává „prvním z mnoha bratří“.⁷⁵

Ano, úplná plnost daru života se naplňuje v člověku. Jak to však je s životem jiných organismů? Jan Pavel II. přeci poukázal na skutečnost, že nakonec každý život má původ u Boha, tedy i život jiných tvorů než je člověk. Dále bude sledováno, zda i život všech živočichů je hoděn chvály a oslavování. Jan Pavel II. toto téma zpracovává například v encyklice *Evangelium Vitae*, kde píše, že „*oslavovat evangelium života je totéž jako oslavovat Boha života, totiž Boha, který daruje život*“.⁷⁶ Podle papeže „musíme chválit život věčný, z něhož sám o sobě každý život vyvěrá, od něho vše, co má účast na jakékoliv formě života, podle své schopnosti, život odvozuje. Božský život sám je oživovatelem a původcem života, a každý život a životní hnutí je z toho života, který je nad všechen život a je veškerým základem každého života.“⁷⁷ Svatý otec toto východisko spojuje s konkrétními důsledky, když říká, že „z něho duše mají svou nesmrtelnost, díky němu i všichni živočichové a rostliny se radují ze života, i když na nižším stupni“⁷⁸. Jan Pavel II. v „*Evangelium Vitae*“ opět promýšlí téma tělesnosti. „Lidem, jakožto bytostem složeným z ducha a hmoty, dává život, který se těsně blíží andělskému. A nás, když se odvracíme od jeho přehojné laskavosti, obrací zpět k sobě a volá a slíbil, že nás (což je božstější) celé, jako spojení duše a těla, přenesse do dokonalého a nesmrtelného života: (...) *je to životodárný a základní princip života a veškerá jeho příčina* (...), je chápán a oslavován jako počátečný a úplný zdroj života, který sám nic nepotřebuje, ale životem přetéká,“⁷⁹ odkrývá Jan Pavel II. poznání o duchu a hmotě, a tím potvrzuje zásadní odlišnost života člověka od života jiných tvorů.

Uvedené je dalším důležitým prvkem, ze kterého jsou zde postupně skládána východiska pro environmentální etiku. Významným poznatkem je pro téma práce potvrzení a doplnění zjištění, že život živočichů se sice neblíží „andělskému“, ale i on má původ u Boha, ač je shledáván na nižším stupni. A i tento „nižší život“ je schopen poznávat radost ze svého bytí.

⁷⁵ DV 12

⁷⁶ EV 84

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž.

Původce života

I život na „nižším stupni“ je však stále součástí království, v němž se člověk ujímá „vlády“, nebo jinými slovy: „má účast na vládě Boží“. Dobře vykonávaný „královský úřad“ proto má ve vztahu k životu zcela zásadní východisko, v němž člověk není neomezeným pánem ani konečným soudcem ve vztahu k ostatnímu, a tím spíše právě ve vztahu k životu. Člověk je pouze „služebníkem plánu, který ustanovil Stvořitel“, a z toho pramení jeho neporovnatelná jedinečnost. „Život je člověku svěřen jako poklad, který nesmí promarnit, tak jako hřivna stříbra z onoho podobenství, s kterým má být s užitkem nakládáno. A každý člověk se z něho musí před Pánem zodpovídat (srov. Mt 25,14-30; Lk 19,12-27).“⁸⁰

To, že jedině Bůh je „Pánem života“ potvrzuje a připomíná papež na mnoha dalších místech, nejen v encyklice „Evangelium Vitae“. Podle Jana Pavla II. pramení život z Boha, je jeho darem, jeho obrazem i stopou, účastí na jeho životodárném duchu. Podle papeže je Bůh nejen jediným pánem života, ale též varuje před libovůlí člověka se životem zacházet nezodpovědně. „Člověk o životě nemůže rozhodovat podle své libovůle,“⁸¹ je si jist Jan Pavel II. Toto přesvědčení dokládá papež na biblickém textu o potopě, kdy sám Bůh říká Noemovi: „Za život člověka budu volat k odpovědnosti každého jeho bratra“ (Gn 9,5). Biblický text tak osvětluje posvátný charakter života, který má původ v Bohu a jeho stvořitelské činnosti. Varováním Boha, že dar života sebou nese pro každého závazek jeho opatrování, je otevřeno i jedno ze zásadních témat této práce, a to otázka zodpovědnosti za dar života, za život ve všech jeho formách a stupních, za ten lidský potom především.⁸²

Zodpovědnost přijetí daru

Chránit a rozvíjet život, uctívat ho a milovat, to je úkol, který byl od Boha uložen každému jednotlivci, když Bůh povolal člověka, jakožto svůj živoucí obraz, k účasti na vládě nad světem: „A Bůh jim požehnal a řekl jim: Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe“ (Gn 1,28). Biblická slova nám osvětlují šířku a hloubku panování, které Bůh člověku udělil. Jan Pavel II. tento rozměr panování specifikuje tím, že se především jedná o nadvládu nad světem a nad každým živočichem, a v této

⁸⁰ Srov. EV 52

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Srov. EV 30

souvislosti připomíná knihu Moudrosti: „Bože otců a milosrdný Pane, svou moudrostí jsi stvořil člověka, aby vládl nad tvorstvem, jež od tebe vzešlo, aby svatě a spravedlivě řídil svět“ (Mdr 9,1-3). Také žalmista vyzdvihuje panování člověka jako znamení slávy a cti, kterou mu Stvořitel udělil: „Dals mu vládnout nad dílem svých rukou, položils mu k nohám všechno: ovce i veškerý dobytek, k tomu i polní zvířata, ptáky na nebi a ryby v moři, vše, co se hemží na stezkách moří,“ (Ž 8,7-9) upozorňuje na významné biblické texty Jan Pavel II. v „Evangelium Vitae“.⁸³

Člověk je povolán k tomu, aby pěstoval a spravoval „zahradu světa“ (srov. Gn 2,15), a má tedy zvláštní úkol pečovat o „místo života“, o celý svět, který Bůh přizpůsobil tak, aby sloužil osobní důstojnosti a životu člověka, a to s ohledem nejen na ty, kdo jsou tu nyní, ale i na ty, kteří se narodí později. Podle Jana Pavla II. se zde jedná o „otázku ekologickou – jednak o různé druhy zvířat, jejichž přirozená sídla a mnohotvárné formy života je třeba zachovat, a jednak o vlastní „lidskou ekologii“ – jejíž jasné a etické zásady formuluje na svých stránkách Bible, že totiž život, a to každý život, musí být zachováván a ctěn.“⁸⁴ Ve skutečnosti panování, které bylo od Stvořitele dáno člověku, není absolutní ani nemůže být užíváno či zneužíváno podle vlastního názoru nebo se zřetelem k vlastnímu prospěchu. „Omezení, které od počátku sám Stvořitel člověku stanovil, a které symbolicky vyjádřil zákazem jíst plody jednoho stromu (srov. Gn 2,16-17), zcela jasně ukazuje, že ve vztahu k viditelné přírodě je člověk podřízen zákonům, nejen biologickým, ale také morálním, které není možné beztrestně porušovat.“⁸⁵ Takto Jan Pavel II. vytrvale připomíná nutnost morálky ve vztahu k viditelné přírodě. Prostřednictvím teologie zde jsou otevřena témata zodpovědnosti, morálky, etiky a ekologie.

Ve vztahu k životu bylo v této kapitole texty Jana Pavla II. poukázáno na následující poznatky: Bůh je „Pánem a dárce života“. Pánem darovaný život přesahuje čas, má plnost v Bohu, je darován a měl by být přijat. Přijetí daru pak s sebou nese úkol, ba co více, závazek a odpovědnost. Janem Pavlem II. byl nabídnut pohled na zemi, která není jen „jevištěm dějin“ či „místem setkání“. Země je pro papeže také „místem života“ a člověk je povolán k tomu, aby o toto místo pečoval. Konečně víme, že péče o „zahradu světa“ je podmíněna nejen zákony biologickými, ale též morálními. Je to úkol pro etiku

⁸³ Srov. EV 42

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Srov. Tamtéž.

i ekologii. Život má být oslavován, chválen, ale také opatrován a chráněn. Jakou konkrétní hodnotu a podobu může život a zacházení s ním mít, ukážou další kapitoly.

2. Hodnota života

Co v praxi znamená vše, co bylo dosud řečeno o darovaném životě? Nakládá člověk s životem v souladu s teologií stvoření a teologií úcty k životu? Jak člověk opatruje dar života v „království“, kterému „kraluje“? Jaká je „skutečná“ hodnota života člověka i jiných tvorů? Tato kapitola přinese odpovědi na vyslovené otázky, jak je našel a formuloval Jan Pavel II. na konci uplynulého a začátku tohoto století.

Vědomí neúcty

Jan Pavel II. před těmito otázkami nezavíral oči a prokázal, že je „problematické“ zacházení s životem schopné vidět, pojmenovat i analyzovat. Papež spolu s církví má před očima obraz generace, k níž náleží, a se kterou sdílí neklid doby. Na mnoha místech a při různých příležitostech poukazuje na konkrétní důvody „znepokojení“. „Církev musí znepokojovat úpadek mnoha základních hodnot, které jsou nezpochybnitelným základem nejen křesťanské morálky, ale prostě lidské cti a morální kultury, jako je např. úcta k lidskému životu již od okamžiku početí,“ uvádí papež například v encyklice „Dives in Misericordia“.⁸⁶

Odmítnutí Boha

Jednu z teologických příčin porušeného vztahu k životu lze, podle Jana Pavla II., nalézt v činu Kaina a jeho důsledcích. Kain se domnívá, že mu Hospodin nemůže hřích odpustit, a že jeho osudem proto nadále bude „skrývat se daleko“ od něho. Říká-li Kain „má vina je větší“, je to proto, že ví, že stojí před Bohem a jeho spravedlivým úsudkem. Neboť pouze před Bohem může člověk opravdu poznat svůj hřích a jeho závažnost. To zakusil David, který „učinil zle před Hospodinem“ a na výzvu proroka Náthana (srov. Sam 11) volá: „Doznávám se ke svým nevěrnostem, svůj hřích mám před sebou stále. Proti tobě samému jsem zhřešil, spáchal jsem, co je zlé v tvých očích“ (Ž 51,5-6).⁸⁷

⁸⁶ DM 14

⁸⁷ Srov. EV 21

Tímto tématem je připomenuto téma z první kapitoly, že život je dar od Boha, ale je zde zároveň možné pohledět na jedny z „prvních“ důsledků, které byly zapříčiněny odmítnutím či nedostatečným respektováním tohoto daru, respektive odmítnutím „Dárce“. Tento přístup pak může stát u roztočení spirály příčin a důsledků, v nichž se projevuje odmítnutí Boha. Je zřejmé, že „skrývání se“ před Bohem má negativní důsledky nejen pro život člověka, ale pro celkový vztah člověka ke všemu živému.

Život se stává věcí

V encyklice „*Evangelium Vitae*“ tento směr úvah papež dále rozvíjí, když si uvědomuje, že tam, kde se ztrácí vztah k Bohu, slábne a narušuje se také vztah k člověku. Jan Pavel II. v této souvislosti připomíná slova konstituce „*Gaudium et spes*“: „Vždyť tvor se bez Stvořitele ztrácí. Kromě toho, když se zapomene na Boha, lze těžko pochopit tvora“.⁸⁸ Bez Stvořitele již člověk nevnímá sám sebe jako něco „tajemně odlišného“ od ostatních pozemských stvoření. Považuje se za jednoho z mnoha živých tvorů, byť nejvyššího, který dosáhl největší dokonalosti.⁸⁹ Tato skutečnost je pro „environmentálně – antropologické“ téma a pro zakotvenost člověka ve světě velmi důležitá. Nemůže i to, že člověk „zapomínáním“ na Boha ztrácí orientaci v sobě samém i ve světě být příčinou jeho „rozpolcenosti a mnoha problémů“, o kterých se zmiňuje Jan Pavel II.? Není i tato skutečnost svou měrou příčinou mnoha pohledů na postavení člověka ve světě, toho, proč je pro některé jeho jedinou možnou pozicí „kořistnický antropocentrismus“ a pro jiné stejně vyhraněný „ekocentrismus“⁹⁰?

Ve stěžejní encyklice teologie úcty k životu dále papež popisuje, jaké důsledky může odmítnutí Boha přinášet. Díky uzavřenosti ve „světě své tělesnosti“, stává se člověk jakousi věcí a nevnímá již přesahující charakter své lidské existence. Člověk díky tomu již nechápe život jako jedinečný dar Boží, věc svým způsobem posvátnou, která byla svěřena k jeho odpovědnosti, láskyplné ochraně a úctě. I život se mu stává „věcí“,

⁸⁸ GS 36

⁸⁹ Srov. EV 21

⁹⁰ Ekocentrismus neboli *Etika Země* není již jen etikou úcty k životu samému, ale je etikou úcty k předpokladům života, k celému společenství všeho života a k podmínkám jeho udržitelnosti. Pojem *Etika Země* pochází z díla ekologického myslitele 20. století Aldo Leopolda. Hodnota se dle Leopolda neodvozuje z člověka, ani ze života. Odvozuje se z rovnováhy celého ekosystému. Správné je to, co přispívá k zachování integrity, stability a krásy celého společenství života. Nesprávné je všechno, co vede k opaku. Velkou předností Leopoldovy etiky Země je obtížné uznání, že Země je soustava života – a že k životu patří i smrt. Kohák tuto skutečnost rozvíjí do úvahy, že u kořene vší ekologické krize je nejen výbuch lidské náročnosti ale i početnosti. Když drasticky snižujeme úmrtnost, avšak nesnižujeme porodnost, populační explozi se nevyhneme, upozorňuje Kohák. Aldo Leopold sdílí Schweitzerovu lásku k životu – a Schweizerovi dědicové docházejí k leopoldovskému závěru, že boj o život není boj o nesmrtnost, nýbrž o život dobrý – byť smrtelný. Srov. Kohák, E. *Zelená svatozář*. s. 48-49.

kteřou si osobuje jako své vlastnictví, které může ovládat a volně s ním nakládat. Člověk je bytostí, které je dáno ptát se po smyslu svého života. Vztah k jeho životu, i k životu vůbec, je pak jistě „prubířským kamenem“, o který se opírá nejen uvědomování si počátku a konce své existence, ale i celé jeho další konání. Vždyť při pohledu na život, který se rodí a zaniká, člověk již není více schopen ptát se po opravdovém smyslu svého života a přijímat ve skutečné svobodě tyto jeho rozhodující okamžiky. Zajímá se pouze o to, co je třeba „dělat“, a hledá všechny způsoby vědy a techniky, aby mohl plánovat, řídit a ovládat narození a smrt. Tyto zážitky zásadního významu, které mají být jako takové prožívány, stávají se tak spíše „věcmi“, které se člověk snaží ovládnout nebo odmítnout.⁹¹

Popření hodnoty daru

Jan Pavel II. poukazuje na to, že zúžení hodnoty života, vede k zúžení nejen celého významu lidského žití, ale následně i redukci vztahu člověka k celému stvoření. Odstranění jakéhokoliv druhu vazby na Boha, vede podle papeže ke zkreslení základního významu všech věcí. V takovém případě již sama příroda nebude „matkou“, ale bude degradována na pouhý materiál, s nímž lze libovolně nakládat. Podle Jana Pavla II. právě sem směřují jisté důsledky vědy a techniky, převládající již nyní v naší současné kultuře, které přímo popírají význam pravdy o stvořených věcech, která musí být uznána, i Božího záměru o nutné účtě k životu. Totéž platí i tam, kde obava z důsledků takovéto „svobody bez zákona“ vede naopak některé lidi k mínění, že existuje „zákona bez svobody“. Papež tyto tendence v myšlení spatřuje v některých názorech a naukách, které zcela popírají, že lze do přírody nějak zasahovat, a docházejí až k jakémusi jejímu „zbožštění“. Tedy opět odmítají názor, že příroda je závislá na činnosti samotného Stvořitele. „Žije-li člověk tak, jako by Bůh nebyl, vzdaluje se nejen od tajemství Boha, ale i od tajemství samotného světa a svého života,“ uvádí papež ve článku 22 encykliky „Evangelium Vitae“.⁹² V tomto textu Jan Pavel II. jasně poukazuje na význam vztahu k Bohu pro možnost odhalovat tajemství lidského života a zároveň zdůrazňuje, že vztah ke světu sebou nese určité závazky. Z textu je zároveň patrné, jak obtížný tento vztah může být, přesněji, jak obtížné může být nalezení rovnováhy mezi tendencemi svět radikálně „odbožštit“ a na druhé straně nekriticky „zbožštit“.

⁹¹ Srov. EV 22

⁹² Srov. Tamtéž.

Obtíže orientace v hodnotě života

Svobodě a zodpovědnosti se bude více věnovat třetí část práce. V této kapitole bude zatím pouze vymezen prostor, ve kterém se člověk ve vztahu k životu musí orientovat, respektive ve kterém se pohybuje. Obtížnost hledání „správného“ vztahu k životu bude demonstrována na dvou papežových textech. V jednom z nich Jan Pavel II. poukazuje na úkol ctít, chránit a dokonce milovat i život nepřátel. V druhém papež poukazuje na riziko materialismu, tedy postoj, kdy se život stává věcí, kdy silnější ovládají slabší a kdy hodnota života je měřena jen jeho užitkem.

V prvním textu papež využívá podobenství o Samaritánovi, v němž poukazuje na povinnost přijmout na sebe závazek odpovědnosti za život každého potřebného, včetně cizinců a nepřátel: Také nepřítel již přestává být nepřítelem pro toho, kdo ho má milovat (srov. Mt 5,38-48; Lk 6,27-35) a prokazovat mu dobro (srov. Lk 6,27), horlivě a nezištně se starat o jeho životní potřeby (srov. Lk 6,34-35). Vrcholem této lásky je modlitba za nepřátele, při níž dochází ke sjednocení s Boží prozřetelnou láskou: „Ale já vám říkám: Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují. Tak budete syny svého nebeského Otce, neboť on dává vycházet svému slunci pro zlé i pro dobré a sesílá déšť spravedlivým i nespravedlivým“ (Mt 5,44-45; srov. Lk 6,28.35). Svatý otec v samotné hloubce Božího přikázání spatřuje požadavek opatrovat, ctít a milovat život každého jednotlivce. Jan Pavel II. tak vyzdvihuje učení, které apoštol Pavel předává křesťanům v Římě, když opakuje slova Ježíšova: „Vždyť přikázání nebudeš cizoložit, nebudeš zabíjet, nebudeš krást, nebudeš žádostivý, a je-li ještě nějaké jiné přikázání, všecka jsou shrnuta v tomto: Miluj svého bližního jako sám sebe. Láska bližnímu neubližuje. Naplněním zákona je tedy láska“ (Řím 13,9-10).⁹³

Na druhé straně prostoru, ve kterém člověk hledá a nalézá hodnotu života, je ta jeho podoba a hodnota, která je popisována jeho funkcí, a kdy život je viděn pouze v materialistické perspektivě. „Z takového pohledu jsou *interpersonální vztahy co nejvíce omezeny*. Postiženy jsou především ženy, děti, nemocní a trpící, staří. Skutečné měřítko hodnoty člověka - vzájemná úcta, nezištnost a služba - je nahrazeno měřítkem výkonnosti, funkčnosti a prospěchu. Jedinec není posuzován podle toho, čím „je“, ale podle toho, co má, dělá a dokáže. Tak se uskutečňuje nadvláda silnějšího nad slabším.“⁹⁴ Toho si všímá Jan Pavel II. v „Evangelium Vitae“, když popisuje situaci,

⁹³ Srov. EV 41

⁹⁴ EV 23

kteřá je daleka té požadované, v níž člověk dokáže plně milovat a ctít i životy svých nepřátel.

Neporovnatelná hodnota lidské osobnosti

Stejně jako v jiných papežových textech vyvstává i v encyklice „O životě, který je nedotknutelné dobro“ hodnota lidského života jako něco, co stojí nad ostatními životy, co má svůj specifický význam, co přesahuje čas a čehož naplnění je možné pouze v Bohu. Zároveň papež opakovaně poukazuje na důležitý úkol realizovat zodpovědně svůj život na tomto světě a ve „svém“ čase. Pozemský život, jak uvažuje svatý otec, je totiž sice skutečnost „předposlední“, ale i přes to „věc posvátná“. Hranice pozemského života mají svůj význam. Pro Jana Pavla II. je život v čase základní podmínkou, vlastním počátkem a neoddělitelnou součástí celého a jedinečného vývoje existence člověka. „Nezaslouženě a neočekávaně je tento vývoj ozařován příslibem božského života a je obnovován darem života, který dosáhne svého plného završení v životě věčném (srov. 1 Jan 3,1-2). Zároveň však toto nadpřirozené povolání působí, že povaha pozemského života je pro každého rozdílná. Je to totiž záležitost nikoli „poslední“, ale ve skutečnosti „předposlední“. Přesto však je život věc posvátná, nám dočasně svěřená k tomu, abychom ji podle závazku svého úkolu střežili a přivedli k dokonalosti skrze lásku a tím, že sebe samotné darujeme Bohu a bratřím.“⁹⁵ Znovu je to výzva papeže k účasti na dobrém vládnutí světu, tomu „místu setkání a života“, které není jen bezvýznamnou kulisou lidské spásy, ač se v něm tato spása odehrává. „Lidský život má převelikou cenu, protože Syn Boží ho přijal na sebe a učinil jej místem, v němž se dovršuje spása celého lidského rodu,“⁹⁶ vyzdvihuje nedohlédnutelné tajemství života ve stejné encyklice Jan Pavel II., a činí tak sám život tím „místem setkání“, které dává základní předpoklad pro naplnění života za hranicemi toho času a věcí „posledních“.

Život je vždy dobro

Papež se k hodnotě života vyjadřuje v „Evangelium Vitae“ zcela jednoznačně: „Život je vždy dobro.“⁹⁷ Podle Jana Pavla II. je člověk povolán k tomu, aby porozuměl nejhlubšímu důvodu tohoto intuitivního výroku, který je zároveň podloženu zkušeností. „*Proč je život dobro?*“ Tuto otázku vyslovuje papež ve stejné encyklice a

⁹⁵ EV 3

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ EV 34

zároveň na ní hledá odpověď. Stejná otázka prochází celým Písmem a v něm svatý otec zároveň nachází „účinnou a pozoruhodnou odpověď“: „Život, který Bůh dává člověku, je zcela jiný, než život jakéhokoliv druhého tvora, neboť člověk, jakkoliv je příbuzenstvím spjatý s prachem země (srov. Gn 2,7; 3,19; Job 34,15; Ž 103,14; 104,29), *stojí ve světě jakožto obraz Boha, znamená jeho přítomnosti a odlesk jeho slávy* (srov. Gn 1,26-27; Ž 8,6).“⁹⁸ Člověk je podle Jana Pavla II. poctěn „nejvyšší důstojností“, která má své hluboké kořeny v poutu, jímž je spojen se svým Stvořitelem: „V člověku září odraz samotné podstaty Boží,“⁹⁹ nachází v Písmu jednu z odpovědí Jan Pavel II.

Pokud člověk dar života odmítne a „Slávu Boží“ zakalí nebo se rozhodne přisoudit tuto slávu sobě, mohou z toho plynout mnohé neblahé důsledky. Podle papeže se člověk, který přijímá dar Boží, musí snažit, aby „*uchoval život v pravdě*“, která náleží k samotné podstatě jeho bytí. Jestliže se sám od ní odděluje, sám sebe trestá „*pocitem malomyslnosti a neštěstí*“. Člověk se pak následně stává sám hrozbou pro existenci druhých, protože již jsou uvolněny zábrany, které potvrzovaly úctu k životu a jeho ochranu v jakékoliv situaci. Z této situace pak plynou konkrétní dopady nejen pro život lidský, ale též pro život jako takový.¹⁰⁰

Ochrana života

Jedním z těchto dopadů je otázka ochrany života, kterou papež rozvíjí v souvislosti s hledáním pravdy o životě a s božím přikázáním. „*Pravda o životě je zjevována skrze Boží přikázání*. Slova Páně zřetelně ukazují, jaký způsob života má být následován, aby byla zachována pravda o něm a ochráněna jeho důstojnost. Není to pouze ono zvláštní přikázání „*Nezabiješ*“ (Ex 20,13; Dt 5,17), které zajišťuje ochranu života. *Celý Hospodinův zákon* slouží k této ochraně, protože zpřístupňuje tu pravdu, ve které život dosahuje svého plného významu,“¹⁰¹ přináší Jan Pavel II. jasné požadavky ve vztahu k ochraně života.

Při nesnadné orientaci v hledání významu a hodnoty života může být člověku vodítkem mnoho „ukazatelů“. Jan Pavel II. pochopitelně nabízí ten, který je v souladu s křesťanskou teologií stvoření, ale který má zároveň potenciál univerzální platnosti.

⁹⁸ EV 34

⁹⁹ Srov. EV 34

¹⁰⁰ Srov. EV 48

¹⁰¹ Tamtéž.

Zákon Hospodinův se pak může promítnout i do práva „pozemského“, právě proto, že je prostřednictvím morálky jeho východiskem.

Pokud se tato kapitola má věnovat hodnotě života, je jistě nutné poukázat i na právo na život a porovnat hodnotu života jednotlivých lidí. Pokud jde o právo na život, je podle Jana Pavla II. každý člověk zcela roven všem ostatním. Tato rovnost je pro papeže základem jakéhokoliv opravdového sociálního vztahu, který jako takový nemůže být založen na ničem jiném než na pravdě a spravedlnosti, když uznává, že prostě „každý člověk je osoba a nikoli věc“. Z tohoto morálního pravidla, které zakazuje přímé zabití nevinného člověka, neexistují podle papeže, žádné výsady a výjimky. „Není žádný rozdíl mezi tím, kdo je pánem světa, a tím, kdo je posledním „ubožákem“ na této zemi, tedy myšleno mezi lidmi. Před morálními požadavky jsme si všichni absolutně rovni.“¹⁰² Téma rovnosti mezi lidmi zde není připomenuto náhodou. Někteří filozofové a ekologové poukazují na vývoj vztahu na úrovni rovnocennosti a očekávají posun na tomto poli i v oblasti mimolidské a tedy i v environmentální etice.¹⁰³

Z teologie Jana Pavla II. zjišťujeme, že „bezvýjimečnou“ rovnost je možné nalézt mezi všemi lidmi, nikoliv mezi člověkem a zvířaty.

Mimolidský život

Proto je zároveň ještě třeba objasnit hodnotu života ostatního stvoření. O ostatním stvoření již bylo řečeno, že má svůj původ v Bohu a veliký význam nejen samo o sobě, ale též pro člověka. Explicitně popisuje hodnotu mimolidského světa na příkladu rostlin Jan Pavel II. v knize „Nebojme se pravdy“ těmito slovy: „A jelikož rostliny jako celek hrají nezastupitelnou úlohu v celé přírodní rovnováze nezbytné k životu na všech jeho stupních, jejich ochrana a úcta k nim, ať se stávají čím dál více humánnější skutečností prosté nutnosti.“¹⁰⁴

¹⁰² Srov. EV 55

¹⁰³ Vývoj vztahu člověka ke zvířatům souvisí s jejich poznáním i vyspělostí kultury. Kohák uvádí příklad z nedávné minulosti: „Nacističtí lékaři byli lidé vzdělaní a kultivovaní, přesvědčení, že užívání židovských či romských subjektů se neliší od provádění pokusů na zvířatech. Mengele vedl čáru mezi zakázanými a povolenými pokusy mezi „árijci“ a „neárijci“, kdežto my ji dnes vedeme mezi lidmi a šimpanzi.“ Např. A.Schweitzer jako duchovní otec biocentrismu očekává, že v budoucnosti dojde k odstranění či výraznému posunu této dělící čáry. („Biocentrismu“ – představa, že život sám, život jako takový, všechen život, je zdrojem smyslu a hodnoty. Zásadami biocentrismu jsou, rovnoprávnost všech živočichů, představa země jako propojené soustavy, a uznání hodnoty všeho živého. Biocentrismus odsuzuje jakékoliv představy nadřazenosti a hlásá povinnost hledání udržitelnosti.) srov. Kohák, E. *Zelená svatozář*, s. 30-31.

¹⁰⁴ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*. Praha: Zvon, 1997. s. 144.

V předchozí kapitole bylo papežem potvrzeno, že z teologického pohledu je hodnota lidského života jednoznačná - život je dar darovaný člověku Bohem a jeho plnost lze získat právě v Bohu v odpovědi na nabídku daru.

V této kapitole bylo předchozí zjištění Janem Pavlem II. rozvinuto. Svatý otec připomíná, že život je svatá věc a je místem, ve kterém Ježíš nabídl člověku spásu. Z uvedených textů je patrné, že člověk je sice poctěn „nejvyšší důstojností“, ale ani toto neznamená, že život jiných stvoření má bezvýznamnou pozici. Také život ostatních živočichů a rostlin má totiž svojí velikou hodnotu, a to nejen pro jejich nezastupitelné místo v celém stvoření.

Druhá kapitola poodkryla oponu teologie, a Jan Pavel II. více vstoupil na „jeviště světa“, ve kterém dochází k velikým zápasům člověka o postavení svého života i života celého stvoření. Tento boj je veden jak v nitru člověka, tak mezi lidmi navzájem. Při konkrétním hledání smyslu a hodnoty života lze zjistit, že obzor možností je rozlehlý a často nepřehledný. Paleta je pestrobarevná, lze si vybrat od možnosti život zcela „odbožštit“, až po to jej povýšit nad Boha. Jan Pavel II. ví, že život je lidmi viděn jako dobro samo o sobě, tak i jako pouhé a prázdné vlastnictví či funkce. Tato skutečnost zde byla ukázána především na životě lidském, ale jak již bylo popsáno, existuje v této souvislosti i přímé propojení na vztah k životu mimolidskému. Jan Pavel II. si je vědom skutečnosti, že vztah k životu ve všech jeho podobách má důsledky nejen pro každého člověka, ale též pro přírodu a celé stvoření.

3. Kultura života a kultura smrti

Otázka „Cos to učinil?“, kterou položil Hospodin Kainovi, se stejně tak obrací i na člověka této doby, aby si v celé šíři uvědomil závažnost oněch přečinů proti životu, kterými je neustále poznamenávána lidská historie, aby hledal četné příčiny, které k nim vedou a které je podporují, a aby s co největší zodpovědností zvážil důsledky pro samotnou existenci lidí i národů, které z takového jednání vyplývají.

„Některá ohrožení života pocházejí přímo z přírody a jsou ještě zvětšována trestuhodnou nedbalostí a liknavostí lidí, kteří by jim často mohli zabránit. Jiná naopak jsou důsledkem násilností a nenávisti, střetů zájmů, které vedou lidi k zabíjení a válkám, krveprolévání a vyhlazování celých národů. Kdo by neznal ono násilí, páchané na životě milionů lidí, zvláště dětí, kteří díky nespravedlivému rozdělování bohatství mezi

národy a společenskými třídami žijí v bídě, podvýživě a hladu?“¹⁰⁵ V uvedeném textu je jasně patrné, že vztah k životu je pro člověka odvěkým úkolem, závazkem i zrcadlem. Zrcadlem, do kterého je někdy nelehké nahlédnout a úkolem, který se mnohdy nedaří zvládnout se „ctí“. To, že nedostatek úcty k životu je jednou z několika oblastí, v nichž tento svět trpí, připomíná papež i na jiných místech. Například v „Redemptor Hominis“ svatý otec vyjmenovává základní hrozby světa, mezi které počítá, kromě hrozby znečištění životního prostředí na místech, kde se rychle rozvíjí průmysl, ozbrojené srážky, jež stále propukávají a znovu se opakují, či vyhlídky na sebezničení jadernými zbraněmi i nedostatek úcty k životu nenarozených.¹⁰⁶

Projevy úcty či neúcty k životu nemají jen teoretickou podobu, řetěz příčin a důsledků jednoho nebo druhého má své konkrétní podoby. Některé budou uvedeny v této kapitole, v níž budou papežem představeny radosti, ale především bolesti a rány tohoto světa, které jsou zasazovány darovanému životu. Třetí kapitola také poukáže na ty oblasti, kde člověk nejedná eticky, a kde životu není dáno dojít naplnění. Jak název této kapitoly napovídá, vztah k životu zde bude viděn v těch podobách, které se uskutečňují buď v „kultuře smrti“ nebo v „kultuře života“.

Kultura smrti

Již 2. vatikánský koncil „se smutkem v srdci“ ve svém dokumentu, který se týká naší doby, vypočítal četné zločiny a útoky proti lidskému životu. Jan Pavel II. je s odstupem třiceti let znovu připomíná a konstatuje, že nic neztratily na své naléhavosti, naopak, problémy světa se prohloubily. „Všechno, co je přímo proti životu, jako vraždy všeho druhu, genocidy, potraty, eutanazie i dobrovolná sebevražda, cokoli porušuje nedotknutelnost lidské osoby, jako mrzačení, tělesné nebo duševní mučení, pokusy o psychické násilí, co uráží lidskou důstojnost, jako nelidské životní podmínky(...) Všechny tyto věci a jim podobné jsou opravdu ostudné, vnášejí nákazu do lidské civilizace a poskvřňují více ty, kteří je dělají, než ty, kteří trpí bezpráví, a velice zneuctívají Stvořitele.“¹⁰⁷ Slova konstituce, která Jan Pavel II. připomíná, neztratila ani po desetiletích nic na své aktuálnosti. Takovéto projevy proti lidskému životu připisuje papež tzv. „kultuře smrti“. Ta se podle svatého otce šíří především díky příznivcům velkých kulturních, ekonomických a politických proudů, kteří zdůrazňují význam

¹⁰⁵ EV 10

¹⁰⁶ Srov. RH 8

¹⁰⁷ EV 3; GS 27

společnosti směřující k úspěchu. Když je situace popsána tímto způsobem, můžeme, podle Jana Pavla II., mluvit v jistém smyslu o válce „mocných proti slabým“. Papež upozorňuje na praxi, kdy život, který vyžaduje více ohleduplnosti, lásky a péče, je považován za neúčinný nebo chápán jako neúnosná zátěž, a proto je různými způsoby odmítán. „Každý, kdo pro svou nemoc nebo postižení, či spíše vůbec svou přítomností na zemi, nějak omezuje štěstí a životní úroveň těch, kteří se mají lépe, je chápán téměř jako nepřítel, proti kterému je třeba se bránit nebo ho zcela odstranit. Vzniká zde jakési „spiknutí proti životu“, které nejenom že narušuje vztahy jednotlivců k jiným lidem, k rodinám a ke společenství, ale pokračuje i dále, dostává celosvětový rozměr a rozbíjí i vazby mezi národy a státy,“¹⁰⁸ poukazuje na nedozírný rozsah „kultury smrti“ papež.

Za opravdu rizikové považuje Jan Pavel II. takové jednání států, které se odvrací od základních principů svého zákonodárství. Zákonodárství, které nejen že žádným způsobem jednání proti životu netrestá, ale dokonce je uznává za legitimní, je jistým znepokojujícím znamením o závažném úpadku morálky. „Jednání, které ještě nedávno bylo považováno za nepřijatelné, nemorální a nezákonné, je v mnoha zemích postupně legalizováno. Markantně se tato změna projevuje v lékařské vědě. Přes svoji podstatu životy ochraňovat, si tato věda účastí na „aktech smrti“ sama „protiřečí a snižuje vážnost těch, kdo ji provozují,“ upozorňuje papež v „Evangelium Vitae“.¹⁰⁹

Skutečně neblahý dopad má život v „kultuře smrti“ na svědomí člověka a morálku. Ve stejné encyklice svatý otec vyjadřuje znepokojení nejenom nad zánikem tolika lidských životů, ať už dosud nenarozených nebo slabých a bezmocných, ale stejně tak papeže zneklidňuje to, že samo svědomí člověka je tolik zasaženo široce rozvolněnými mezemi jednání, že stále hůře a obtížněji chápe rozdíl mezi dobrem a zlem v těch věcech, které se dotýkají základního dobra lidského života.¹¹⁰

V témže díle pak přichází Jan Pavel II. i s mnohem důraznějším tónem: „Vyhlásit právo na potrat, infanticidu (zabíjení dětí) a eutanazii, uznat je zákonem, to znamená dát lidské svobodě *zvrácený a ničemný význam*: totiž *absolutní moc nad druhými a proti druhým*. A to je smrt opravdové svobody: „Amen, amen, pravím vám: Každý, kdo páchá hřích, je otrokem hříchu,“ (Jan 8,34) připomíná svatý otec text Janova evangelia a jasně poukazuje na neblahé důsledky převzetí „absolutní moci nad druhými“.¹¹¹

¹⁰⁸ EV 4

¹⁰⁹ Srov. EV 48

¹¹⁰ Srov. EV 12

¹¹¹ EV 20

Kultura života

Naštěstí je tu však tentýž tvor, který dokáže dát vztahu k životu i jinou než „smrtnou“ podobu. Dalších pár řádek proto může být o realizované úctě k životu, o „kultuře života“, o cestě a naději. Z knihy Moudrosti cituje Jan Pavel II. text, ve kterém do světa přichází život: „Vždyť Bůh smrt neučinil, ani se netěší ze zahynutí živých. Stvořil totiž všechno, aby to bylo(...). Dáblovou závistí však vešla do světa smrt“ (srov. Mdr 1,13-14).

„Kultura života“ je nejen odrazem teologie stvoření a teologie úcty k životu, ale také odpovědí člověka na ďáblou „kulturu smrti“. Kde jinde, než v díle o „Životě, který je nedotknutelné dobro“, je možné nalézt cihly, ze kterých lze postavit hráz proti všem projevům, které stojí proti životu či ponížují jeho smysl a hodnotu nebo alespoň vidět semínka naděje, že svět není beznadějně ztracen v „ďáblově náruči“.

Přes mnoho důvodů ke skepsi a oprávněným nářkům nad zacházením se životem si Jan Pavel II. všímá i těch činností lidí, ve kterých lze najít inspiraci a povzbuzení. O to cennějších, že stát na „straně života“ je někdy vskutku obtížné. Třeba v případě, kdy se člověk staví v boji proti potratům proti většinově přijímanému řešení i platné legislativě. Papež oceňuje hnutí a iniciativy, *kteří chtějí posílit smysl společnosti pro ochranu života*. Jan Pavel II. zastává názor, že pokud tato hnutí pracují podle svého upřímného záměru a bez použití násilí, napomáhají nejlepším způsobem širšímu pochopení vědomí hodnoty života a zároveň probouzejí a vytvářejí vědomí povinnosti život chránit.¹¹²

Jako zcela pevně dokáže papež pojmenovat přestupky proti životu, které páchá věda, a to i ta lékařská, stejně tak jednoznačně umí vidět i každodenní skutky přijetí, obětování a nezištné péče, které s láskou vykonávají nesčetní lidé v rodinách, zdravotnických zařízeních, sirotčincích, domovech pro staré lidi, v centrech pro život a podobných organizacích. „Takovéto činy samy od základů vytvářejí onu kulturu lásky a života, bez níž existence jednotlivců i společnosti ztrácí svůj jasný a skutečně lidský význam.“¹¹³

Kromě vzrůstajícího citu lidí proti válce a trestu smrti i celkového hledání nenásilných prostředků, oceňuje Jan Pavel II. i rostoucí zájem o kvalitu života a ekologii. Dokládají to například tato slova: „Také zájem o kvalitu života a ekologii chvályhodně roste, což lze pozorovat zvláště ve velmi vyspělých společnostech, ve

¹¹² Srov. EV 27

¹¹³ Tamtéž.

kterých se zájmy lidí neorientují již tolik na životní potřeby, jako spíše na zlepšení životních podmínek. Velmi významné je znovuoživení etických úvah o životě,¹¹⁴ všímá si v encyklice „Evangelium Vitae“ Jan Pavel II.

Kapitola o životě a smrti bude ukončena úryvkem ze sbírky „Prameny a ruce“ v níž se země stává místem setkání života a smrti - „láska přesahuje smrt a život protrhává led“.

Obřad

Z lásky, která přesahuje smrt, stala se obřadem země.

Z lásky, která přesahuje smrt, stala se naše země obřadem.

Je to obřad mnoha vod, tryskajících ze země jako rostliny

- rostliny té země to jsou řeky, jako je voda zemí rostlin –

řeky na zimu zamrzají, zamrzají jezera a rybníky, prameny tryskají:

život vody protrhává led.

Naše země bude blíž slunci, tato blízkost vystačí pro život.

Ožije voda, ožijí stromy, ožije země, stane se obřadem

vyvede tě z kruhu umírání, jenž tkví v ní samotné.¹¹⁵

Jan Pavel II., *Prameny a ruce*

Druhá část práce se věnovala těm prvkům teologie úcty k životu Jana Pavla II., které by mohly přinést „užitek“ environmentální etice. Ve třech kapitolách zde byly postupně nově zjištěny, či z teologie stvoření rozvinuty, následující skutečnosti: Bůh je nejen „Dárcem“, ale také „Pánem života“. Život je „vždy dobro“. Darovaný život má plnost v Bohu, kterou však dokáže naplnit pouze člověk, a to přijetím tohoto daru. Jan Pavel II. již také ukázal na závazky a odpovědnost, které se k přijetí a naplnění života váží.

Země zde byla shledána „místem života“. Člověk je povolán k tomu, aby o toto místo pečoval, a to nejen vzhledem k zákonům biologickým, ale též z důvodů morálních. Život má být chráněn, tedy především život člověka. Jeho život je poctěn „nejvyšší důstojností“, ale ochranu si zaslouží i život celého mimolidského světa. Důvodem je to, že i mimolidský život má svojí velikou hodnotu a význam.

Ve třetí kapitole byl také ukázán rozsah možností zacházení s životem. „Kulturou smrti“ zde byl nejdříve zrelativizován význam environmentální etiky. Proč by se měl člověk starat o přírodu, když v síti „kultury smrti“ je chycen sám člověk, jehož život, tedy život tvora, o kterém z teologie stvoření víme, že se blíží „andělskému“? „Kulturou

¹¹⁴ EV 27

¹¹⁵ JAN PAVEL II. *Prameny a ruce*, s. 92.

života“ však bylo vzápětí papežovými slovy toto čistě skeptické stanovisko odmítnuto a bylo poukázáno, že přes hluboké zlo, které je páčáno na lidském životě a životě vůbec, má smysl usilovat nejen o realizaci úcty k životu lidskému, ale také o „narovnání“ ekologických otázek, v nichž se jako v zrcadle vztah k lidskému životu zpravidla také odráží. Vždyť „největším ekologickým problémem je absence úcty k životu jako takovému“¹¹⁶, vzkázal svatý otec na Konferenci o životním prostředí v roce 1997 a zavedl pojem „ekologie člověka“. „Ekologie člověka“ znamená úctu k životu ve všech jeho formách: „Má-li ležet lidstvu na srdci mír, znamená to, že musí stále více dbát na spojení mezi přírodní ekologií, tj. úctou k přírodě, a ekologií lidskou. Zkušenost ukazuje, že jakýkoli postoj nerespektující přírodní prostředí způsobuje škody v soužití lidí a naopak,“¹¹⁷ potvrzuje úzké propojení světa lidí s přírodou Jan Pavel II.

¹¹⁶ JAN PAVEL II. Address of His Holiness Pope John Paul II to conference on environment and health, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1997/march/documents/hf_jpii_spe_1997032_a_mambiente-salute_en.html. 1997. /vyhledáno 15.1.2013/

¹¹⁷ JAN PAVEL II. *Poselství k světovému dni míru 1. ledna 2007*. Praha: Česká biskupská konference, 2007. čl. 8.

III. Environmentální prvky v morální teologii Jana Pavla II.

Třetí část práce se nejdříve bude zabývat stavem světa na přelomu druhého a třetího tisíciletí a důvody, které „současnou“ situaci ovlivňují a zapříčinily. Texty Jana Pavla II. zde však bude především ukázáno na některé hodnoty, zásady či principy, které by mohly mít význam pro to, aby se současný svět „zlidštil“.

Papežovy myšlenky budou na konci každé kapitoly této části práce krátce porovnávány s názory lidí, kteří se přímo či nepřímo ve své profesi věnují environmentální etice. Cílem bude zjistit, zda je teologie Jana Pavla II. vzdálená či blízká úvahám o příčinách a návrzích řešení, které jsou deklarovány odborníky na ekologii a environmentální etiku.

Hlavním cílem této části práce bude nadále zjišťovat, zda dílo Jana Pavla II. obsahuje prvky, které jsou aplikovatelné pro environmentální etiku, a případně tyto podněty zde představit.

Třetí část bude rozdělena do tří kapitol. V první bude popsán svět, jak jej ve své době viděl Jan Pavel II. Druhá kapitola přinese „příležitosti“ environmentální etiky, tedy ty principy a postoje, které ve vztahu ke světu Jan Pavel II. připomíná a rozvíjí. V poslední kapitole budou popsány možnosti, jak lze ony „příležitosti“ uskutečňovat. Ve všech kapitolách budou zdůrazňována především ta témata, která mohou souviset s environmentální etikou. Názvy podkapitol zde budou převážně shrnutím samotného textu podkapitoly.

Nejdříve je však nutné krátce „obhájit“ důvody, pro vstup na pole morální teologie a zjistit, zda může morální teologie Jana Pavla II. něco nabídnout environmentální etice.

V předchozích dvou kapitolách byly položeny základy teologických východisek, nejen k hledání smyslu života a lidské existence vůbec, ale i pro případné nalézání odpovědí na ekologické otázky současného světa. Teologie stvoření i teologie úcty k životu v díle Jana Pavla II. zde mají sloužit jednak jako východiska při řešení hypotéz této práce, a zároveň jsou tyto teologické oblasti základními kameny papežovy morální teologie. Důvody, proč by mohla a měla morální teologie v této práci mít nějaký význam, lze najít přímo v několika textech Jana Pavla II.

První z textů, který vyzdvihuje obor morální teologie je uveden v encyklice „Sollicitudo rei socialis“. V této encyklice papež vyslovuje názor, že problémy světa, které je nutné řešit především, jsou povahy morální a ani jejich rozbor ani prostředky k jejich překonání nelze od této zásadní dimenze oddělovat.¹¹⁸ Je známo, že středem „Sollicitudo rei socialis“ je sociální učení církve. Papež poukazuje na důležitý fakt, že toto „učení nepatří do oblasti *ideologie*, nýbrž teologie, zvláště teologie morální“ a připomíná typickou zásadu křesťanské sociální nauky: „(...)statky a zdroje tohoto světa jsou od počátku určeny pro všechny.“¹¹⁹

Později podrobněji, zde zatím pouze pro „obhajobu“ zařazení morální teologie do tématu práce, je na místě připomenout spojení morální teologie s církví, a tedy význam církve. O nutnosti diskuze nad „ohroženími“ člověka a světa a pozicí církve píše papež v „Redemptor Hominis“. Na pozadí veškerých problémů doby, která se svatému otci jeví zároveň obdobím velkého pokroku i obdobím mnoha rozličných ohrožení člověka, je podle papeže důležité, aby církev mluvila ke všem lidem dobré vůle a o ohroženích světa diskutovala. Důvodem je papežův požadavek mravního řádu. „Postavení člověka v současném světě má skutečně, jak se zdá, ještě daleko k objektivním požadavkům mravního řádu a spravedlnosti a ještě dále k bliženské lásce.“¹²⁰

Čím by konkrétně ale měla církev, respektive morální teologie pomoci? Čím by mohla být pro člověka a svět přínosná a „zajímavá“? Především tím, že nabízí jiný pohled na člověka než ostatní vědy. Morální teologie totiž přichází s povinností a závazkem. Na to, ale i na některé s tím spojené nesnáze, poukazuje svatý otec v encyklice „O základech morálního učení církve“. Jan Pavel II. si je vědom toho, že v dnešní době naráží morální teologie na mimořádné těžkosti, které vysvětluje: „Jelikož církevní morálka v sobě nutně *obsahuje i zavazující rozměr*, nemůže se morální teologie omezit jen na poznatky vypracované v souvislosti s tzv. *vědami o člověku*. Ty se totiž zabývají morálkou pouze jako historickým a společenským faktem, kdežto morální teologie, která sice rovněž musí přihlížet k humánním a přírodním vědám, není podřízena výsledkům empiricko-formálního pozorování anebo fenomenologického chápání. Význam humánních věd se v morální teologii musí vždy měřit původní

¹¹⁸ Srov. SRS 42

¹¹⁹ Srov. Tamtéž; srov. GS 69

¹²⁰ RH 16

základní otázkou: *Co je dobro a co zlo? Co je třeba dělat, abychom dosáhli věčný život?*¹²¹

V encyklice „O vztahu mezi vírou a rozumem“ papež tento základní úkol morální teologie rozvíjí a poukazuje na konkrétní oblasti, v nichž by morální teologie měla plnit své poslání. Jednou z velkých oblastí morální teologie je pak hledání pravdy, která má nezastupitelnou úlohu v celé mravní oblasti. „Tato pravda, pokud jde o většinu nejnaléhavějších etických problémů, vyžaduje ze strany morální teologie pozornou reflexi, která by objasnila její kořeny v Božím slově,¹²² všímá si jejího významu svatý otec a poukazuje na propojení morální teologie s etikou. „Aby mohla morální teologie splnit toto své poslání, musí užít filozofické etiky, která se zabývá pravdou dober, musí totiž užít etiky, která není ani subjektivní ani neslouží pouze prospěchu. Tato požadovaná etika implikuje a předpokládá filozofickou antropologii a metafyziku dobra. Použije-li morální teologie toto jednotné pojetí, které je nutně spojeno s křesťanskou svatostí a s cvičením lidských i nadpřirozených ctností, bude schopna přistupovat k různým problémům, které jsou v její kompetenci - jako jsou například mír, sociální spravedlnost, rodina, obrana života a životního prostředí - lepším a účinnějším způsobem,¹²³ dodává ve „Fides et Ratio“ Jan Pavel II. Papež tak sám obhajuje význam morální teologie pro hledání etických přístupů i k „obraně života a životního prostředí“. V uvedeném textu je zároveň nabídnut i další antropologický poznatek o člověku, kterého se tato práce také snaží lépe poznat. Podle Jana Pavla II. je člověk bytostí, která je také schopna „cvičit lidské i nadpřirozené ctnosti“.

Uvedený text však upozorňuje i na některá „etická rizika“, a to na „subjektivní etiku“ a na „etiku prospěchu“. Jan Pavel II. si je rizik z této oblasti dobře vědom a zaujímá k nim jasná odmítavá stanoviska. Společným jmenovatelem uvedených „etických omylů“ je etický relativismus, jímž je současná kultura z velké části poznamenána. S „etickým relativismem“ přímo souvisí i riziko „individualistické etiky“, podle níž je každý člověk konfrontován se svou vlastní pravdou, která je odlišná od pravdy ostatních jednotlivců.¹²⁴

S pomocí morální teologie je možné čelit nejen mnoha etickým omylům, ale, jak je ukázáno výše, může morální teologie pomoci k tomu, aby člověk přispíval k „dokonalejšímu přizpůsobení světa vynikající důstojnosti člověka“, k tomu, aby se svět

¹²¹ VS 111

¹²² FR 98

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Srov. VS 70

ve všech svých projevech „zlidštil“, jak ve svých dokumentech opakovaně zdůrazňuje druhý vatikánský koncil i Jan Pavel II. Zároveň je nutné mít na paměti i riziko zjednodušeného přístupu k morální teologii, respektive riziko unáhleného tvoření norem pro jednotlivé jednání.¹²⁵

1. Stav a ohrožení současného světa

„Člověk (Já)“

*„Proč právě o tom jediném dni bylo řečeno:
„Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré“?
Nepopírají to dějiny?
Už jen naše dvacáté století! A nejen dvacáté!
A přece žádný věk nemůže zakrýt pravdu
O obrazu a podobě.“¹²⁶*

Jan Pavel II., *Prameny a ruce*

Text první kapitoly této části práce „nahlédne do dějin“, v nichž člověk „donutil“ Jana Pavla II. k otázce po oprávněnosti tvrzení, že stvoření člověka bylo činem „velmi dobrým“. Tato kapitola se bude věnovat aktuálnímu stavu světa, tomu jak viděl „místo setkání a života“, o kterém Bůh prohlásil, že „je dobré“, Jan Pavel II. v době svého pontifikátu. Papež si nemohl nevšimnout toho, že ke „zlidštění“ světa vede dlouhá cesta a cíl je možná čím dál tím vzdálenější. Dále budou popsány příčiny a hrozby světa na přelomu minulého a současného století, a to především ve vztahu k životu a k existenci celého stvoření. Papež se snaží reflektovat aktuální stav při většině příležitostí a v převážné většině textů. První popis situace přichází z knihy se symbolickým názvem „Nebojme se pravdy“. V této knize Jan Pavel II. poukazuje na dvě hlavní hrozby současného světa. Jedna se týká různých forem nespravedlností v duchovní oblasti (zranitelnost ve vztahu k pravdě, v pojmání světa, v náboženském přesvědčení či občanských svobodách). Druhá hrozba je ukryta v rozdělování materiálních statků, které se podle papeže často děje nespravedlivým způsobem, ať již v jednotlivých společnostech či na celé zeměkouli. „Dnešní člověk se obává zničení vlastní planety

¹²⁵ „Mnoho pokusů vědomě teologického zdůvodnění morální teologie zjevně ztroskotalo na tom, že byly v nedostatečné míře promyšleny historické, filozofické a antropologické předpoklady. Často docházelo ke snahám odvodit ze zjevení příliš bezprostředně konkrétní normy jednání. Ve skutečnosti se však dá usuzovat na konkrétnější aspekty jednání teprve na základě zprostředkování nebo předpokladu specificky křesťanského chápání dějin a odpovídající antropologie.“ ROTTER, Hans. *Osoba a etika*. 1.vyd. Brno: CDK, 1997. s. 67.

¹²⁶ JAN PAVEL II. *Prameny a ruce*. s. 95.

především těmi prostředky ničení, jež jsou produkty moderní vědy a techniky. Obává se, že jeho výrobky (přírozeně ne všechny a ne většina, ale některé a právě ty, v nichž se odráží zvláštní dávka jeho vlastní geniality a iniciativy) se mohou zcela obrátit proti němu. Obává se, že se mohou stát prostředkem a nástrojem nepředstavitelného sebezničení. Takové sebezničení našeho světa se zároveň objevuje jako důsledek nenávisti, jež převažuje nad láskou a spravedlností, tedy v morálním smyslu převaha zla nad dobrem,¹²⁷ varuje svatý otec. Na tyto základní hrozby upozornil papež již v první encyklice svého pontifikátu. Hlavní příčinu uvedených hrozeb shledal v „rozumu a sklonech vůle člověka“. Poukázáno bylo na velký paradox činnosti člověka, tedy na skutečnost, že jeho činnost se často stává předmětem vlastního „odcizení“.¹²⁸

Odcizení

Ano, je nutné začít „u Adama“, u jeho „odcizení“. U člověka samotného je počátek konkrétních problémů světa. Papeže i církve znepokojuje úpadek mnoha základních hodnot, které jsou nezpochybnitelným základem nejen křesťanské morálky, ale prostě lidské cti a morální kultury. Papež si také všimá menšího úsilí o mluvení pravdy a slábnoucí smysl pro opravdové společné dobro a jeho snadný zánik. Dále tvrdí, že vše, co ztrácí svůj posvátný charakter, stává se vzápětí také nelidským. Člověk i společnost, pro které už není nic „svaté“, podléhají, přes všechno zdání, morálnímu úpadku.¹²⁹

Rozpolcenost člověka

Jak již bylo uvedeno v předmluvě práce: „V člověku samém je mnoho činitelů, které se mezi sebou střetávají, a proto trpí vnitřní rozpolceností, ze které také vzniká tolik a tak vážných rozbrojů(...)“¹³⁰ Z čeho ale plyne tato rozpolcenost? Již v Listu Římanům je psáno: „Vždyť nekonám to, co chci, ale dělám to, co nenávídím... Neboť nekonám dobro, které chci, nýbrž dělám zlo, které nechci“ (Řím 7,15-19). Jan Pavel II. to vysvětluje tím, že člověk začíná své dějiny hříchu, když přestává uznávat Pána za svého Stvořitele a chce sám, zcela nezávisle, rozhodovat o tom, co je dobro a co je zlo. „Budete jako Bůh poznávat dobro i zlo“ (Gn 3,5). „To bylo první pokušení a jeho odezvou jsou i všechna ostatní, jimž člověk se svými sklony snadno podléhá v důsledku

¹²⁷ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 141.

¹²⁸ Srov. RH 14

¹²⁹ Srov. DM 14

¹³⁰ RH 14

dědičného hříchu,¹³¹ analyzuje a interpretuje biblický text a příčiny rozpolcenosti člověka papež.

Úplné popření Boha nebo postavení člověka na jeho místo je příčinu rozpolcenosti člověka. Rozpolcenost člověka se pak zrcadlí do rozpolcenosti lidské činnosti, do myšlení člověka a následně i do stavu světa. Tuto myšlenku Jan Pavel II. rozvíjí v „*Dives in Misericordia*“. V tomto listu poukazuje papež na tendence současného myšlení stavět se proti milosrdnému Bohu. Obává se, že současné myšlení se pokouší i pouhý pojem „milosrdenství“ odstranit ze života i ze srdce člověka. Papež je přesvědčen, že člověk je přiváděn do úzkých již samotným výrazem milosrdenství. Podle Jana Pavla II. odstranil milosrdenství ze svého slovníku člověk proto, že se více než jindy v historii cítí být pánem a díky nesmírnému a dosud nepoznanému rozvoji vědy a techniky si podmanil zemi (srov. Gn 1,28). Takové podmanění země, chápané pouze jednostranně a povrchně, neponechává žádné místo pro milosrdenství.¹³² Z toho důvodu se papež odvolává na obraz situace člověka v dnešním světě, jak je popisována na začátku konstituce „*Gaudium et spes*“. Podle slov konstituce se „tento svět jeví být zároveň mocný i slabý, schopný nejlepšího i nejhoršího, neboť se mu otevírá cesta buď ke svobodě nebo k otroctví, k pokroku nebo k úpadku, k bratrství nebo k nenávisti. Mimoto si člověk uvědomuje, že je na něm, aby správně usměrňoval síly, které sám vyvolal, a které ho mohou buď rozdrtit, anebo mu sloužit,¹³³ doufá v uvědomění lidí papež.

Ateismus

Příčinu rozpolcenosti, stejně jako i mylného pojetí podstaty člověka i subjektivity společnosti, lze podle papeže spatřovat v ateismu. Jan Pavel II. se domnívá, že ateismus, který chápe člověka a společnost pouze mechanicky, tím popírá nejhlubší perspektivu velikosti člověka, jeho nadřazenost nad věcmi. Zároveň je však popírán rozpor sídlící v jeho srdci, rozpor mezi touhou po plném vlastnění dobra a vlastní neschopností dosáhnout vykoupení. Kořeny ateismu, a z něj pramenících důsledků, papež spatřuje

¹³¹ VS 102

¹³² Srov. DM 3

¹³³ Tamtéž.; srov. GS 9

v poosvícenských ideologiích.¹³⁴ „Žít, jako by Bůh neexistoval, znamená existovat mimo souřadnice dobra a zla, mimo kontext hodnot, jejichž pramenem je on. Člověk si naopak činí nárok rozhodovat, co je dobré a co zlé. A tento program je vštěpován lidem a šířen různými způsoby,“ uvažuje o „odcizení“ v jiném díle, ale v podobném duchu papež Jan Pavel II.¹³⁵

Riziko pokroku

Jednou z oblastí, v níž se projevuje lidská přirozenost, stejně jako vztah člověka ke světu a k Bohu, jsou oblasti vývoje, pokroku a výzkumu.

Již zaznělo, že člověk se cítí ohrožen tím, co sám vyrábí. To se projevuje v různých směrech a stupních. Jak se zdá, stále jasněji si však člověk uvědomujeme, že je třeba rozumného a čestného plánování k získávání bohatství naší země a planety. Jan Pavel II. pozoruje, že užívání tohoto bohatství nejen pro průmyslové, nýbrž i pro vojenské účely, jakož i nekontrolovaný rozvoj techniky bez všeobecného a skutečně ve prospěch člověka zaměřeného plánu, často ohrožují přírodní životní prostředí, přerušují přímý styk člověka s přírodou a „odcizují“ jej od ní. Zdá se, jakoby člověk nevnímal žádný jiný význam přírodního prostředí, kromě toho, který slouží bezprostřednímu cíli využití a spotřeby. A přece podle vůle Stvořitele se má člověk stýkat s přírodou jako její rozumný a ušlechtilý „pán“ a „ochránce“, a ne jako „vykořisťovatel“ a bezohledný „plenitel“.¹³⁶ Zde si papež zcela jednoznačně všimá stavu světa a tendencí pokroku, který často rozhodně nelze nazvat „trvale udržitelný“¹³⁷. Jan Pavel II. patří jistě k lidem, kteří jsou si vědomi nutnosti přiměřeného vývoje etiky. Papeži je zároveň zřejmé, že tento potřebný vývoj mravnosti zatím nemá dostatečné tempo. Uvědomuje si, že vývoj etiky a mravnosti za technickým vývojem stále zaostává. Samotný pokrok však papež rozhodně neodsuzuje. Naopak, považuje pokrok „za sám v sobě tak podivuhodný, ve

¹³⁴ „Bůh jako plně soběstačné Bytí (*Ens subsistens*) byl považován za nezbytnou oporu, jistotu pro každé *ens non subsistens, ens participantum*, to je pro všechny stvořené bytosti, a tedy také pro člověka. *Cogito, ergo sum* znamenalo zlom této linie myšlení. Prvotně se teď stávalo *ens cogitans*. Po Descartovi se filozofie stává vědou čirého myšlení: všechno, co je esse (bytí) – jak stvořený svět, tak Stvořitel - , zůstává v poli cogito jako obsah lidského vědomí. Filozofie se zabývá bytostmi (jsoucný) jako obsahy vědomí, a ne jako existujícími mimo ně.“ JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 15

¹³⁵ Srov. JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 49.

¹³⁶ RH 15

¹³⁷ „Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických prostředků a technologií uspokojovat lidské potřeby, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů; aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich sociálně-politické instituce a procesy.“ RYNDKA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a vzdělání*. 1.vyd. Praha: Společnost pro trvale udržitelný rozvoj, 2000. s. 12.

kterém není nesnadné postřehnout opravdové znaky velikosti člověka“.¹³⁸ Zároveň je evidentní, že v sobě pokrok nese mnohá nebezpečí. Riziko pokroku papež spojuje se zásadními otázkami: „Činí tento pokrok, jehož původcem a podporovatelem je člověk, lidský život na této zemi skutečně „lidštějším“ ve všech jeho složkách? Odpovídá stále více důstojnosti člověka?“¹³⁹

Jan Pavel II. tvrdí, že odmítnutí Boha, má i v souvislosti s pokrokem neblahé důsledky jak pro člověka, tak pro přírodu a celý svět. Papež si myslí, že když člověk není poslušný Boha a odmítá podrobit se jeho moci, příroda se mu staví na odpor a už ho neuznává za svého „pána“, protože pošpinil Boží obraz. Povolání k vlastnění a k užívání stvořených prostředků platí sice dále, ale jejich užívání se stává obtížným a je plné námahy. Z toho pro svatého otce plyne závěr, že alespoň pro lidi věřící v Boží slovo, se takzvaný současný „rozvoj“ má pokládat za součást dějin započatých stvořením světa a stále ohrožených opomíjením Boží vůle a především pokušením k modloslužbě. V tomto papež nalézá souvislosti mezi vlastněním, rozvojem a vírou.¹⁴⁰

Jan Pavel II. prokazuje mnohde dobrý přehled o kontextu problémů spojených s ohrožením životního prostředí. Ví například, že velmi tísnivým problémem je omezenost přírodních zdrojů, z nichž část není obnovitelná. Ve svých textech upozorňuje na prostý fakt, že jejich bezohledné užívání, jako by byly nevyčerpatelné, představuje vážné nebezpečí, že už z nich nebudou moci těžit nejen nynější, ale především budoucí generace. Kromě přímého důsledku pro další generace, vidí papež rizika i aktuálnější. S vědomím poznatků z přírodních věd, připomíná papež také důsledky rozvoje na životní podmínky v průmyslových oblastech. Varuje před účinkem industrializace, která přináší značné znečištění ovzduší, což s sebou nese poškození zdraví obyvatelstva.¹⁴¹

Stejně tak je tomu, podle papeže, s výzkumem a hospodařením a jejich možnými negativními dopady. „Výzkum zaměřený pouze na zisk vytvořil v tomto století technologie, které ne vždy měly úctu k životnímu prostředí a vedly k situacím, jež jsou důvodem vážného znepokojení. Způsobily nenapravitelné škody jak v místním, tak světovém měřítku. Podobně i nevhodné způsoby hospodaření v mnohých zemích a vzrůstající spotřeba energie neustále působí velké škody.“¹⁴²

¹³⁸ RH 16

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Srov. SRS 34

¹⁴¹ SRS 32

¹⁴² JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 144.

Konsumismus

S ateismem a oblastí pokroku úzce souvisí i téma a problematika konzumu. Svatý otec ví, že člověk nepochybně potřebuje stvořené statky a výrobky průmyslu, který se neustálým vědeckým a technickým pokrokem rozvíjí. Přínos v nich spatřuje tam, kde nové možnosti disponování hmotnými statky otvírají nové obzory. Naopak zřetelně poukazuje na nebezpečí „zvráceného konzumismu“, kdy nadbytečné vyumělkované potřeby překážejí uznání a užívání nových statků a prostředků, které máme k dispozici.¹⁴³

Nadměrný rozvoj, záležející v přílišné hojnosti hmotných statků všeho druhu u některých společenských vrstev, snadno lidi mění v otroky „vlastnění“ a bezprostřední chamtivosti, kteří nevidí jiný obzor než rozmnožování statků, které již mají, nebo jejich nahrazování jinými, ještě dokonalejšími. „Je to takzvaná konzumní společnost neboli konzumismus, který s sebou nese tolik plýtvání a odpadků. Všichni zblízka pozorujeme důsledky zvrácené vůle, kterou otročíme pouhé spotřebě. Hlubší tužby přitom zůstanou nenaplněny, dokonce je už snad ani nemáme,“¹⁴⁴ vystihuje Jan Pavel II. neblahý stav „kultury konzumismu“ a jednu z příčin duchovní prázdnoty člověka.

Zároveň papež opakovaně připomíná, že na samotném vlastnictví není nic špatného. „Špatný není požadavek lepšího života, nýbrž životní styl, který předstírá, že je lepší, když se zaměřuje na vlastnění, a ne na bytí. Člověk chce mít více ne proto, aby více byl, nýbrž proto, aby samolibě konzumoval život.“¹⁴⁵ Duchovní prázdnota, hromadění výrobků, a tedy velká produkce odpadu i „neudržitelný rozvoj“, jsou těmi papežovými tématy, která jsou jistě uplatnitelná v environmentální etice.

Vlastnictví země

Sám papež si všímá toho, že konzumismus je velikým rizikem pro oblast ekologie a vidí s touto oblastí úzkou souvislost. Problém ekologie považuje za „velmi znepokojivý“. „Člověk, který je více v zajetí touhy po majetku a po požitku než po bytí a rozvoji, nesmírně nedisciplinovaným způsobem spotřebovává zdroje země i zemi samu. Neuvážlivé ničení přirozeného životního prostředí se zakládá na dnes bohužel značně rozšířeném antropologickém omylu. Člověk, který odhalí svou schopnost měnit vlastní prací svět a v určitém smyslu ho nově „tvorí“, zapomíná, že se to děje vždy jen

¹⁴³ Srov. SRS 28

¹⁴⁴ SRS 29

¹⁴⁵ CA 37

na základě prvotního daru věcí od Boha,¹⁴⁶ upozorňuje na problém ekologie i na jednu z jeho základních příčin Jan Pavel II.

Na několika dalších místech svého díla poukazuje papež na důsledek tohoto „antropologického omylu“. Tím důsledkem se stává „vzpouora přírody“. Vážnost problému v oblasti ekologie je papežem zmiňována jak v sociálních encyklikách, tak v některých jiných poselstvích, např. v tom z roku 1990, k „Světovému dni míru“.¹⁴⁷ V „Centesimus Annus“ papež opět poukazuje na riziko, které je spojeno s pocitem člověka, který se domnívá, že může svévolně disponovat zemí a bezvýhradně ji podřizovat své vůli, jako by neměla svou vlastní podobu a své určení propůjčené jí dříve Bohem. Papež je přesvědčen, že člověk může toto její určení rozvíjet, ale nesmí jej zradit. „Místo toho, aby plnil svůj úkol Božího spolupracovníka na díle stvoření, staví se člověk na místo Boha a vyvolává tím nakonec vzpouru přírody, která je jím více tyranizována než spravována.“¹⁴⁸

V těchto i dalších dokumentech často poukazuje Jan Pavel II. na lidskou slabost, na nedostatky, které jsou příčinou lidského „odcizení“. Za postojem, v němž se projevuje onen „antropologický omyl“, pak nalézá papež především ubohost či omezenost lidského pohledu.¹⁴⁹ Poznat člověka je proto možné i v jeho slabostech. Obraz Boha je podle papeže pokřiven tehdy, když „člověk je v zajetí touhy vlastnit věci, místo aby je poměřoval pravdou, není schopen nesobeckého, nezištného, estetického postoje, vznikajícího z údivu nad bytím a krásou, který ve věcech viditelných umožňuje rozpoznat poselství neviditelného Boha Stvořitele.“¹⁵⁰

Propojení a přesah jednotlivých oblastí je nepopiratelný. Vztah a zacházení s životním prostředím má nepochybně dopad jak na zdraví lidí či dokonce jejich životy, tak se promítá i do oblasti sociální, politické a hospodářské, a to v celosvětovém měřítku. Jan Pavel II. na to upozorňuje a varuje, že je třeba brát v úvahu znečištění přirozeného životního prostředí, které dosáhlo „opravdu děsivého a znepokojujícího stupně“. Svatý otec se obává, že taková situace, která se samozřejmě týká celého světa, bude mít své první oběti mezi pracujícími lidmi. Jan Pavel II. navrhuje založení nového typu spolupráce mezi činiteli zodpovědnými za výrobu a mezi badateli, aby nepostupovali v pokroku jednosměrně, což by podle papeže nakonec bylo smrtelně

¹⁴⁶ CA 37

¹⁴⁷ Srov. JAN PAVEL II. *Poselství ke světovému dni míru*. Vatikán, 1990.
Dostupné on-line: www.vatican.va/ /vyhledáno 18.1.2013/

¹⁴⁸ CA 38; Srov. SRS 34; Srov. JAN PAVEL II. *Poselství ke světovému dni míru r. 1990*

¹⁴⁹ Srov. CA 38

¹⁵⁰ CA 39

nebezpečné pro všechny. Takto varuje papež v knize „Nebojme se pravdy“ a pokračuje poukázáním na nutnost řešení vztahu k technologiím a na nutnost zmírňovat dopad těch negativních.¹⁵¹ Tato planeta by, podle Jana Pavla II., byla brzy neobyvatelná, pokud by došlo k odmítnutí hledání nástrojů k napravení negativního dopadu různých technologií. Na řešení otázky bezpečnosti se musí vynaložit alespoň takové úsilí, jaké se vynakládá na podporu energetických a výrobních zájmů, aby tak bylo zajištěno respektování a uchovávání všech možností a krás vesmíru, doporučuje papež.¹⁵²

Nad stavem světa se zamýšlí papež již od samého počátku svého pontifikátu. V encyklice „Redemptor Hominis“ se výmluvně ptá: „Není snad svět této nové epochy, svět letů do vesmíru, svět dříve nikdy nedosažených vědeckých a technických vymožeností současně i světem, jenž sténá a spolu trpí, jenž nedočkavě čeká, až se Boží synové zjeví ve slávě?“¹⁵³

V knize „Nebojme se pravdy“ Jan Pavel II. upozorňuje také na nutnost úcty k přírodním zdrojům. Ví, jak naléhavě je dnes nutné šířit vědomí úcty k těmto zdrojům naší planety. „Všichni jsou na ně napojeni, neboť země, již obýváme, stále jasněji odhaluje svou vnitřní jednotnost. A proto záležitosti týkající se dědictví země postihují bez rozdílu všechny národy.“¹⁵⁴ Zde znovu papež poukazuje nejen na „naléhavé“ ekologické problémy, ale připomíná jejich propojenost s jinými oblastmi, a to v rámci celého vesmíru.

Tato kapitola má vypovědět o stavu světa, jak jej, s ohledem především na problémy spojené s životním prostředím, viděl papež Jan Pavel II. Do tohoto obrazu by bylo spravedlivé doplnit i ty papežovy postřehy, v nichž jsou viděny i pozitivní skutečnosti, ve kterých zaznívá jistá naděje.

V „Sollicitudo rei socialis“ si papež nejen všímá většiny výše uvedených „neduhů“ světa, ale s jistou nadějí popisuje i náznaky pozitivních změn. Svět vidí sice jako místo rozdělené a trýzněné různými konflikty, ale také jako místo, jehož faktickou jednotnost a propojenost si začíná uvědomovat stále více lidí. Papež doufá, že si lidé snad více než v minulosti uvědomují, že je spojuje společný úděl, a že musí budovat společně, má-li se předejít všeobecné katastrofě. Jana Pavla II. zároveň těší, že se „z hloubi neklidu a strachu pozvolna vynořuje pochopení, že dobro, ke kterému jsme všichni povoláni, ani

¹⁵¹ Srov. JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 143.

¹⁵² Srov. Tamtéž.

¹⁵³ RH 8

¹⁵⁴ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 144.

šťestí, po kterém toužíme, se nedá dosáhnout bez společného úsilí všech a s vyloučením sobectví.¹⁵⁵ Na společném úsilí lidí a vědomí celistvosti i „vyčerpanosti“ světa je postavena i naděje pro přírodu. „Mezi *kladnými známkami* současné doby sluší také zaznamenat rostoucí vědomí o omezenosti dostupných zdrojů, o potřebě respektování *celistvosti a rytmů přírody* a vědomí, že je nutné brát na ně ohled při plánování rozvoje a neobětovat je demagogickým koncepcím. V tom je podstata *péče o ekologii*.“¹⁵⁶ V této souvislosti připisuje papež význam velkým mezinárodním i některým regionálním organizacím, jejichž spojené snahy umožňují velmi účinné iniciativy, a to i při dosahování částečné soběstačnosti a rozvoje zemí třetího světa.¹⁵⁷

„Takže v současném světě *není všechno záporné* – a jinak tomu ani být nemůže. Vždyť prozřetelnost nebeského Otce bdí s láskou nad našimi každodenními starostmi,¹⁵⁸ (srov. Mt 6,25-32; 10,23-31; Lk 12,6-7; 22-30) uzavírá papež „zprávu o stavu světa“.

V této kapitole byly ukázány hlavní hrozby světa, konkrétní příčiny problémů i jejich konkrétní důsledky. Nejedná se pochopitelně o objektivní analýzu světa na přelomu tisíciletí. Je to obraz světa, který viděl ze své perspektivy papež Jan Pavel II., a ze kterého zde byla zvýrazněna ta část, která se určitým způsobem pojí s tématem ekologie či environmentální etiky.

Ony základní „ekologické“ hrozby či rizika planety jsou podle papeže tyto: vývoj nových technologií, výzkum, pokrok, ateismus, materialismus, konzumismus a vlastnictví, především však „rozpolcenost“ člověka, úpadek hodnot a odmítnutí Boha. Nesprávné pojetí jakékoliv z těchto oblastí pak má přímý, a mnohdy zásadní, dopad na kvalitu životního prostředí, přírody i celého vesmíru.

Krátkým exkurzem do textů ekologických autorů, lze zjistit, že se, v analýze příčin, od té papežovy v zásadě neliší. „Ekologičtí autoři se většinou shodnou na tom, že u zdroje problému leží vedle hustého zalidnění zeměkoule průmyslový systém používající škodlivé technologie a postavený na rostoucí spotřebě hmotných statků. Je však zřejmé, že poznání příčin ještě neznamená záruku řešení,¹⁵⁹ uvádí například Hana Librová.

¹⁵⁵ SRS 19

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Srov. Tamtéž.

¹⁵⁸ SRS 26

¹⁵⁹ LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica, 1994, s. 9.

Vzhledem k povaze příčin, které tento stav zapříčiňují, jsou však ekologičtí autoři k žádoucím změnám spíše skeptičtí.¹⁶⁰ Jan Keller si také, stejně jako Jan Pavel II., zároveň uvědomuje, jak je významná spojitost mezi ekologickými a sociálními problémy.¹⁶¹

Také polsko-americký katolický myslitel Henryk Skolimowski si uvědomuje spojitost etiky, hodnot a náboženství se vztahem k přírodě. Skolimowski považuje soudobé módní postoje, egoismus, narcismus, snobismus, prostě všechno, co vede konzumní společnost k ničení a sebezničení, za následek etického vakua, které kolem nás vytváří etický relativismus. Proto se Skolimowski vrací k uznání posvátnosti života, které umožňuje popření morálního relativismu uznáním absolutního nároku posvátnosti. V ekologických hodnotách, k nimž nás dnes dovádí ekologická krize, se podle Skolimovského zrcadlí odvěké náboženské hodnoty.¹⁶²

Je evidentní, že lze v díle Jana Pavla II. najít takové úvahy o příčinách ekologické krize, které jsou shodné s analýzami autorů, kteří se věnují environmentální etice či ekologii. Rozdílnost lze najít především v jejich těžišti. U Jana Pavla II. je v oblasti teologické, u environmentálních autorů je častěji v oblasti biologické či sociologické.¹⁶³

Zásadními styčnými body ve vidění příčin ekologických problémů u environmentalistů a Jana Pavla II., je především připuštění existence těchto problémů, znalost jejich mezioborového přesahu a ovlivňování jiných oblastí a shledání příčiny v oblasti deficitu morálních hodnot.

¹⁶⁰ Librová tvrdí: „Muselo by se toho změnit tolik, že si to dnes sotva umíme představit. Celá lidská civilizace byla až doposud postavena na pouhém ovládní přírody. Tento základní princip a dokonce celá lidská optika, která jej probouzí, vede a posiluje, by se musely radikálně a dobrovolně proměnit.“ Osobně se H.Librová vyznává, že této variantě nevěří, ale dělá pro ni co je v jejich silách. J.Keller ve stejné knize dodává, že i když se udělalo pár dobrých věcí, převládající trend zůstává neblahý. Konzumní orientaci nebrzdí žádná ekologická zodpovědnost, ale pouze chronický nedostatek peněz. Ani náznakem nedochází k hodnotové reorientaci, bez níž se budeme řešení stále vzdalovat. Srov. PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 45, s. 178.

¹⁶¹ Keller tvrdí: „Moderní společnost sáhla velmi hluboko nejen do přírodního prostředí, ale také do svého vlastního uspořádání. Její rutinní fungování narušuje nejen předivo ekosystémů, ale také předivo sociální.“ Keller, Jan. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 46.

¹⁶² Srov. Kohák, Erazim. *Zelená svatozář*, s. 67.

¹⁶³ „Neolitem počínaje člověk vytáhl do boje proti přírodě – existence lidí je od té doby postavena na takzvané ofenzivní adaptaci. Ta slova naznačují, že lidé se nepřizpůsobují přírodě, ale naopak přírodu přetvářejí pro své účely – skutečně na základě zápasu s přírodou. To je vlastní podstata lidské práce. Ostatní žijí tvorově stavějí svou existenci především na přizpůsobování, na pasivní adaptaci. Při dnešní technologické výbavě člověka však musíme strategii vůči přírodě změnit a začít s ní spolupracovat.“ Librová Hana. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. Praha: Portál, 2000. s. 179.

2. „Příležitosti“ environmentální etiky

Existují ze světa, který byl popsán v předchozí kapitole, nějaké cesty, respektive existují pro tento svět nějaká východiska řešení popsaných problémů? Je možné ekologické hrozby světa odvrátit či alespoň nějak oddálit? Je možné nalezení smíru mezi člověkem a přírodou, existuje naděje na „trvale udržitelný život“ na planetě Zemi?

Určité možnosti již byly naznačeny. V této kapitole bude o některých pojednáno uceleněji. Kapitola bude sledovat ty návrhy Jana Pavla II., které by mohly vést člověka k zodpovědnému postoji ke stvořenému světu a činům, jež by braly v úvahu úctu k životu i naději pro život všeho stvořeného nyní i v budoucnosti.

Solidarita

„Základní smysl „královské služby“ a „vlády“ člověka nad viditelným světem, kterou mu dal jako úkol sám Stvořitel, spočívá v převaze etiky nad technikou, osoby nad věcmi a ducha nad hmotou.“¹⁶⁴ Takto vyjádřil možnost „nápravy“ světa zcela jasně Jan Pavel II. ve své první encyklice. Tento text zároveň poskytuje dobrý přehled o prostoru, ve kterém se bude pohybovat tato kapitola. Papež v „Redemptor Hominis“ tvrdí, že „kralování“ musí člověk dobře zvládat jak v oblasti pokroku, tak v oblasti dobrého hospodaření s bohatstvím „království“. Významnost největší pak má pochopitelně osobnost „krále“. V případě dobrého „vládnutí“ nevidí papež úkol dobrého hospodaření jako neuskutečnitelný. Základ úspěchu spatřuje Jan Pavel II. v solidaritě. Podle Jana Pavla II. se podnětem k účinnému hledání přiměřených institucí a mechanismů se musí stát zásada solidarity, pojatá v širokém smyslu slova. Solidaritu je třeba uplatňovat i při rozsáhlejším a bezprostřednějším novém způsobu rozdělování bohatství země a kontroly nad ním. Tedy solidarita jako základní a univerzální princip spravedlivého a zodpovědnějšího nakládání se stvořeným světem a jeho dary.¹⁶⁵

Svoboda a zodpovědnost

Jednou ze zásadních otázek, která zde musí být zmíněna jak kvůli antropologickému tázání, tak především kvůli hledání etických „příležitostí“ dobrého „kralování“, je otázka svobody člověka. „Mistře, co dobrého mám udělat, abych dosáhl věčného života?“ (Mt 19, 16) „*Tuto morální otázku, na kterou Kristus odpovídá, není možno*

¹⁶⁴ RH 16

¹⁶⁵ Srov. Tamtéž.

oddělovat od problému svobody, naopak, stojí přímo v jejím středu, protože neexistuje morálka bez svobody,¹⁶⁶ upozorňuje Jan Pavel II. v encyklice „Veritatis Splendor“ a zároveň se vrací ke konstituci „Gaudium et spes“, když připomíná skutečnost, že člověk se může přiklonit k dobru jen svobodně.¹⁶⁷ Na problematičnost etického relativismu, subjektivismu či individualistické etiky bylo poukázáno dříve. Zde je nutné doplnit toto téma o vyjasnění si možností a „kompetencí“ člověka ve vztahu ke svobodě a povinností.

Ve stejné encyklice toto téma Jan Pavel II. objasňuje následovně: „Bůh totiž chtěl člověka ponechat v jeho rozhodování (srov. Sir 15,14), aby svého Stvořitele sám hledal a přimknutím k němu dospěl k plné a oblažující dokonalosti. Ve vztahu k božím příkázáním, pak *skutečná morální nezávislost* člověka vůbec neznamena odmítnutí, nýbrž naopak přijetí morálního zákona, tj. Božího rozkazu: „Hospodin Bůh dal člověku příkaz(...)“ (Gn 2,16). *Lidská svoboda a Boží zákon se setkávají a téměř splývají*, když totiž člověk Boha svobodně poslouchá a sám Bůh člověku nabízí nezaslouženou laskavost.“¹⁶⁸

V této souvislosti papež připomíná možnost mluvit o tzv. „teonomii“¹⁶⁹. Jan Pavel II. se s tímto tématem ztotožňuje, když uznává, že o tzv. „teonomii“, anebo o „účasti na teonomii“, se mluví právem, protože dobrovolná poslušnost člověka vůči Božímu zákonu podle názoru svatého otce znamená i účast lidského rozumu a vůle na Boží moudrosti a prozřetelnosti. To, že i v případě přijetí „teonomie“ nedochází k opuštění pole morálky, potvrzuje papež například v encyklice „Veritatis Splendor“.¹⁷⁰ Zároveň se papež domnívá, že morálka je v úzkém spojení s duchovní stránkou člověka. „Lidské skutky jsou morální skutky, poněvadž dávají najevo a určují dobrotu či špatnost samého člověka, který je koná. Nevedou pouze ke změně stavu věcí vně člověka, nýbrž jako svobodná rozhodnutí charakterizují morálně onu osobu, která je dělá, a určují její *nejniternější duchovní tvářnost*.“¹⁷¹ Náboženské vidění člověka, jeho „duchovní tvářnost“, je pro papeže samozřejmě velmi důležitá, dokonce tak, že jedině její „objevení“ může, podle Jana Pavla II., pomoci člověku odolat riziku „odcizení“.

¹⁶⁶ VS 41

¹⁶⁷ Srov. GS 11

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ „Teonomie je označení názorů, které na rozdíl od autonomie předpokládají heteronomní, božskou sílu jako poslední podmínku, důvod a možnost mravního jednání. Teonomie se projevuje zejména v křesťanské teologii v podobě více či méně striktně formulovaného požadavku poslušnosti vůči božímu zákonu.“ BLECHA, Ivan a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995.

¹⁷⁰ Srov. VS 41

¹⁷¹ Tamtéž. 62

„Duchovní tvářnost“ člověka může být u znovuzrození lidské svobody. V knize „Nebojme se pravdy“ papež píše: „Abychom člověku mohli znovu navrátit opravdovou svobodu, musíme především opět získat takové náboženské a metafyzické vidění člověka a věcí, jež jako jediné určuje správnou míru vztahu lidské bytosti k bližním a okolnímu prostředí.“¹⁷²

Ve stejné knize papež dokonce doporučuje, aby lidé „zmobilizovali“ svědomí. Řešení papež spatřuje ve zvýšení úsilí lidského svědomí v poměru k napětí mezi dobrem a zlem, jemuž jsou lidé vystaveni. Jan Pavel II. vyzývá k přesvědčení o nadřazenosti etiky nad technikou, o nadřazenosti lidí nad věcmi a ducha nad hmotou. Papež je přesvědčen, že lidem bude věda sloužit k dobru pouze ve spojení se svědomím. „Vědec opravdu pomůže lidstvu, pokud uzná, že člověk přesahuje svět a Bůh přesahuje člověka. Ano! Budoucnost člověka závisí na kultuře! Mír ve světě závisí na prvenství Ducha. Mírová budoucnost lidstva závisí na lásce.“¹⁷³ Zde opět zaznívají jasné apely na to, aby člověk opustil místo, které odejmul Bohu, a aby si byl vědom toho, že „svědomí má svá práva, protože má své povinnosti“.¹⁷⁴

Zodpovědná práce

Již je známo, že velké hrozby pro člověka vznikají v jeho rukách, jsou tvořeny prací. Jak je to s prací? Je práce ze své podstaty, resp. z povahy člověka, který práci přetváří svět, pouze destruktivní činností nebo má potenciál být ke světu „ohleduplnou“?

Jan Pavel II. si je rizik spojených s prací vědom. Práci však vidí především jako činnost dobrou, respektive jako dobrou vidí podstatu práce, pouze ale té práce, jejímž cílem je člověk. Ten by měl být podle papeže vždy „konečným *cílem práce* – jakékoli práce, i kdyby byla sebevíc služebná, jednotvárná, podle běžného hodnocení přímo ponižující“, uvádí papež v encyklice „Laborem Exercens“.¹⁷⁵

Podle papeže v sobě práce odhaluje pravdu, v níž se zjevuje, že „práce je dobro člověka, dobro jeho lidství – neboť prací člověk *nejen přetváří přírodu* a přizpůsobuje ji svým potřebám, ale také *uskutečňuje sebe jako člověka*, a jistým způsobem se tak dokonce *stává víc člověkem*.“¹⁷⁶ Navíc vědomí, že prací se člověk účastní díla stvoření,

¹⁷² JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 137.

¹⁷³ Tamtéž. s. 131.

¹⁷⁴ VS 34

¹⁷⁵ Srov. LE 7

¹⁷⁶ Tamtéž. 9

je nejhlubší pobídkou, aby ji na sebe bral v různých odvětvích. Podle papeže mají věřící uznávat vnitřní povahu všeho stvořeného, jeho jednotu a zaměření k oslavě Boha.

Jan Pavel II. však vyzdvihuje i význam světské činnosti. Tou si podle něj mají lidé navzájem pomáhat k světejšímu životu, tak aby svět byl naplněn Kristovým duchem a účinněji dosáhl svého cíle ve spravedlnosti, lásce a míru. Pozitivně přispívat k tomu lidé mohou i svou odbornou znalostí ve světských oborech a svou činností, která byla „vnitřně povýšena Kristovou milostí“. Stvořené hodnoty mají být lidskou prací, technikou a kulturou rozvíjeny „podle řádu Stvořitelova a ve světle jeho slova“ k užtku všech lidí bez výjimky.¹⁷⁷

V závěru „Laborem Exercens“ papež vyzdvihuje význam kříže ve spiritualitě lidské práce. V tomto kříži a námaze se, jak píše svatý otec, odhaluje „nové dobro“. Jan Pavel II. uvažuje, zda není toto „nové dobro“ – ovoce lidské práce – už částí „nové země“, kde je domovem spravedlnost. Mnohotvárná námaha lidské práce je pro Jana Pavla II. součástí Kristova kříže. Podle papeže východisko tohoto tvrzení lze spatřit například v textu Lukášova evangelia: „Dostali jsme napomenutí, že člověku nic neprospěje, kdyby získal celý svět, ale ztratil sebe“ (srov. Lk 9,25).

Spolu s „Gaudium et spes“ papež vysvětluje, že očekávání „nové země“ nesmí oslabit úsilí o zvelebení této země, kde „roste tělo nové lidské rodiny“, která již může poskytnout jakýsi „nástin nového věku“. Je třeba pečlivě rozlišovat pozemský pokrok od růstu Kristova království, ale přesto tento pokrok pro Boží království veliký význam, pokud přispívá k lepšímu uspořádání lidské společnosti.¹⁷⁸

Lidská práce je tedy podle svatého otce „dobrá“. Je to ale ta práce, ve které člověk „neztrácí sebe“, je to ta práce, kterou je uskutečňován „nástin nového věku“, je to ta práce, kterou je uskutečňována „účást člověka na vládě“ nad stvořeným světem, účást na takové vládě, která nevede k odcizení, ale naopak vede ke zvelebení této země.

Dialog

Z papežových myšlenek i činů je evidentní, že Jan Pavel II. byl velkým zastáncem „dialogu“. V dialogu shledává papež naději na změnu v mnoha oblastech života na zemi i šanci pro „zdravější“ svět. Dialogu se papež věnuje především v encyklikách „O ekumenickém úsilí“ a „O vztazích mezi vírou a rozumem“. Je však tématem i encyklik sociálních.

¹⁷⁷ Srov. LE 21

¹⁷⁸ LE 27; srov. GS 39

Jan Pavel II. je přesvědčen, že dialog jako důležitý nástroj komunikace, je potřeba uplatňovat nejen mezi křesťanskými církvemi, mezi křesťanstvím a jinými náboženstvími, ale též mezi křesťanstvím a nenáboženskými – např. vědeckými subjekty. Pro papeže je důležitý také „dialog“ teologie s filozofií. Jan Pavel II. je přesvědčen, že si rozum a víra „*mohou vzájemně pomáhat*“, když budou vůči sobě navzájem plnit funkci kritického hodnocení a očisty a zároveň si navzájem poskytovat podněty k dalšímu bádání a hlubšímu zkoumání věcí. V křesťanské filozofii, která je vedena poznáním Božího slova, spatřuje papež „terén dorozumění a dialogu“. „Ten je dnes proto důležitý, protože problémy, které vyvstávají stále naléhavěji před lidstvem - stačí si připomenout problémy ekologie či míru nebo soužití ras a kultur - mohou být řešeny jen čestnou a upřímnou spoluprací křesťanů s věřícími jiných náboženství i s těmi, kteří sice nevyznávají žádné náboženství, ale na srdci jim leží obnova lidstva,“ uvažuje v encyklice „Fides et Ratio“ svatý otec.¹⁷⁹ Jan Pavel II. nejen vytrvale poukazuje na nutnost komunikace pro dobro světa a člověka, ale zároveň si všímá, že se tomu již na mnoha místech a úrovních děje.¹⁸⁰ Přesto ze své pozice opakovaně vyzývá k prohlubování této činnosti a sám jde dobrým příkladem. Ke spolupráci papež „zve“ například v encyklice „Sollicitudo rei socialis“, a to nejen křesťany, ale též věřící z jiných náboženství. Jan Pavel II. je totiž přesvědčen, že celkový rozvoj člověka a rozvoj národů není jen povinnost čistě individuální, tím méně individualistická.¹⁸¹

V dialogu je skryta velká příležitost pro řešení nejen individuálních otázek, ale především pro celosvětové problémy. Ekologie, jak papež opakovaně upozorňuje, si nejen zaslouží pozornost celosvětového dialogu, ale právě v něm je ukryta jedna z velkých environmentálních nadějí. A to zvláště tehdy, pokud se toto téma bude diskutovat jak na mezináboženské, tak na mezioborové úrovni. Papež v oblasti dialogu a hledání řešení velkých „starostí“ světa, doporučuje i sblížení dialogu víry s rozumem a teologie s filozofií.

Hledání pravdy

Pro dobré „kralování“ je podmínkou, aby člověk hledal pravdu a pravdou se nechal vést. V předchozím textu papež nabídl možnosti, jak onu pravdu v „dialogu“ víry a rozumu hledat. V knize „Paměť a identita“ pak Jan Pavel II. upozorňuje na skutečnost,

¹⁷⁹ Srov. FR 101

¹⁸⁰ Srov. UUS 43

¹⁸¹ Srov. SRS 32

že hledání pravdy v sobě spojuje úkoly dané člověku při stvoření i jej ovlivňuje ve vztahu k světu. Připomenuto je zde teologické východisko, že člověku „svěřil Bůh viditelný svět jako dar a zároveň jako úkol, a tím mu udělil přesné poslání: uskutečnit pravdu o sobě a o světě“. Podle papeže má pravda moc člověka „odvést“ od „rozpolcenosti“ a „odcizení“. „Člověk se musí nechat vést pravdou o sobě, aby mohl utvářet viditelný svět podle pravdy tím, že jej bude správně užívat pro své potřeby, aniž by ho zneužíval. Jinými slovy, dvojí pravda o světě a člověku samém je základem každého zásahu člověka do stvoření,“ upozorňuje na spojitost hledání pravdy o životě s rizikem zneužívání světa v díle „Paměť a identita“ Jan Pavel II.¹⁸²

Papež ví, že hledání pravdy není lehký úkol. Je si vědom vrozené omezenosti rozumu a nestálosti srdce člověka, které často osobní hledání zatemňují a rozptylují. Z povahy člověka také plyne, že jiné osobní zájmy různého druhu mohou pravdu potlačovat. Papež si také uvědomuje, že člověk, sotvaže pravdu začne poznávat, může před ní utéci, protože se obává jejích požadavků. „Žízeň po pravdě je ale tak zakořeněna v srdci člověka, že kdyby se jí měl vzdát, ohrozilo by to jeho existenci“, povzbuzuje v existenciálním úkolu papež, a tím připomíná již zmíněnou antropologickou pravdu o člověku, že je bytostí, která hledá pravdu.¹⁸³

Výchova a mládež

Významnou environmentální „příležitostí“ je pro Jana Pavla II. vzdělání a výchova. Velikou nadějí jsou i proto pro papeže především mladí lidé. Papež se k mladým lidem obracel často a s vroucností. Pravidelně se tak například dělo na světových setkáních mládeže. V této podkapitole bude připomenuto především několik textů, které lze nalézt v souboru „Kristus vás miluje“. Tyto texty jsou právě těmi, které zazněly na oněch setkáních. O významu vzdělání, jako způsobu ochrany přírody se svatý otec ale vyjadřuje i na jiných místech svého díla. Například v „Nebojme se pravdy“ uvádí, že „škodlivý dopad na životní prostředí lze ve svých příčinách zmírnit pouze tehdy, naučíme-li lidi novému postoji k životnímu prostředí – postoji plnému úcty, který bude podporovat rozumné využití přírodních zdrojů nutných pro zachování a předání k užívání budoucím generacím.“¹⁸⁴ Jan Pavel II. doporučuje, aby programy na racionální využití přírodních zdrojů zahrnovaly soulad mezi přírodou a vzděláním lidí.

¹⁸² Srov. JAN PAVEL II. *Paměť a identita*, s. 79.

¹⁸³ Srov. FR 28

¹⁸⁴ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 144.

Ten je možné uskutečnit prostřednictvím výchovy a plánování, které budou brát na vědomí obrovský problém chudoby. Papež nejen poukazuje na význam vzdělání, ale znovu připomíná významné propojení vztahu k přírodě se sociálními tématy.¹⁸⁵

V dialogu s mladými lidmi nabývá téma ochrany přírody pro papeže jisté „naléhavosti“. Jeho proslovy mají často osobnější a emotivnější podobu. Papež v nich také prokazuje schopnost porozumění a empatie. Tak v proslovu z roku 1998 v Santiagu de Compostela zaznívá například papežovo přesvědčení, že většině dnešních mladých lidí působí starost znečištění ovzduší a moří, a že „mají na srdci různé ekologické problémy“.¹⁸⁶ Mladé lidi pak přímo oslovuje: „Dotýká se vás nesprávné užívání přírodního bohatství a postupná destrukce životního prostředí. A máte pravdu. Je třeba podniknout společné a zodpovědné kroky, které by tuto situaci změnily dříve, než naše planeta utrpí nenapravitelné škody,“¹⁸⁷ naléhavě varuje papež mladé lidi.

Ve vztahu k mládeži a vzdělání, poukazuje svatý otec na požadavek citlivosti k využívání přírody. To konkrétně považuje za důležitý prvek výchovy a vzdělání. Naděje v mladých lidech se může naplnit tam, kde se mladí stanou „proroky života“. Od mládeže papež očekává „silné svědectví lásky k životu jako Božímu daru“. Jan Pavel II. doslova žádá mladé lidi, kteří staví svou touhu žít na vrchol svých snů jako „duhu naděje“, aby se stali „proroky života“. Mladé lidi papež žádá, aby se postavili proti civilizaci egoismu, která často považuje lidskou osobu za nástroj a ne za cíl a jen kvůli zisku obětuje její důstojnost a srdce.¹⁸⁸

Radost

Mladí lidé by měli být podle Jana Pavla II. ti, kdo se odhodlaně postaví kultuře smrti, kdo naplní život úctou k celému stvoření, a ti, kdo naplní život radostí. V textu o konzumismu bylo uvedeno, že jednou z jeho příčin může být duchovní prázdnota, kterou se konzumismus snaží zaplnovat. Dávno je potvrzeno, že tato cesta k naplnění štěstí a lidských životů nevede. Jan Pavel II. nabízí pohled na život, který, ač spojen s povinnostmi, vede k radosti a smysluplnosti. Mladé lidi vyzývá, aby byli „proroky života a lásky“. Prosí je zároveň, aby byli „proroky radosti“. Důležitost obojího vidí

¹⁸⁵ Srov. JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 144.

¹⁸⁶ JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*, s. 99.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 198.

papež v tom, že tak je možné sdělovat svým současníkům „znamení velké, již dovršené naděje, naděje Krista, který pro nás zemřel a vstal z mrtvých“.¹⁸⁹

V den uvedení do papežského úřadu papež na náměstí svatého Petra po bohoslužbě řekl mladým lidem: „Vy jste naděje církve a světa. Vy jste moje naděje.“¹⁹⁰ U této naděje papež vytrval a práci s mladými věnoval mnoho času a sil. Již zaznělo, že v mladých je veliká naděje pro „lidštější“ svět, a tedy i pro ochranu přírody. Zaznělo také, že tuto naději je potřeba posilovat a rozvíjet vzděláním a výchovou.

Vztah s přírodou

Nejen mladým lidem ale papež nabízí pohled na přírodu, která člověku může být velmi prospěšná. Tedy příroda nejen jako stvoření hodné ochrany, ale místo, které lidem může umožnit „růst“ i zabránit jejich „odcizení“. Papež zastává názor, že „kdo chce opravdu znovu nalézt sám sebe, musí se učit poznávat a vychutnávat přírodu, jejíž kouzlo se v důvěrném souznění snoubí s tichem kontemplace“.¹⁹¹ Různé variace stvoření, podle svatého otce, rovněž „vytvářejí cesty výjimečné krásy, na nichž citlivá a věřící duše snadno uslyší ozvěnu tajuplné a nadpřirozené krásy, jíž je sám Bůh Stvořitel, v němž má veškeré jsoucno svůj počátek a život“.¹⁹² Jan Pavel II. doslova přeje mladým, aby jejich „růst věkem a moudrostí“ probíhal ve styku s přírodou a vyzývá je: „Udělejte si na ni čas! Nešetřete jí! Přijímejte i námahu a únavu, kterou tento kontakt někdy přináší, zvláště když toužíme dosáhnout mimořádných cílů.“¹⁹³ Tato námaha je podle papeže tvořivá a přináší zároveň prvek zdravého odpočinku, kterého je lidem zapotřebí stejně tak jako například studia a práce. „Přeji vám růst skrze styk s Bohem. Nepřímo vám může pomoci i styk s přírodou a s lidmi,“¹⁹⁴ vybízí a doporučuje v poselství k mladým lidem papež Jan Pavel II.

V jiný den na jiném místě pak na biblickém textu znovu papež potvrzuje význam „knihy přírody“. K mladým se obrací s těmito slovy: „Člověku prospívá číst si v této obdivuhodné knize, kterou je pro každého doširoka otevřená „kniha přírody“. To, co z ní mladý rozum a mladé srdce vyčtou, se jeví být v hlubokém souladu s výzvou k moudrosti: „Získej moudrost, získej rozumnost(...) Neopouštěj ji, bude tě střežit.

¹⁸⁹ JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*, s. 99.

¹⁹⁰ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*, s. 118.

¹⁹¹ JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*, s. 58

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž.

Miluj ji, bude tě chránit“ (Př 4,5).¹⁹⁵ Jan Pavel II. tímto nejen předložil další racionální důvod k ochraně stvoření, ale zároveň opět ukázal na hlubší smysl tohoto důvodu.

V moudrosti vidí papež ctnost, jejíž získávání by také mohlo pomoci k „uzdravení“ světa. Z Písma svatého vyzdvihuje Jan Pavel II. poznání, že počátkem moudrosti je bázeň před Bohem. Tato bázeň, ale nemá nic společného se strachem otroka. Papež je přesvědčen, že v takové bázni před Bohem je spásná moc evangelia. „Je to bázeň tvořivá, nikoliv ničivá. Rodí lidi, kteří se dávají vést odpovědností, odpovědnou láskou. Rodí svaté lidi neboli opravdové křesťany, jimž ostatně náleží budoucnost světa,“¹⁹⁶ vysvětluje Jan Pavel II. v knize „Překročit práh naděje“.

Krása přírody

Jan Pavel II. dokázal vidět hodnotu přírody též v její kráse. Krásu je podle papeže možné a důležité nacházet například skrze nedělní odpočinek. Podle papeže mohou denní starosti a úkoly nacházet v nedělním „spočinutí“ svojí správnou perspektivu a lze si v těchto „svátečních“ dnech povšimnout i přehlížených krás přírody. Hmotné věci by měly ustoupit duchovním hodnotám a ve chvílích setkání by bylo možné lépe zahlédnout pravou tvář lidí, s nimiž žijeme. „Dokonce i krásy přírody – tak často mařené touhou po kořistění, která se obrací proti člověku samotnému – mohou být znovu objeveny a lze se z nich těšit v plnosti.“¹⁹⁷ Stvrzení tohoto postoje lze nalézt například i v jednom z papežových proslovů k mládeži, kde papež označuje přírodu jako dar, který mu je člověku dán také jako velké zrcadlo světa. „Odráží se v něm Tvůrcovo spojení se stvořením, jehož střed se od počátku nachází v člověku stvořenému přímo k „obrazu“ svého Stvořitele.“¹⁹⁸ Papež nachází v přírodě i inspiraci pro spiritualitu, a tím opět rozšiřuje jak rámeček důvodů pro ochranu celého stvoření, tak oblast významu a přínosu přírody.

Zodpovědný rozvoj

„Nebojte se toho, co jste sami vytvořili, nebojte se ani všeho, co člověk vyrobil a čím je den ode dne více ohrožován!“¹⁹⁹ Takto opakovaně vyzývá a povzbuzuje Jan Pavel II. V předchozí kapitole bylo popsáno riziko pro planetu, které přináší pokrok, rozvoj a

¹⁹⁵ JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*, s. 58.

¹⁹⁶ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*, s. 194.

¹⁹⁷ JAN PAVEL II. *Apoštolský list Dies Domini*. Vatikán: 1998. Dostupné on-line: http://www.clavis.cz/Getsemany/dies_dominy.doc. čl. 67. /vyhledáno 14.2.2013/

¹⁹⁸ JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*, s. 58.

¹⁹⁹ JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*, s. 189.

využívání nových technologií. Papež však nezůstává pouze u nářků, ani se neuchyluje k povrchním a laciným hodnocením či odsuzováním. Naopak, dokáže vidět na rozvoji i mnoho příznivého. Ví také, že se jedná o činnost nutnou a přirozenou. Ale aby tato lidská aktivita člověku byla opravdovým přínosem, musí mít svá pravidla a své meze. V papežových výzvách zaznívá, aby rozvoj, jeho plánování, užívání přírodních zdrojů a způsob, jakým se z nich těží, nebyl oddělován od respektování mravních zákonů. Podle Jana Pavla II. mravní zákony vymezují i užívání viditelné přírody. V této souvislosti papež připomíná jeden ze závěrů teologie stvoření: „Vláda, kterou Stvořitel dal člověku jako Božímu obrazu (srov. Gn 1,26), není absolutní, ani se nedá mluvit o svobodě k užívání nebo zneužívání, nebo o libovolném nakládání s věcmi tak, jak nám to nejlépe vyhovuje. Omezení uložené člověku od počátku samotným Stvořitelem a vyjádřené symbolicky zákazem „jíst ovoce ze stromu“ (srov. Gn 2,16-17) dostatečně jasně ukazuje, že ve vztahu k viditelné přírodě jsme podrobeni nejen biologickým, ale i mravním zákonům, které nelze beztrestně přestupovat.“²⁰⁰ Správné chápání rozvoje nemůže podle Jana Pavla II. přehlížet výše uvedený soubor úvah – týkající se užívání přírody, možného obnovování zdrojů a důsledků nezřízené industrializace, který našemu svědomí předkládá svůj morální rozměr, podle něhož se pozná skutečný rozvoj.²⁰¹ Morální, tedy slovy papeže „skutečný rozvoj“, má pak konkrétní dopad na jednání lidí i na vztah člověka k přírodě. Papež je názoru, že „morální charakter rozvoje nemůže pomíjet mlčením ani respektování tvorů, z nichž pozůstává viditelná příroda. Je si také vědom nutnosti „čím dál lépe chápat, že nelze beztrestně využívat různých tvorů, ani živých, ani neživých – rostlin, zvířat, žvlů – libovolně, podle vlastních hospodářských potřeb. Naopak, musí se doceňovat přirozenost každé bytosti a jejich vzájemné propojení v uspořádaném systému, jakým je právě kosmos,“ zcela jednoznačně ukazuje na podstatný prvek environmentální etiky Jan Pavel II. v encyklice „Sollicitudo rei socialis“.²⁰²

Právě v „dobrém“ rozvoji, a pro něj, je zároveň možné nalézat význam vzdělání. Podle papeže žijeme ve světě, který si zaslouží ocenění a úctu, a nesmíme podlehnout pokušení porušovat jeho rovnováhu. Učenci a vědci z různých koutů světa a z různých oborů by se, podle papeže, měli cítit být povoláni řešit rostoucí nároky na energii, kladené velmi naléhavě spotřebou moderní společnosti. „Ať si však jsou také vědomi

²⁰⁰ SRS 34

²⁰¹ Srov. Tamtéž.

²⁰² Srov. SRS 33

životních potřeb, aby nedošlo k narušení základní rovnováhy v přírodě. Ta je první podmínkou k vybudování spravedlivého a mírového světa, v němž člověk je aktivním a vědomým tvůrcem technického pokroku, který je v harmonickém souladu s celým vesmírem,²⁰³ varuje i vyzývá Jan Pavel II. v sociální encyklice „Sollicitudo rei socialis“. K tomu je v uvedeném textu poukázáno na další, zcela zásadní význam přírody, a to na její vliv na mír ve světě.

V závěru této kapitoly bude upozorněno na dva texty z různých knih, které v sobě spojují některé jednotlivé environmentální „příležitosti“, návrhy a úkoly. V encyklice „Centesimus Annus“ papež považuje za nutné „usilovat o rozvoj životních způsobů, v nichž by určujícími prvky při rozhodování o spotřebě, šetření a investicích bylo hledání pravdy, krásy, dobra a spojení s ostatními v zájmu společného růstu“.²⁰⁴ V knize „Nebojme se pravdy“, k výčtu uvedených zásad přidává Jan Pavel II. principy moudrosti a solidarity: „Boj proti devastování a znečišťování vesmíru musí vyústit v rozumná opatření a účinný dohled, s nímž budou souhlasit všechny národy. Je to otázka moudrosti, solidarity a spolupráce vynaložené pro dobro všech lidí. Jde o to, zastavit nekontrolovanou touhu po zisku a materiálních věcech ve prospěch lepšího přerozdělení světového bohatství,²⁰⁵ upozorňuje papež na nutnost odklonu od bezbřehého konzumismu a na úkol lepšího hospodaření se světem v zájmu snahy o zmírnění chudoby, v zájmu boje proti devastaci vesmíru i v zájmu o dosažení míru.

V předchozí kapitole byl popsán obraz světa, jak jej viděl Jan Pavel II. Je to obraz, který díky papežově vzdělanosti a otevřenosti, je věrohodnou zprávou o jeho skutečné podobě. Tento papežův „pozemský svět“ je nepochybně hodně poničeným, zanedbaným a stále ohroženým a opomíjeným darem.

V této kapitole však zároveň bylo ukázáno na možné hodnoty, principy, zásady či výzvy, které jsou velkými „příležitostmi“ jak pro „zlidštění“ tohoto světa ve všech jeho dimenzích, tak konkrétně i pro environmentální etiku.

Druhá kapitola přinesla „návrhy“ Jana Pavla II., podle kterých je nutné promýšlet a především do života uvádět tyto lidské schopnosti a úkoly: svobodu a zodpovědnost,

²⁰³ SRS 28

²⁰⁴ CA 36

²⁰⁵ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*. s. 141.

solidaritě, dialog a spolupráci, hledání pravdy, výchovu a vzdělání, vztah k přírodě, lásku a radost, moudrost, bázeň před Bohem a vidění krásy stvoření.

Papež si byl vědom souvislostí mezi veškerým děním. Prokázal, že vidět svět jako celek je nutné, a proto nelze striktně oddělovat jednotlivé výše uvedené zásady, ale ani jednotlivé oblasti světa. Zvláště v dnešním světě je patrná jeho jednotnost, vazby a propojenost jednotlivých oblastí, regionů a dějů. Hospodářství, politika, sociální oblast, ochrana přírody či kultura jsou oblasti, které se prostě překrývají, vzájemně se ovlivňují, jedna druhou „potřebuje“.

Jak je v tomto „složitém“ světě možno obstát? Je vůbec možná realizace popsaných „příležitostí“? Je „trvale udržitelný život“ možný? Kdo, co a jak má konat?

Na tyto otázky bude hledat odpovědi poslední kapitola.

Nejdříve však opět krátké porovnání poznatků této kapitoly s některými myšlenkami environmentálních autorů. Ti většinou nalézají možnosti řešení ve třech oblastech: v hledání nových hodnot, v lepším zacházení s technikou a v oblasti legislativy.²⁰⁶ Shodu s příležitostmi je rozhodně u environmentálních autorů nalézt v potřebě vzdělávání.²⁰⁷ Hana Librová, stejně jako Keller či Kohák, se shodují na potřebnosti změn hodnot, opakovaně však poukazují na problematičnost jejich přijetí. Librová si je například vědoma toho, že jejich realizace by sice byla prospěšná, zároveň ví, že to je úkol značně složitý.²⁰⁸ Jan Pavel II. si je této skutečnosti vědom také, přesto v oblasti hodnot usiluje o změny a předkládá důvody i možnosti, a to ve všech třech výše uvedených oblastech, které je podle Jana Kellera nutné promýšlet a měnit.

²⁰⁶ Jan Keller tyto tři oblasti specifikuje následovně: „Hledání nových hodnot je významné nejen kvůli ekologii. Naprostá absence pevnějších hodnot je patrná ve společnosti na každém kroku. Kdyby to tak mělo pokračovat, skončíme už brzy ve válce všech proti všem. V oblasti techniky poukazuje na fakt, že „převážná většina ekologického hnutí není proti technice. Je jen proti plynové technice, která vysává zbylé zdroje a na druhé straně kupí hory odpadů. V třetí oblasti – v oblasti tržních vztahů a legislativy je Keller názoru, že lidské instituce nejsou dokonalé a mají tendence sami sebe rozkládat. Hrozí to právě trhu, je-li ponechán v tzv. čisté podobě.“ Keller, Jan. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 47.

²⁰⁷ viz. PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*.

²⁰⁸ „Většina ekologicky zaměřených odborných studií, byť by byly sebeexaktněji založená, dnes ústí do požadavku na změnu lidských hodnot a způsobu života. Tak už to bývá - když nevíme, kudy kam, spolehne se na něco hodně mlhavého. V obecné - mlhavé podobě není problém toto řešení přijmout – kdo z nás by „nechtěl změnit svůj životní způsob“? Méně je však již domýšleno, co konkrétněji to v praxi znamená, natož aby to bylo žito. (odřeknutí si cest letadlem, výrobků, které jsou dováženy z velikých dálek, automobilu,...) Konkrétněji vyznačené změny nepřijímáme už s takovou ochotou. Jsou přinejmenším nepohodlné a bývají vnímány jako nehorázná omezení a asi jen málo koho napadá, že zároveň životu poskytují nový prostor a nové možnosti, arčť docela jinak orientované,“ všimá si Hana Librová. Librová, Hana. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 177.

Shodu mezi environmentálními etiky, které zde uvádím a papežem, je také možné nalézt například v poukazu na význam komunikace a „dialogu“. Jak Hana Librová, tak Jan Keller vidí v dialogu a spojenectví křesťanů s ekology či s jinými náboženstvími velkou šanci.²⁰⁹ Shodu ale lze nalézt i v názoru na konzumismus. V konzumismu je dle Librové možné vidět snahu o zaplnění vnitřní prázdnoty. V knize „Pestří a zelení“ Librová kupříkladu píše: „Pokud bychom se přiklonili k názoru Fromma, Hirschmana a jiných autorů, kteří spatřují v konzumismu pokus uniknout z vnitřní prázdnoty, potom můžeme říci, že alternativní způsob života některých jedinců naznačuje, jak žít, aby člověk touhu po vysoké spotřebě předmětů ani nepociťoval, jinými slovy, aby nežil s pocitem askety.“²¹⁰ Také papež vyzývá, jak bylo uvedeno výše, aby prázdno, které zaplňuje konzumismus, bylo zaplňováno něčím hodnotnějším a v důsledku i šetrnějším k přírodě.

Poněkud problematičtější je to s oblastí práce. Tu někteří ekologové a filozofové vidí jako převážně škodlivou.²¹¹ Ač Jan Pavel II. vidí práci naopak jako pozitivní, a pro člověka velmi významnou, jasně poukazuje na rizika, která může přinést, i na mantinely, které by lidská práce měla mít.

K tématu zodpovědnosti, jež bylo v této kapitole taktéž uvedeno, je možné připojit porovnání úvah Jana Pavla II. s názorem Jana Hellera. Ten, stejně jako papež, uvažuje,

²⁰⁹ Ekologičtí aktivisté se léta snaží hledat spojence u jiných organizací, zájmových skupin či celků a není to vůbec snadné. Jan Keller si myslí, že ekologové mají nejbližší ke křesťanům, hlavně k těm mladým, a je mu velice líto, že se pro jejich dialog zatím udělalo tak málo. „Myslím si, že při respektování všech věroučných odlišností by se těmto dvěma skupinám mohlo podařit spolupracovat ohledně základních principů jejich snažení velice úzce a v hluboké shodě.“ Hana Librová považuje za „úchvatné“, jak ekologické problémy posilují spolupráci mezi lidmi, vynucují si souhlas mezi politickými silami, mezi náboženstvími. „Když se zamyslíte třeba nad tím, jak se mění vztahy mezi světovými náboženstvími, uvidíte, že jedním z podstatných zdrojů mezináboženského dialogu je právě potřeba proměnit vztah k přírodě. Jen velmi předpojatý, vlastně omezený křesťanský teolog popře, že by mohl hledat inspiraci u buddhistů nebo u taoistů. To není maličkost. Když jen pomyslím, jak moje tetička vzpomíná s nostalgickou principiálností nehluboká vesnická nepřátelství mezi jinověrci. (Když evangelíci stavěli ve vesnici školu, katolíci jim ji do rána bořili.) Srov. PAPOUŠEK. *Hovory o ekologii*. s. 44., s. 175.

²¹⁰ LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení*, s. 186.

²¹¹ „Práce ničí svět“, napsal do podtitulu své knihy „Základní zákon zániku“ německý fyzik Christian Schütze a tvrzení myslel doslova.: Schütze dokládá s odvoláním na druhý zákon termodynamiky, že lidská práce je vlastní příčinou ekologické krize. „Prudce zvyšuje entropické procesy, kterým vesmír podléhá. Člověk svou prací k entropii výrazně přispívá: za pomoci energetických vstupů přeměňuje přírodu na výrobky, předměty své spotřeby, a tak jí čím dál tím více pohlcuje a destrukuje, zanechává vedle degradované energie (odpadového tepla) také další odpady své činnosti. Schütze však pohlíží na práci rozlišujícím způsobem. Když hovoří o destruktivních účincích lidské práce na přírodu, má na mysli především navenek zaměřenou, v evropské kultuře tak vysoce ceněnou, fyzickou manipulativní činnost. Jinak pohlíží na práci myšlenkovou či se symboly. Dokonce připouští i možný pozitivní dopad práce a to v případech, kdy je tato práce vynakládána na ochranu přírody. Schütze vidí ochranu přírody jako nejúčinnější, ba jedinou zbraň proti zrychlující se entropické destrukci země. Srov. LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení*, s. 186-7.

že člověk je přeci jen něčím jiným než ostatní tvorové, a to z velké části i co do úkolu zodpovědnosti.²¹²

Významným zjištěním této kapitoly je, že Jan Pavel II., ve shodě se jmenovanými environmentálními etiky, věří, že usilovat o změnu, respektive naplnění ekologicky důležitých hodnot, má smysl. Librova například tvrdí, že hodnota přírody je tak velká, že má význam každý krok, každé drobné rozhodnutí, které prodlužuje její prosperitu a které oddaluje zánik každého živého organismu. Proto má smysl usilovat o změnu způsobu života, a to v každém sociálním i ekologickém rozměru. Hana Librova však zároveň varuje před slepým prosazováním požadovaných hodnot a změn.²¹³

3. Člověk jako cesta církve

„Co to pomůže, moji bratři, říká-li někdo, že má víru, ale nemá skutky?“ (Jak 2,14)

Tato kapitola bude hledat odpovědi na otázky položené na konci předchozí kapitoly a dojde v ní taktéž k „uzavření“ antropologického hledání člověka. Jak název kapitoly napovídá, bude zde popisováno řešení, které je „ukryto“ v člověku. Nikdo jiný než člověk sám totiž nemůže konat to, co bylo uvedeno výše, nikdo jiný nemůže naplňovat veškeré „příležitosti“. Pouze před člověkem se vynořují otázky: Co mám dělat a jak to mám dělat? Je na každém, jak se k těmto otázkám postaví.

Jan Pavel II. „osobně“ potvrzuje, že právě „každý člověk má svůj velký význam a úkol“.²¹⁴ Papež zároveň připomíná, že starostlivost církve o člověka a jeho lidskou důstojnost je čerpána především z eschatologické víry. Tato péče církve se soustředí na

²¹² V přímé souvislosti s ideologií ochránců přírody říká J.Heller: „Někteří současní ekologové a ochránci přírody kladou důraz na to, že zvířata jsou „naši bratři“ a že i s nimi jsme si my, lidé, rovni. A že dokud to neobjevíme a nezačneme zastávat, náprava nepřijde. Je to správné? V něčem ano, v něčem ne. Obojí, zvířata i lidé, mají ovšem stejný původ z prachu země a navracejí se v prach, obojí dostávají život od Boha a mají shodný základní úkol naplnit zemi životem. – Rozdíl je především v míře odpovědnosti. Instinkt není prostorem odpovědnosti, kdežto naše svoboda činit dobré nebo zlé jím jest.“ HELLER, Jan. *Člověk – pastýř stvoření* in BEDNÁŘ, J. et kol. (ed.) *Člověk – pastýř stvoření*. Universum, Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie. Brno: Cesta, 1995.

²¹³ „Uvažují-li ekologičtí propagátoři hodnotových změn jen o velikosti a prospěšnosti svého cíle a nemyslí-li na to, jak budou přijaty ostatními, ocitají se v nebezpečí, které je nám povědomé. Není to v dějinách poprvé, kdy lidé, přesvědčení o správnosti cesty, zapomněli na chatrnost svých možností a vsadili na to, že změni vlastnosti lidstva. Dějiny lidského myšlení i dějiny lidských činů jsou pevně propleteny s dějinami lidských omylů a tragédií, které byly často postaveny na takových vizích a na pokusech napravit člověka.“ LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení*, s. 150.

²¹⁴ RH 16

budoucnost lidstva na zemi tedy i na veškerý rozvoj a pokrok. To by mělo být podle svatého otce posláním církve.²¹⁵ Člověk na své úkoly je i není sám.

Pro téma této práce je zásadní text z úvodu encykliky „*Dives in Misericordia*“ v němž Jan Pavel II. prohlašuje, že jeden každý člověk je v jistém smyslu „cestou církve“. Papež však zároveň poukazuje na riziko, které je s touto skutečností spojeno. Totiž „čím více se práce církve obrací k člověku, neboli čím více je antropocentrická, tím více se musí upevňovat a zdokonalovat ve svém teocentrismu²¹⁶, totiž v zaměření skrze Ježíše Krista k Otci. Ačkoliv zde byly, v minulosti i v době zcela nedávné, různé proudy a směry lidského myšlení, které se přikláněly k tomu, aby oddělovaly či dokonce stavěly proti sobě teocentrismus a antropocentrismus, přesto se církev, která následuje Krista, snaží spojit obojí v lidské historii hlubokým vnitřním poutem. To je také jeden z nejzákladnějších prvků nebo snad přímo ten nejdůležitější prvek učení posledního koncilu.“²¹⁷

Toto zjištění je pro cíl této práce velmi podstatné. „Napětí“ mezi antropocentrismem a teocentrismem je možné sledovat nejen v textech Jana Pavla II., ale i v interpretaci křesťanského náboženství vůbec. Jak je zde ukázáno, Jan Pavel II. mezi těmito „odlišnými“ tendencemi „staví most“, když hledá jejich „hluboké vnitřní pouto“. Obě tendence považuje za pochopitelné a legitimní. Jak dokládá v uvedeném textu „čím více je práce církve antropocentrická, tím více máme zdokonalovat teocentrismus“. Spojení teocentrismu a antropocentrismu je snahou o vyjádření zdánlivě nespojitelného, ale vzhledem k povaze stvoření, pravděpodobně jediného možného. Stejně jako je člověku Bohem daná svoboda a autonomie, je mu Bohem dáno být ve středu stvoření. Je tím, kdo je Bohem ustanoven „králem“ ve stvořeném „království“.

²¹⁵ Srov. RH 16

²¹⁶ Teocentrismus neboli etika bázně boží je označení pro životní postoj člověka, ve kterém bůh – theos – stojí ve středu vší hodnoty a všeho smyslu. Základním přesvědčením je, že všechna hodnota se odvíjí od Boha a člověk není než závislou částí Božího stvoření, což je ve vší pravděpodobnosti prvotní „ekologický“ zážitek lidstva. Středem teocentrismu je přesahující rozměr posvátného, se kterým se někteří lidé střetávají v zážitku víry. H. Skolimowskému se úcta k přírodě jeví jako ekologický protějšek náboženského postoje pokory, v ekologickém postoji odpovědnosti vůči přírodě poznáváme náboženský postoj uctívání, ekologická spravedlnost – spravedlnost pro všechno stvoření – nás přivádí k odvěkému pojetí boží spravedlnosti. Proto se Skolimowskému jeví důsledný ekologický postoj jako zásadně „teocentrický“ v tom smyslu, že v poslední instanci odvozuje hodnotu i smysl ze základní skutečnosti posvátné přírody. Skolimowski je názoru, že teprve změna postoje, která postaví do středu lidského zájmu úctu k Bohu a k božímu stvoření, nám umožní překonat problémy, které pramení z lidské chamtivosti a sobectví. Jde o to odsunout člověka ze středu vší pozornosti a postavit na jeho místo Boha a jeho posvátný svět, v němž je člověk jen jednou z mnoha bytostí, byť pověřenou úlohou pastýře.

Srov. Kohák, E.: *Zelená svatozář*, s. 67-69.

²¹⁷ DM 2

Důkaz pro možné, respektive nutné spojení antropocentrismu s teocentrismem předkládá papež například v jednom z textů encykliky „Evangelium Vitae“: „Jako základně nutný se jeví požadavek, aby si člověk uvědomil původní skutečnost svého stavu jakožto tvora, který přijímá svou existenci a život jako dar a úkol od Boha. Pouze uzná-li člověk tuto svou vrozenou závislost vlastní existence, může plně realizovat svou svobodu a život a rovněž tak respektovat život i svobodu každého jiného člověka.“²¹⁸

Úloha církve

Starostlivost o stvoření by ale měla podle Jana Pavla II. projevovat i celá církev. Na její úlohu v péči o svět upozorňuje papež například v „Dominum et Vivificantem“. V této encyklice svatý otec poukazuje právě na možnosti a úkol jak jednotlivých křesťanů, tak i celé církve právě v otázkách péče o svět. Křesťané mají být i v obyčejných společenských podmínkách svědky pravé důstojnosti člověka svou poslušností vůči Duchu svatému mají přispívat k mnohonásobné obnově „tvárnosti země“. Podle papeže by křesťané také měli spolupracovat na uskutečnění a zhodnocení všeho, co je v dnešním pokroku civilizace, kultury, vědy, techniky a jiných oborů myšlení a lidské činnosti dobré, ušlechtilé a krásné.²¹⁹

Úkolem křesťanů a církve, jak zcela jasně píše papež, je vyjadřování se k problémům, které trápí svět. „Proto má církev dnes stejně jako před dvaceti lety a v budoucnosti světu co říci o přírodě, o podmínkách, požadavcích a cílech opravdového rozvoje, i o těžkostech, které se mu staví do cesty. Tímto způsobem plní církev *poslání evangelizace*, jelikož prvním a vysoce aktuálním příspěvkem k vyřešení naléhavého problému rozvoje je hlásání pravdy o Kristu, o církvi, o člověku, aplikované na konkrétní situaci,“²²⁰ zavazuje Jan Pavel II. každého křesťana, jelikož zavazuje celou církev. Zároveň na řadě míst zmiňuje misie jako prostředek k evangelizaci. Rozličné formy misí v sobě zahrnují především univerzální dimenzi úkolu přeneseného na apoštoly: „Všechny národy“ (Mt 28,19); „celý svět, všechno tvorstvo“ (Mk 16,15); „až na konec země“ (Sk 1,8)²²¹, „mapuje“ pole působnosti církve papež v encyklice „Redemptoris Missio“. Jan Pavel II. toto poselství ve stejné encyklice „O stálé platnosti misijního poslání“ specifikuje pro potřeby moderního světa, a to i ve vztahu

²¹⁸ EV 95

²¹⁹ Srov. DV 52

²²⁰ SRS 39

²²¹ RM 22

k environmentálnímu tématu. Církev se dnes má, kromě jiného, orientovat na „ochranu všeho stvoření, které je třeba objasnit ve světle evangelia“.²²²

Závazek úkolu

Velmi výstižné je Ježíšovo podobenství o hřivnách. Na něm chce papež poukázat na závazek, který plyne z obdržení daru. V podobenství Ježíš upozorňuje na důsledky špatného zacházení se svěřenými dary: „Služebníku špatný a líný! Věděl jsi, že sklízím, kde jsem nesel, a sbírám, kde jsem nerozsypal. Vezměte mu tu hřivnu a dejte tomu, kdo má deset hřiven“ (Mt 25,26-28). My, kteří dostáváme Boží dary, abychom je zúročovali, jsme povinni „sít“ a „sbírat“. Nebudeme-li to dělat, bude nám vzato i to, co máme.²²³ V předchozích částech práce jasně zaznělo, že celé stvoření je darem, který sebou nese povinnost dobré péče, aby nedošlo k jeho znevážení.

V teologii úcty k životu lze najít inspiraci k činnosti v jiné papežově výzvě. V encyklice „O základech morálního učení“ vidí křesťany jako ty, kteří jsou posláni do světa jako „lid pro život“. „Z tohoto důvodu musí být evangelium pravou a skutečnou oslavou každého života,²²⁴ povzbuzuje křesťany v hlásání evangelia papež. Služba životu nemá být pro křesťany důvodem k vychloubání, ale povinností, která vychází z vědomí, že jsme „lid patřící Bohu jako vlastnictví, aby rozhlašoval, jak veliké věci on vykonal,²²⁵“ dodává Jan Pavel II.

Kromě křesťanů však zve papež k činnosti na „oživení lidského světa“, také všechny lidi dobré vůle. V „Centesimus Annus“ znovu vysvětluje, že i tento „světský“ svět je hoden naší péče a vysvětluje proč. To, co učí Písmo o určení království nebeského, není bez důsledků pro život světských společenství. V nich Jan Pavel II. sice spatřuje projevy pozemské nedokonalosti a pomíjivosti, ale zároveň v nich nalézá odraz „království nebeského“. Toto království je ve světě přítomno, aniž by bylo z tohoto světa a díky němu je osvětlován řád lidské společnosti, zatímco síly milosti ji pronikají a pozvedají. Díky tomu mohou být požadavky důstojné společnosti lépe pochopeny, omyly napraveny a posílena odvaha konat dobro. K úkolu „evangelijního oživení“ lidského světa vyzývá Jan Pavel II. všechny lidi dobré vůle, křesťany a laiky.²²⁶ Tedy žádné nevýznamné „kulisy“ pro spásu člověka, žádný křesťanský exklusivismus, který by vedl

²²² RM 37

²²³ SRS 20

²²⁴ VS 35

²²⁵ EV 78

²²⁶ Srov. CA 25

k „vyloučení“ světského světa, ale stvořené „království pozemské“ je podle dle Jana Pavla II. tento svět.

V encyklice „Laborem Exercens“ se papež vrací k věroučné konstituci o církvi „Lumen gentium“, kterou v encyklice cituje: „Křesťany tedy vůbec nenapadá, aby stavěli proti sobě díla, která vytvořili lidé svým důvtipem a svou silou, a Boží moc, jako by rozumný tvor byl soupeřem Stvořitele. Spíše jsou přesvědčeni, že vítězství lidského pokolení jsou znamením velikosti Boží a plodem jeho nevýslovného úradku. Čím více však roste moc lidí, tím více se rozšiřuje odpovědnost jak jednotlivců, tak společenských celků. Z toho vyplývá, že křesťanské poselství neodvrací lidi od budování světa, ani je nevybízí k zanedbávání blaha svých bližních, ale spíše je k tomu zavazuje ještě přísněji.“²²⁷ Tedy nejen, že pozemský svět má svojí hodnotu, ale „vláda“ člověka nad ním je „přísným závazkem“.

Člověk se může stát „cestou církve“ a v ní nalézat inspiraci a povzbuzení. Jistou úlohu při správě světa mají ale i státy a mezinárodní organizace. Jejich úkolem, kromě jiného, by podle papeže, měla být starost o obranu a ochranu společných statků, jako je přírodní prostředí a vnější vazby člověka, jejichž zachování nemohou zaručit pouze tržní mechanismy, rozšiřuje pole zodpovědnosti Jan Pavel II. v „Centesimus Annus“.²²⁸

Společná zodpovědnost

Stejně jako existuje společná zodpovědnost za zabránění válce, existuje podle Jana Pavla II. i společná zodpovědnost za podporování trvale udržitelného rozvoje. Stejně jako je na národní úrovni možné a nutné budovat sociální hospodářství, které orientuje fungování trhu na obecné blaho, tak je nutno přijmout vhodná opatření i na mezinárodní úrovni. Papež si uvědomuje, že je zapotřebí velkého úsilí o vzájemné porozumění, o vzájemné poznání a o zvýšení citlivosti svědomí a připouští, že to s sebou může nést zásadní změny zavedeného životního stylu. To vše ale může být velmi důležité pro zabránění plýtvání přírodními a lidskými zdroji.²²⁹ Jan Pavel II. si je vědom obtížnosti změn ve světě. Ví, že cesta k důstojnějšímu „lidštějšímu“ světu je dlouhá a namáhavá. Svatý otec zároveň pociťuje rostoucí potřebu výraznějších změn v oblasti „osobní i společenské obnovy“. Uvědomuje si, že člověka a lidstvo čeká velké úsilí, aby potřebných změn dosáhlo. Poukazuje na skutečnost, že tyto změny musí proběhnout

²²⁷ LE 25; LG 36

²²⁸ Srov. CA 40

²²⁹ Srov. CA 51

v rámci „kulturní dimenze“ spojené s určitými názory o člověku, společnosti a světě. „Jádrem tzv. *kulturní otázky* je ve skutečnosti *mramní smysl*, který je ve své podstatě založen na *náboženském smyslu* a uskutečňuje se v něm,²³⁰ připomíná spojitost kultury s náboženstvím papež, a v tomto spojení pak vidí naději na realizaci mnoha příležitostí.

Člověk má tedy šanci být spjat s církví či své úsilí násobit prostřednictvím států či mezinárodních institucí. Zároveň mu to v péči o sebe a svět příliš nepomůže, pokud své síly nenechá „vést“ Bohem. Pro Jana Pavla II. je naděje pro lidstvo a celý svět v přijetí Krista. V Kristu je možné do stvoření vpustit „přiliv nového života“. Bez Krista však může celý vesmír pocítit důsledky toho, že lidstvo odmítlo svobodně se podílet na Božím plánu spásy. „Pro naši naději a naději všeho tvorstva zasadil Kristus do srdce člověka zárodek nového a nesmrtelného života. Zárodek spásy, který vtiskne celému stvoření nový směr: slávu Božího království. Každý tedy musí na sebe vzít zodpovědnost být „úrodnou půdou“ a přijmout Krista, aby evangelium přinášelo plody nového života nejen pro život věčný, ale již na tomto světě,²³¹ čerpá naději z Kristova působení ve světě i v lidských srdcích Jan Pavel II. „Pro křesťana je morálním závazkem starat se o zemi, aby vydala úrodu a stala se důstojným příbytkem celé lidské rodiny,²³² připomíná papež text konstituce ve své knize „Nebojme se pravdy“. Těmito texty upozorňuje papež na povinnost křesťanů pečovat o tento svět, protože je s touto činností přirozeně spojeno usilování o život věčný.

K antropologickému poznání patří též zjištění lidských nedokonalostí. Papež si jich je vědom. Ví, že člověk stvořený ke svobodě v sobě nese ránu prvotního hříchu, která ho neustále nutká ke zlu, a člověk proto potřebuje vykoupění. „Toto učení není jen podstatnou součástí křesťanského Zjevení, ale má i velkou antropologickou hodnotu, protože pomáhá pochopit realitu člověka. Člověk tíhne k dobru, je však schopen i zlého, může se povznést nad svůj bezprostřední zájem, přesto jím však zůstává vázán.“²³³ Papež tyto obtíže a překážky postavené v člověku a člověkem nezakrývá, uvědomuje si, že mohou být komplikací při usilování o „lidštějšího“ člověka i lepší svět. Zároveň takto „ohroženému“ člověku nelze odebrat jeho svobodu a zodpovědnost, ani starost o darované stvoření. Každý člověk se těší papežově důvěře, neboť jak Jan Pavel II. potvrzuje: „Církev důvěřuje také v člověka, třebaže zná i zlobu, již je schopen.“²³⁴

²³⁰ VS 102

²³¹ JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*, s. 142.

²³² Tamtéž, s. 143; GS 57

²³³ CA 25

²³⁴ SRS 45

Před každým člověkem stojí otázky a úkoly, které jsou určeny pouze jemu. Co mám dělat? Jak to mám dělat? Poslední kapitola ukázala, že na některé jeho úkoly není člověk sám. Některé úkoly jsou úkoly společné a dokonce, jak bylo shledáno v předchozí kapitole, jen takovéto „společné“ úkoly mají šanci na úspěšná řešení. Člověk na „to“ je, ale nemusí a neměl by být sám.

Člověk je součástí společenství lidí - „lidské komunity“. Může se nechat přivínout do náruče církve, která projevuje o člověka a svět „zvláštní“ zájem. Člověk může být také dobrým občanem své obce, svého státu. Člověk může být však i ve „společnosti“ Boha. Jedině v něm a s ním je, podle Jana Pavla II., možné člověku dojít k naplnění svého života i úkolů, které vyplývají z jeho „královského úřadu“. Člověk na své těžké úkoly nemusí být sám.

Témata z předchozích kapitol se v této setkala v člověku. Jedině v něm mohou být jednotlivé hodnoty a „příležitosti“ realizovány. „Uzavřen“ zde byl i hermeneutický kruh poznávání člověka. Ve třetí kapitole bylo doplněno, že člověk je nejen tvor stvořený, vykoupený či hledající, ale je také povoláný. Povolání pak člověk může naplnit hlásáním evangelia, v němž lze nechat zaznívat radost ze stvořeného světa i realizovat výzvy, které jsou vedeny „prostou nutností“ tento stvořený svět pečlivě chránit a zodpovědně rozvíjet.

Před závěrem ještě naposledy krátké porovnání výše uvedených myšlenek papeže Jana Pavla II. s názory některých environmentálních etiků na možnosti člověka. Například sociolog Jan Keller nevidí situaci a schopnosti člověka příliš optimisticky, ale nechce se vzdát naděje, že je člověk schopen řadu věcí pozitivně měnit. Keller si všímá, že když je třeba vyřešit určitý problém, každý člověk odhaduje, jaká je pravděpodobnost, že problém vyřeší ti druzí i bez jeho osobního přispění. Tuto pravděpodobnost pak porovnává se svými náklady, které by mu vyplynuly, pokud by se také on měl k akci připojit. Zpravidla pak dospívá k závěru, že bude přece jen lepší, když to vyřeší ti druzí a se stejnou skepsí ještě dodává „začít sám u sebe je sice hodně ekologické, ale bývá to jen málo ekonomické“. Přes uvedenou skepsi Jan Keller navrhuje, aby každý u sebe začal. Naději vidí v tom, že člověk je tvor, který je schopen do svého jednání zahrnout i ohledy na druhé. Zároveň Keller ukazuje na nutnost do

ekologických aktivit zapojit politiky a státy. V náhlou hodnotovou reorientaci většího množství lidí prý nemůže jako sociolog věřit.²³⁵

Na význam konání každého jednotlivce poukazuje i Hana Librová, když píše: „Umím si teoreticky představit, a vím to i na základě empirických rozborů, jak vzniká ekologicky příznivý způsob života jednotlivce nebo rodiny. V případě obce nebo regionu si to představit neumím, nemáme-li zde šlechtice-feudálního pána, který by vydal pro své izolované panství zvláštní ekologicky příznivá opatření. Už vůbec si neumím představit, jak by se oním směrem vydávala společnost jako celek.“²³⁶ Naději Librová spatřuje i v lidské kultuře a v jejím vývoji, ve kterém se odráží i aktivity ochrany přírody, ač si je vědoma toho, že biofilní a duchovní kultura má nyní malou šanci.²³⁷ „Jen s váháním a rozpaky znovu uvažujeme o naději, která na prahu ekologické katastrofy vyžaduje proměnu lidských sklonů. Ale poctivě viděno, o jiné naději nevíme. Nezbyvá nám než znovu uvažovat o možnostech a limitech změny sebe sama. Pátrejme po naději na proměnu člověka ve vztahu k přírodě a ptejme se, zda je stejně malá, jako se zatím ukázala naděje na nápravu vztahů mezi lidmi. Pátrejme bez iluzí, s určitou skepsí, k níž nás zavazují tragické zkušenosti dějin,“²³⁸ opatrně povzbuzuje Hana Librová v knize „Pestří a zelení“.

Carl Friedrich von Weizsäcker v jedné ze svých přednášek vyjádřil svůj názor stručně: „Člověk se již nemůže stát nevinným zvířetem, nezbyvá mu než mířit vzhůru.“ Vyjádřil tím obecně sdílený názor biologů a filozofů na nevratnost evolučního procesu a zároveň přesvědčení, že lidská kultura představuje vyšší evoluční stupeň, než je úroveň biologická.²³⁹

²³⁵ Srov. Keller, Jan. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. Praha: Portál, 2000. s. 173.

²³⁶ Librová, Hana. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 50.

²³⁷ „Vidím velký význam lidské kultury, věřím v její evoluci. Vždyť nás přivedla k něčemu tak úchvatnému jako je ochrana přírody. Ochrana přírody je projevem něčeho, co příroda vůbec nezná – v terminologii sociobiologů by se to dalo charakterizovat jako mezidruhový altruismus. Právě sociobiologové by však namítli, že přírodu chráníme, abychom si zachránili vlastní existenci. Takto redukovánému výkladu nevěřím – vidím ochranu přírody především jako dílo lidského soucitu, empatie, lásky, ba i pokání. Zlé je to, že se destruktivní rysy naší přirozenosti, potřeba soutěže a dominance, onen sklon přetvářet svět a stupňovat své potřeby, spojily s lidskou kognitivní inteligencí. Člověk nepoznává svět jen zkušeností, ale také uvažováním a manipulativní inteligencí. Tak se vtělily do technické linie lidské civilizace. Jejím prostřednictvím nabraly takové síly, že slabší linie biofilní a duchovní kultury proti ní má nepatrnou šanci.“ Librová, Hana. In: PAPOUŠEK, Jan. *Hovory o ekologii*. s. 50.

²³⁸ LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení*, s. 14

²³⁹ Tamtéž, s. 172.

Závěr

Hlavním cílem této práce bylo sledovat teologii úcty k životu v díle papeže Jana Pavla II. ve vztahu k environmentální etice.

Práce měla za cíl též prokázat shodnost hodnot, které jsou společné křesťanské i environmentální etice i poukázat na skutečnost, že v křesťanství je možné nalézt ucelenější soubor myšlenek, východisek či cílů, které jsou nebo mohou být podnětné pro environmentální etiku.

Vzhledem k obsahu hypotéz, sledovala práce v díle Jana Pavla II. přirozeně i otázku křesťanské antropologie.

Metodou práce byla zvolena analýza textů Jana Pavla II. Tato metoda byla vhodná a přínosná tím, že nabídla ucelený pohled do díla Jana Pavla II. Díky tomu bylo možné sledovat, jakým tématům a v jakém rozsahu se Jan Pavel II. věnoval.

Touto metodou bylo zjištěno, že co do srovnání s obsáhlostí jiných papežových témat, nelze Jana Pavla II. rozhodně vnímat jako člověka, pro nějž by byla největší starostí péče o environmentální témata, tedy v případě, že tato oblast bude „násilně“ oddělena od celkové péče o svět - od teologie stvoření či teologie úcty k životu. V případě takového oddělení témat, a pokud by byl měřítkem významnosti rozsah zpracování jednotlivých teologických či etických oblastí, bylo zjištěno, že samotné téma environmentální etiky je pro papeže tématem spíše „okrajovým“.

Díky analýze papežových textů bylo však zároveň zjištěno, že Jan Pavel II. promyslel a popsal téma vztahu člověka k přírodě v celém jeho rozsahu a v souvislostech. Papež si evidentně uvědomoval, že ekologická témata jsou tématy důležitými a „interdisciplinárními“.

Těžiště teologie, morální teologie a sociální nauky bylo u tohoto papeže jiné než environmentální. Environmentální téma se však „nenápadně“, ale zato pravidelně prolíná většinou jeho textů. Při vší „nenápadnosti“ promyslel a zpracoval Jan Pavel II. tuto oblast od počátku do konce, od příčin, přes aktuální problémy světa, až po možná řešení, včetně povzbuzení a výzev k činnosti.

To, že myšlenky Jana Pavla II. nejen nejsou v rozporu, ale naopak se často ocitají v těsné blízkosti názorů některých environmentálně uvažujících autorů, bylo zjištěno ve

třetí části práce, ve které bylo vždy na konci jednotlivých kapitol nahlédnuto do textů takto zaměřených odborníků.

Práce měla za úkol potvrdit či vyvrátit stanovené hypotézy. Výše již byla naznačena odpověď na první z nich. Ta tvrdila, že teologie Jana Pavla II. přináší člověku orientaci v úkolu péče o planetu, a může být jednoznačnou pozitivní inspirací a oporou pro jeho environmentální jednání. Ano, přes všechny „obtíže“, které byly v práci popsány, lze tvrdit, že teologie Jana Pavla II. člověku nabízí orientaci v hledání svého místa ve světě i v úkolu péče o planetu, a v tomto úkolu může být lidem dobrou inspirací.

V teologii stvoření a v teologii úcty k životu Jana Pavla II. byl popsán svět, do kterého byl člověk stvořen, a byly nalezeny konkrétní vlastnosti a možnosti člověka, které mu mohou umožnit tomuto světu lépe rozumět i dobře „kralovat“. Zásadním východiskem je skutečnost, že celý svět byl stvořen Bohem, a to jako dobrý. Člověk sice byl stvořen jako „vrchol“ stvoření, a byl mu dán úkol „podmanit si svět“, zároveň je však tento úkol spojen se závazkem, který plyne z toho, že člověk byl stvořen k obrazu Boha. Další důležité východisko bylo nalezeno v papežově teologii úcty k životu. Od Boha pochází všechno život, Bůh je „pramenem“ a „dárce“ života. Stvořený život má sice různé podoby a stupně, zároveň je život celého stvoření vždy dobrý, protože byl takový stvořen. Každý život má svojí velikou hodnotu i svůj smysl. Člověk je pak pozván k tomu, aby dar života přijal. Jeho přijetí je současně spojeno se závazkem se o dar života ve všech jeho podobách dobře starat. Tato péče o život by měla být vedena respektem ke skutečnosti, že život není tvořen člověkem, ale Bohem. Život je potřeba chránit a ctít. Jan Pavel II. vyzval k tomu, aby se člověk pokoušel budovat „kulturu života“ a odmítal „kulturu smrti“.

Člověk byl dle antropologie Jana Pavla II. do toho světa stvořen, kromě jiného, jako hledající pravdu, volící mezi dobrem a zlem, slabý a pochybující, ale i schopný tvořit, budovat kulturu, vstupovat do vztahů, i překonávat zlo, ke kterému tíhne. Člověk může využívat sílu, rozum či rozvahu. Země je pak pro člověka zdrojem obživy a připraveného bohatství, které člověk získává a přetváří prací. Země mu však je i místem setkání - s přírodou, lidmi, sebou samým a s Bohem. Toto „místo setkání“ mu umožňuje žít, rozkvétat, růst a poznávat jako v zrcadle sebe sama a pomáhá mu hledat pravdu o svém lidství. S ostatními tvory si je člověk podobný, ale v zásadě značně odlišný. Člověk utváří své dějiny a kulturu. V obojím se prokazuje, jak je ochoten a schopen uvedené dispoziční naplnovat či rozvíjet.

Vědomí toho, čím vším je celý tento svět, jakou má celé stvoření hodnotu, i toho, jakou roli a úkol v tomto stvoření má člověk, může být dobrou cestou k „zakotvení“ člověka ve světě i v jeho jednání.

Druhá hypotéza práce tvrdila, že dílo papeže Jana Pavla II. přináší soubor východisek a podnětů, které jsou aplikovatelné pro environmentální etiku. I tuto hypotézu práce potvrzuje.

Bylo zjištěno, že Jan Pavel II. si je vědom neblahého stavu světa i ekologických problémů. Práce potvrdila, že papež přemýšlel o příčinách ekologické krize i jejích důsledcích. Za příčiny, které stojí za ekologickými problémy, byly papežem označeny: vývoj nových technologií, výzkum, pokrok, materialismus, konzumismus a vlastnictví, především ale „rozpolcenost“ člověka, úpadek hodnot a odmítnutí Boha. Nesprávné pojetí jakékoliv z těchto oblastí pak má přímý a mnohdy zásadní dopad na kvalitu životního prostředí i stav celého vesmíru.

V obecnější rovině lze tvrdit, že jednou z environmentálních „příležitostí“ je v první řadě zodpovědná reflexe skutečného aktuálního stavu země. Jan Pavel II. toto téma rozhodně nepomíjel.

Druhá „příležitost“ souvisí s první hypotézou práce. Pro environmentální etiku je důležitou otázkou hledání místa člověka ve světě. Papež Jan Pavel II. ve své teologii na tuto otázku nabízí jeho antropologickou odpověď.

Třetí velikou „příležitostí“, která by mohla být křesťanskou inspirací pro environmentální etiku, je soubor hodnot a postojů, které jsou Janem Pavlem II. vyzdvihovány a doporučovány k přijetí a realizaci. Jsou to například tyto: přijmout svět a život jako „dobrý“, vidět naši planetu i celý vesmír jako „místo života a setkání“, jako „místo epifanie“, být si vědom své svobody, ale též zodpovědnosti, pěstovat moudrost, směřovat k teocentrismu, mít bázeň před Bohem, učit se lásce, podporovat vzdělání, respektovat vědecké poznatky a jejich pozitivní přínos, podporovat takový „udržitelný“ rozvoj, který vede ke „zlidšťování“ světa, vést dialog, podporovat solidaritu a spolupráci, odmítnout konzumismus a sobectví, učit se skromnosti a pokoře, či nadřadit etiku nad techniku, člověka nad věci a ducha nad hmotu.

Třetí hypotézu, která prohlašovala, že Jan Pavel II. je zastáncem antropocentrismu, se v práci podařilo potvrdit jen částečně. Postavení člověka ve světě je podle papeže Jana Pavla II. sice antropocentrické, ale ne pouze takové. V práci byly patrné především

dva „modely“ vztahu člověka k přírodě, a to antropocentrismus a teocentrismus. (Za pozornost v této souvislosti stojí, že o ostatních modelech, kterými jsou ekocentrismus či biocentrismus se Jan Pavel II. nevyjadřuje. V několika papežových textech se sice objevily náznaky i těchto přístupů, nikde ale nebyly prohloubeny, rozvedeny ani jmenovány. Je pravděpodobné, že důvodem „opomíjení“ těchto přístupů může plynout i z toho, že jsou ve své podstatě těžko slučitelné s křesťanskou teologií a antropologií.)

Jak bylo uvedeno výše, Jan Pavel II. reflektoval ve svém díle především antropocentrismus a teocentrismus. Mezi těmito přístupy je zřejmé, a to nejen v papežově díle, jakési „napětí“. V některých papežových textech se jednalo o jednoznačný teocentrismus, v jiných naopak o antropocentrismus. Ač se místy zdá, že dílo Jana Pavla II. a celé křesťanské myšlení je jednoznačně antropocentrické, na jiných místech se stejně přesvědčivě jeví jako teocentrické.

Sám Jan Pavel II. toto „napětí“ uvolňuje a vysvětluje, když tvrdí, že „jeho“ etika je antropocentrická i teocentrická zároveň. Papežovou podmínkou, aby taková mohla být, je „hluboké vnitřní spojení“ obou uvedených směrů.

Osobně si dovoluji navrhnout označení takovéto etiky jako „teonomně antropocentrické“. Inspirací mi zde je „teonomní autonomie“. Myslím, že „teonomní antropocentrismus“ může dobře vystihovat stav, kdy člověk je „centrem“ - středem světa, ale tento střed je mu vytvořen a určen Bohem. Ve spojení s Bohem je mu také umožněno tento střed nalézat i naplňovat smyslem.

Pro environmentální etiku, respektive pro tento svět, by nakonec mohlo být spojení obou směrů výhodné. Starost o svět by měla dva silné stimuly. Jedním by byla především snaha zachovávat svět pro člověka, druhým obava a péče o celé Stvořitelovo dílo. O to silnější by tento stimul byl, pokud by opravdu došlo k „hlubokému spojení“ obou – antropocentrické i teocentrické tendence, jak navrhuje papež Jan Pavel II.

Praktický přínos práce by mohl být následující. Jan Pavel II. nabídl environmentální etice východiska, prostředky i cíle pro její teorii i praxi. Environmentální etika, tedy obor, jehož „výchovným rámcem“ je úcta ke všemu živému, by v křesťanství mohla nalézt ucelený soubor zcela zásadních podnětů.

Na osobní úrovni by tato práce mohla být každému člověku motivací i inspirací při hledání vztahu k přírodě i při urovnávání „rozpolcenosti, z které také vzniká tolik a tak vážných rozbrojů“.

Práce by mohla být zároveň upozorněním či připomenutím toho, že starost o stvořený svět, je úkol a závazek. Jan Pavel II. mnohokrát vyzval nejen každého křesťana, ale i církev, státy či mezinárodní organizace, aby usilovali o „zlidštění“ světa. Každý člověk před tímto úkolem stojí sám, ale zároveň má šanci nalézt „spojence“.

Práce by mohla přispět k „obhajobě“ křesťanství, které je stále obviňováno z negativního vztahu k mimolidskému světu či z toho, že se vůbec nevěnuje ekologickým problémům.

Práce by mohla být povzbuzením a vodítkem ke konkrétnímu environmentálně-etickému jednání.

Práce by mohla přispět k odvrácení promarněné příležitosti.

„...ta drtivá ekologická krize je opravdu velikou příležitostí...“

Seznam použitých zkratek

Encykliky a papežské dokumenty:

CA	Centesimus annus (Jan Pavel II.)
DeV	Dominum et Vivificantem (Jan Pavel II.)
DM	Dives in Misericordia (Jan Pavel II.)
EV	Evangelium Vitae (Jan Pavel II.)
FR	Fides et Ratio (Jan Pavel II.)
LE	Laborem exercens (Jan Pavel II.)
RH	Redemptor Hominis (Jan Pavel II.)
RM	Redemptoris Missio (Jan Pavel II.)
SRS	Sollicitudo rei socialis (Jan Pavel II.)
UUS	Ut Unum Sint (Jan Pavel II.)
VS	Veritatis splendor (Jan Pavel II.)
SDM	Světový den míru (Jan Pavel II.)
GS	Gaudium et spes (Pavel VI.)
LG	Lumen gentium (Pavel VI.)

Biblické texty:

Dt	Pátá kniha Mojžíšova (Deuteronomium)
Gn	První kniha Mojžíšova (Genesis)
Jak	List Jakubův
Jan	Evangelium podle Jana
1 Kor	První list Korintským
Lk	Evangelium podle Lukáše
Mdr	Kniha Moudrosti
Mt	Evangelium podle Matouše
Př	Kniha Přísloví
Řím	Římanům
Sir	Kniha Sirachovcova
1 Tim	První list Timoteovi
Ž	Žalmy

Seznam literatury

Pramenná literatura:

- JAN PAVEL II. *Redemptor Hominis*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-178-4.
- JAN PAVEL II. *Dives in Misericordia*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-186-5.
- JAN PAVEL II. *Veritatis Splendor*. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-114-8.
- JAN PAVEL II. *Redemptoris Mater*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-116-4.
- JAN PAVEL II. *Redemptoris Missio*. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-101-6.
- JAN PAVEL II. *Dominum et Vivificantem*. Praha: Zvon, 1997. ISBN 80-7113-204-7.
- JAN PAVEL II. *Fides et Ratio*. Praha: Zvon, 1999. ISBN 80-902-708-0-8.
- JAN PAVEL II. *Ut Unum Sint*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-140-7.
- JAN PAVEL II. *Evangelium Vitae*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-139-3.
- JAN PAVEL II. *Překročit práh naděje*. Praha: Tok, 1995. ISBN 80-901006-9-4.
- JAN PAVEL II. *Nebojme se pravdy*. Praha: Zvon, 1997. ISBN 80-7113-196-2.
- JAN PAVEL II. *Teologie těla, katecheze Jana Pavla II o lidské lásce podle Božího plánu*. Praha: Paulínky, 2012. ISBN 978-80-7450-041-1.
- JAN PAVEL II. *Římský triptych*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. ISBN 80-7192-889-5.
- JAN PAVEL II. *Kristus vás miluje*. Praha: Paulínky, 2005. ISBN 8086025-34-9.
- JÁN PAVOL II. *Boží plán: Desatero pre tretie tisícročie*. Bratislava: LÚČ, 1996. ISBN 80-7114-192-5.
- BAKEROÁ, Juliette. *Papež odpovídá*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-128-8.
- HALÍK, Tomáš. *Sociální encykliky*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-154-7.
- WOJTYLA, Karol. *Prameny a ruce*, Olomouc: Velehrad, 1995. ISBN 80-901614-7-2.
- ZIOLKOVSKI, Zenon. *Modlitby Jana Pavla II*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7195-427-9.

Sekundární literatura:

- ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. 2.vyd. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0917-5
- BATESON, Gregory. *Mysl a příroda, nezbytná jednota*. Praha: Malvern, 2006. ISBN 80-86702-19-7.
- BLECHA, Ivan a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995. ISBN 80-7182-014-8.

- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad.*
8. přepracované vyd. Praha: Česká biblická společnost, 1995. ISBN 80-85810-07-7.
- CÍLEK, Václav. *Prohlédni si tu zemi.* Praha: Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-419-3.
- DOUGLAS, J. D. a kol. *Nový biblický slovník.* 1.vyd. Praha: Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1.
- Dokumenty II. Vatikánského koncilu. 1.vyd.* Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-089-3
- FIALA, P., HANUŠ, J., VYBÍRAL, J. *Katolická sociální nauka a současná věda.* 1.vyd. Brno: CDK, 2004. ISBN 80-7325-024-1.
- GAETA, Saverio. *Mé jubileum.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-506-3.
- HALÍK, Tomáš. *Stromu zbývá naděje.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009. ISBN 978-80-7106-989-8.
- HALÍK, Tomáš. *Vzýván i nevzýván.* Praha: Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-692 3.
- HELLER, Jan. *Znamení odkazující k nebi.* 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-848-8.
- HELLER, Jan. *Člověk – pastýř stvoření* in BEDNÁŘ, J. et kol. (ed.) *Člověk – pastýř stvoření.* Universum, Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie. Brno: Cesta, 1995. ISBN. 0862 – 8238.
- KOHÁK, Erazim. *Člověk, dobro a zlo* in KOHÁK, E., KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie.* Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN 80-85368-81-1.
- KOHÁK, Erazim. *Filosofická ekologie po dvaceti letech* in KOHÁK, E., KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie.* Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN. 80-85368-81-1.
- KOHÁK, Erazim. *Zelená svatozář.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 1998. ISBN. 80-85850-63-X
- Katechismus katolické církve:* 1.vyd. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-132-6.
- KAŠPARŮ, Max. *Malý kompas víry.* Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2001. ISBN 80-7266-072-1.
- KELLER, Jan. *Abeceda prosperity.* Brno: Doplněk, 1997. ISBN 80-85765-98-5.
- KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie.* Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN 80-85368-81-1.

- LEOPOLD, Aldo. *Etika země* in KOHÁK, E., KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN 80-85368-81-1.
- LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-85368-18-8
- LIBROVÁ, Hana. *Vlažní a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7239-149-6.
- LORENZ, Konrad. *Hovořil se zvířím, s ptáky a rybami*. Praha: Granit, 1983. ISBN 80-80585-73-1.
- MALINSKI, Mieczyslaw. *Celý tvůj*. 2.vyd. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-7021-0494
- NAESS, Arne. *Ekologie, pospolitost a životní styl*. 1.vyd. Praha: Abies, 1996. ISBN 80-88699-09-6.
- NEUBAUER, Zdeněk. *Nový Areopág*. Praha: Křesťanská akademie Praha, 1992. ISBN 80-900615-3-2.
- NEUBAUER, Z., ŠKRDLANT, T. *Skrytá pravda země*. Praha: Mladá fronta, 2005. ISBN 80-204-1181-X
- NEUBAUER, Zdeněk. *O Přírodě a přirozenosti věcí*. Praha: Malvern, 2004. ISBN 80-86702-05-7.
- PAPOUŠK, Jan. *Hovory o ekologii*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-483-4.
- PELIKÁNOVÁ 2011 – Veronika PELIKÁNOVÁ: *Vztah k environmentální problematice v osobním i profesním životě katolických kněží* (diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně). Brno 2011.
- PESCHKE, K.H. *Křesťanská etika*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-331-0
- RATZINGER, Joseph. *Pravda, hodnoty a moc*. 1.vyd. Brno: CDK, 1996. ISBN 80-85959-16-X
- ROTTER, Hans. *Osoba a etika*. 1.vyd. Brno: CDK, 1997. ISBN 80-85959-18-6.
- RYNDA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a vzdělání*. 1.vyd. Praha: Společnost pro trvale udržitelný rozvoj, 2000.
- WALSH, Michael. *Jan Pavel II.: Životopis*. Brno: Barrister&Principal, 1995. ISBN 80-85947-03-X
- SCHWEITZER, Albert. *Etika úcty k životu* in KOHÁK, E., KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN 80-85368-81-1.
- SKOBLÍK, Jiří. *Fundamentální morálka*, skripta KTF

SKOLIMOWSKI, Henrik. *Ekologická etika a posvátnost života* in KOHÁK, E., KOLÁŘSKÝ, R., MÍCHAL, I. (ed.) *Závod s časem: texty z morální ekologie*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 1996. ISBN 80-85368-81-1.

TEILHARD DE CHARDIN, P. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda – Liberta. 1993. ISBN 8020503099.

VÁCHA, Marek. *Místo na němž stojíš je posvátná země: O kruhu úcty k člověku, přírodě a celému vesmíru*. Brno: Cesta, 2008. ISBN 978-80-7295-104-8.

VÁCHA, Marek. *Šestá cesta: O havranech, o liliích o mnohem vzácnější cestě*. 2.vyd. Brno: Cesta, 2012. ISBN 80-7295-0651-4.

WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. 1.vyd. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7021-292-6

WOODS, T. E. Jr. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. 1. vyd. Praha: Res Claritatis, 2008. ISBN 978-80-904143-0-3.

ZÁTORSKÝ, Jan. *Paměť a identita - rozhovory na přelomu dvou tisíciletí*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN 80-7192-976-X.

Články:

FRANĚK, Marek. *Virtuální příroda*. *Psychologie dnes* 2002, roč.8, č.3, s.16-17.

VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Studnicí poznání je malé dítě*. *Psychologie dnes* 2005, roč. 11, č.1, s. 8-10

HUČÍN, Jakub. *Bez přírody se člověk neobejde*. *Psychologie dnes* 2002, roč.8, č.10, s. 9-13

KOCIÁN, Matúš. *Příroda už dnes nemá převahu*. *Katolický týdeník* 2012, roč.23, č.42, s.7

Elektronické zdroje:

JAN PAVEL II. *Apoštolský list Dies Domini*. Vatikán: 1998. Dostupné on-line: http://www.clavis.cz/Getsemany/dies_dominy.doc /vyhledáno 14.2.2103/

JAN PAVEL II. *Poselství k oslavě světového dne míru 1. ledna 2002*. Praha: Česká biskupská konference, 2001. Dostupné on-line: <http://tisk.cirkev.cz/res/data/025/.pdf> /vyhledáno 18.12.2012/

JAN PAVEL II. *Poselství k světovému dni míru 1. ledna 2005*. Praha: Česká biskupská konference, 2004. Dostupné on-line: <http://tisk.cirkev.cz/res/data/003/000477.pdf> /vyhledáno 18.12.2012/

JAN PAVEL II. *Address of His Holiness Pope John Paul II to conference on environment and health*, Monday, 24 March 1997. Dostupné on-line: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1997/march/documents/hf_jp-ii_spe_19970324_ambiente-salute_en.html /vyhledáno 15.1.2013/

JAN PAVEL II. *Poselství ke světovému dni míru*. Vatikán, 1990. Dostupné on-line: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace_en.html /vyhledáno 18.1.2013/

Česká křesťanská akademie. *Cíle ekologické sekce ČKA*, 1997. Dostupné on-line: <http://www.krestanskaakademie.cz/detail.php?id=20> /vyhledáno 15.11.2012/